

A Covid–19-járvány a falvakban és a városokban

Szerkesztette
Csurgó Bernadett és Kovách Imre

A Covid-19 járvány a falvakban és a városokban

Szerkesztette Csurgó Bernadett és Kovách Imre

A kötet lektorai:

Füzér Katalin Tibori Tímea, Váradi Mónika

Olvasószerkesztő: Feketéné Balogh Marianna

Tördelte György Orsolya

A kötet megjelenését az MTA post-COVID jelenségek kutatására irányuló nagy kockázatú kutatási-pályázata, Covid járvány – társadalmi egyenlőtlenségek és integráció kutatási projekt tette lehetővé.

Kiadó: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont

ISBN 978-963-418-059-3

Tartalom

Csurgó Bernadett – Kovách Imre: A pandémia és következményei a településtípusok szerint	4
Bihari Ildikó – Horzsa Gergely – Molnár Éva: Koronavírus-járvány magyar vidéki terekben	10
Csurgó Bernadett: A kisvárosi társadalom sajátosságai a Covid-19-járvány tapasztalatai tükrében	34
Katics Eszter – Molnár Éva – Szarka Melitta: A koronavírus-járvány társadalmi hatásai két magyarországi nagyváros példáján keresztül	46
Kőszeghy Lea – Csizmady Adrienne – Bagyura Márton – Sipos Alexandra: A Covid-19-járvány hatása nagyvárosi környezetben Élet és intézményi adaptációs stratégiák Budapesten a járvány alatt	67
Czibere Ibolya – Huszti Éva: Munkaattitűdők és szervezeti normák a COVID-19 idején	91
Csurgó Bernadett – Fekete Balázs: A jogérzékelés és a szabálykövetés narratívái a Covid-19-járvány idején	116

A pandémia és következményei a településtípusok szerint

Csurgó Bernadett

Kovács Imre

A Covid-19-járvány terjedése és észlelése, a fertőzöttség gyakorisága és társadalmi következményei között a kutatások egy jelentős része a területi, települési különbségek hatását emeli ki. Koós (2020) már a járvány korai szakaszában arra hívta fel a figyelmet, hogy a várható gazdasági visszaesés a hátrányos helyzetű régiókban lehet a legnagyobb, ahol a lakosság társadalmi és pénzügyi tőkái alacsonyabbak, az iskolázottsági és foglalkoztatottsági szerkezet pedig a legrosszabb. A korai szakaszban Kovács és Uzzoli (2020) és Uzzoli et al. (2021) szerint a nagyobb népsűrűségű és fejlettebb urbanizált központokban volt nagyobb a megbetegedések száma, és új típusú területi különbségek kialakulása is várható volt. Mindennek következtében az egészségügyi rendszer elérhetőségének a különbségei miatt a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok nagyobb fertőzéskitettségre lehetett számítani. A poszt-Covid-jelenségek fennmaradása településtípusként és az egyedi fejlettségi különbségek szerint is másfajta lehet. Czirfusz (2021) elemzése a járvány munkaerőpiaci következményeiről annak összetettségét és rövid időszakban is változó tendenciáit hangsúlyozza, mert a fejlettebb településeken gyorsabban nőtt a munkanélküliség az első hullám alatt, viszont kiegyenlítettebbé vált a második hullám idején. A járvány munkaerőpiacra tett hatását talán legrészletesebben bemutató Köllő János megerősíti (2020, 2021, 2022), hogy a fertőzöttség és a munkanélküliség Budapesten volt nagyobb, de ennél részletesebb területi/települési adatokat nem közöl. Hajdú és Krekó (2022) később megerősítik, hogy a megyei adatoknál részletesebb bontások nem állnak rendelkezésre, és Oroszi et al. (2021) és Elek-Mayer-Váradi (2021) munkáira is hivatkozva vonják le azt a következtetést, hogy a halálozási adatok nem a legfertőzöttebb fejlettebb régiókban, hanem a gazdaságilag elmaradottabb, alacsonyabb várható élettartammal és jövedelemmel rendelkező régiókban magasabbak. Albrecht (2022) ugyanezt állítja az USA vidéki lakosságáról. Brys-Pénzes-Albert (2023) szerint a kisebb népsűrűségű településeken élők és alacsonyabb végzettségűek körében magasabb a Covid-19 elleni oltások elutasítása. Szirmai-Schuchmann-Uzzoli (2022) kismintás elemzése szerint az egyes településtípusokban a teljes lakosság arányához hasonló volt a fertőzöttek megoszlása. Uzzoli (2022) járási szintekre vonatkozó elemzéseiben a Covid-19-halálozás szignifikánsan függ össze a térbeli függőséggel. A járványhatás más dimenzióinak a kutatásai is a települési szint szerinti határozott különbségekre utalnak. Így például Kende-Messing-Fejes (2021), Huszti (2021), valamint Fekete T. és Porkoláb Á. (2020) az iskolabezárások és a digitális oktatás egyenlőtlenségei között mutatták ki a települési hátrányok szerepét. Sikos-Papp-Kovács (2021) az online vásárlás főváros-vidék különbségeit írták le. Pálné Kovács Ilona-Kovács-Finta (2020) az önkormányzatok lehetőségeinek a korlátait jellemezték a Covid-hatás kezelésében, míg Baranyai és Ferencz (2023) a helyi válságkezelés módozatait mutatták be. Uzzoli (2022) – elismerve az okok és a következmények komplexitását – a járványjelenség kutatási stratégiáinak számos elméleti lehetőségét vetette fel, amelyek kivitelezhetősége a megfelelő adatok híján egyelőre kétséges.

A gyors ütemben szaporodó nemzetközi irodalomban a járványhatás településtípusok szerinti különbségeiről valójában kevés írás látott napvilágot. A nagyvárosok erősebb fertőzéskitettséget széleskörűen regisztráltak. A válságkezelés útjainak a keresése a tudomány értelemszerű reakciója volt (például Florida-Rodríguez-Pose-Storper 2023). A társadalmi hálózatok gyengülése (Steijvers et al. 2022), a segítő hálózatok lehetőségei (Bower et al. 2023), az állami és az önkormányzati intézmények működése is a válságkezelés szempontjai miatt váltak az elemzések témájává. A vidéki Covid-19-időszak elemzésének középpontjába sajátoságos mó-

don a város–vidék kapcsolatok kerültek (Tammaru et al. 2023). A *Sociologia Ruralis* c. folyóirat a vidék jövőjéről megjelentetett különszámának Covid-19-járványról szóló tanulmánya szerint a járvány új vidék–város kapcsolatokat indukált, és új feltételeket teremtett a vidék újjászületéséhez (Pikner–Pitkänen–Raili Nugin 2023, Low–Rahe– Van Leuven 2022). A városoktól való függést az élelem, a nyugalom, a nyitottabb kapcsolatok, a tömegesedés alacsonyabb fokában megjelenő, falusi biztonsághoz való hozzáférhetőség változtatja egyenrangúbb relációvá – olyannyira, hogy helyenként a vidék ellenállást tanúsított a nem kívánt városi bevándorlás és más urbánus hatásokkal szemben. Az Európai Bizottság 2020-ban 15 milliárd eurót biztosított a vidék menedék jellegének a fejlesztésére (De Luca–Tondelli–Åberg 2020). Az EU H2020 RURITAGE project összefoglalása (De Luca et al. 2020) szerint a helyi élelem (Cappelli–Cini 2020, Nemes et al. 2021), a migráció (Asquith 2020), a fesztiválok és a művészetek (Council of Europe 2020), a reziliencia és a tájgazdálkodás azok a rendszerszintű vidéki innovációs dimenziók, amelyek a városiakat is segíthetik/segítették a pandémia idején.

Jelen kötet tanulmányai annak a kvalitatív szociológiai kutatásnak az eredményeit mutatják be, amit 2022-ben a Covid-19-járvány következményeinek és a poszt-Covid-jelenségek alaposabb megismerésére szerveztünk. A kutatás célja volt négy területi szinten feltárni a Covid-19-járvány tapasztalatait. Összesen 80 szakértői interjú készült, melyből 20 falusi, 20 kisvárosi, 20 nagyvárosi és 20 budapesti volt. A falusi interjúk az ország három régiójában lettek felvéve: Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Nyugat-Dunántúl. A kisvárosi interjúk szintén három régióban készültek: Észak-Alföld, Dél-Alföld és Közép-Magyarország. A nagyvárosi interjúk két hazai nagyvárosban zajlottak: Pécsen és Debrecenben, míg a fővárosi interjúk egy pesti és egy budai kerületben lettek felvéve. Az interjúalanyok a települések típusától függetlenül a járvány szempontjából meghatározó szakmai területek kulcsszereplői voltak, így minden településtípusban készültek interjúk szociális rendszerekben és egészségügyben dolgozókkal, kormányzati szereplőkkel, kulturális és oktatási intézmények munkatársaival, illetve gazdasági szervezetek (szolgáltatás, mezőgazdaság, ipar) irányítóival, alkalmazottjaival is. Az interjúvázlat két részből állt: az első rész egy általános kérdésblokkot tartalmazott, amely minden kérdezett esetben lekérdezésre került. Ebben a kérdésblokkban a Covid-19-tapasztalatokról kérdeztük az interjúalanyokat: a helyi mindennapi megélés sajátosságairól, a kezelés módjairól – ebben megjelent a kapcsolatok és a szolidaritás, az egészségügyi ellátórendszer és az oktatási rendszer, valamint a munka világának lokális átalakulásáról. Ezután az interjúk során a kiválasztott szakmai terület sajátos tapasztalatait jártuk körül egy hozzájuk kötődő kiegészítő interjúkérdéssorral. Az egységes interjúvázlatok lehetőséget biztosítanak, hogy tematikusan is összehasonlíthatóak legyenek a különböző területi szintek.

Négy tanulmány a települési hierarchia szintjein mutatja be a Covid-19-járvány tapasztalatait, rávilágítva, hogy a különböző településtípusokban élők, azaz a falusiak, a kisvárosiak, a nagyvárosiak és a budapestiek járványtapasztalataiban milyen különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg. Két tanulmány pedig a térbeli dimenziók elemzését egy-egy téma, a szabálykövetés, illetve a személyes interakciókra épülő foglalkozásokban dolgozók tapasztalatai alapján elemzi.

A kötet tanulmányai – a teljesség igénye nélkül – a fentiekben ismertetett hazai és nemzetközi szakirodalmi diskurzushoz kapcsolódva, de annál tovább is lépve a járványtapasztalatok térbeli/társadalmi dimenziót állítják a Covid-járvány társadalmi következményei vizsgálatának középpontjába. A legfontosabb kérdések a következők voltak: Melyek azok a tapasztalatok, amelyek a különböző települési szintekhez köthetőek, milyen eltérések figyelhetők meg a járvány megélésében attól függően, hogy a települési hierarchia mely szintjein helyezkednek el a társadalmi cselekvők? Milyen univerzális és milyen partikuláris járványtapasztalatokat azonosíthatunk a különböző terekben?

Katics Eszter, Molnár Éva és Szarka Melitta nagyvárosi tapasztalatokat összegző tanulmányából az látszik, hogy a biztonságérzet a nagyvárosi terekben a nagyobb lakosság miatt jelentős mértékben lecsökkent. A városi terekben, a szolgáltatások igénybevétele során (bevásárlás, ügyintézés stb.) nagyfokú félelemérzet és bizonytalanság jellemezte az embereket. A nagyvárosi tér biztonsága megszűnt, mindenhol potenciális veszélyként élték meg az emberek a nagyobb tömeget. Mindez Budapesten hatványozottan volt jelen, ahogy azt Kőszeghy Lea, Csizmady Adrienne, Bagyura Márton és Sipos Alexandra tanulmánya is bemutatja. A fertőzésveszélyt a lakónépségsűrűsége, a terek zsúfoltsága tovább növelte. A természetes terek szűkössége miatt a biztonságérzet kültéren is korlátozott volt, ami tovább növelte a budapestiek veszélyérzetét, a biztonság és a szabadság vagy annak érzetének hiányát. A biztonság megéléséhez a szolgáltatás biztonsága is hozzátartozik, ami nagyon eltérő tapasztalatokat eredményezett

a különböző települési szinteken. A nagyvárosokban és Budapesten a szociális és az egészségügyi rendszer működését alapvetően az országosan tapasztalható problémák határozták meg, a szélesebb spektrumú és sűrűbb szervezeti lefedettség a túlterheltség ellenére is jelentett egyfajta biztonságot a nagyvárosok lakossága számára. A szolgáltatás biztonsága – bár speciális járványkörülmények között – a pandémia idején is nagyvárosi sajátosság maradt. Ezzel szemben a falvakban élők számára a kisebb lakóhely, a kisebb népsűrűség, valamint a nagyobb természetes tér a biztonság és szabadság érzését nyújtotta, ahogy az Bihari Ildikó, Horzsa Gergely és Molnár Éva elemzéséből is kiderül. Eredményeik alapján a pandémia következményeként a vidéki tér felértékelődése történt meg a biztonság és a szabadság megélése és reprezentációja miatt, aminek legfőbb elemei a mozgás nagyobb szabadsága a fizikai térben és a szorosabb társadalmi kapcsolati mezők biztonsága voltak. A biztonság és a szabadság értelmezése Csurgó Bernadett kisváros-tanulmányában két lényeges elemmel bővül. A biztonság a helyi társadalomban egyértelműen az erős lokális identitáshoz és a személyes kapcsolatokkal átszótt intézmények, önkormányzatok működéséhez kapcsolódik, míg a kisebb távolságok, a szabad terek bejárhatósága, a kertes házak udvarai sikeresebbé tették a korlátozások betartását. Csurgó Bernadett és Fekete Balázs jogérzékelésről, illetve a szabálykövetésről készített elemzésének vezérfonala, hogy a kötöttebb közösségi lét és a természetközeli tevékenységek mikrokozmoszaiban létezik egyfajta vidéki jogi tér, amely képes befolyásolni a járványállapot jogi korlátozásának az értelmezését és elfogadását. Huszti Éva és Czibere Ibolya a járvány és a térbeliség sajátos esetét vizsgálták a távmunkában, illetve a munkahelyre bejáró, személyes megjelenéssel dolgozók alkalmazkodási stratégiáin keresztül. Mind a két csoport életvitelének erős átrendezésére kényszerült, a munkahelyre bejárók mentális egészsége kevésbé sérült a munkahelyi szolidaritás és az élő társas kapcsolatok következtében.

A kötet tanulmányai alapján elmondható az is, hogy a koronavírus-járvány új tartalmakkal töltötte meg, és új megközelítésbe helyezte a különböző településtípusokhoz kapcsolódó képzeteket. A Covid-19-tapasztalatok szerint némileg átalakult a város, a kisváros és a falu reprezentációja is a közvéleményben. A kötet kutatási eredményei szerint a térbeli-társadalmi különbségek alapvetően két téma szerint ragadhatóak meg. Az első a biztonság térbeli-társadalmi konstrukciója, amely szerint jelentős eltérések figyelhetőek meg a települési hierarchia eltérő szintjein élők tapasztalatai alapján. A szabadság megélése a járvány idején szintén jelentős területi eltéréseket mutatott. A biztonság és a szabadság a falvak és részben a kisvárosok kognitív felértékelődéséhez vezettek a pandémianarratívákban. A nagyvárosok esetében a szolgáltatás biztonsága, a szabadság megélése korlátozottá vált mind a fizikai tér használatának a szabadsága, mind a döntések szabadságának vonatkozásában, ami a nagyvároshoz kapcsolódó veszély érzetét tovább erősítette. Mindez arra utal, hogy a Covid-19-tapasztalatok a tudományos- és közgondolkodásban hosszú ideje jelenlévő vidék-város ellentmondásokat (Tönnies 2004, Wirth 1973) mélyítették el a vidék inkább pozitív és a város inkább negatív tételezésének a megerősítésével. A Covid-19-narratívákban a kontraszt a vidék biztonságának és a város veszélyességének a dichotómiájában öltött testet, amelyet az erőteljesebbnek feltételezett vidéki oltásellenesség és a nagyobb vidéki halálozási ráta sem ellensúlyozott.

Hivatkozások

- Albrecht, D. E. (2022) COVID-19 in Rural America: Impacts of Politics and Disadvantage. *Rural Sociology*, 87(1), 94–118. <https://doi.org/10.1111/ruso.12404>.
- Asquith, J. (2020) People Have Been Flocking To Rural Areas During COVID-19 Lockdowns. *Forbes*. Elérhető: <https://www.forbes.com/sites/jamesasquith/2020/03/29/people-have-been-flocking-to-rural-areas-during-covid-19-lockdowns/#6d634a4b6578> [Letöltve: 2023-11-12].
- Baranyai N. – Ferencz Z. (2023) A COVID-19 és a helyi válságkezelés jellemzői Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 37(2), 111–133. <https://doi.org/10.17649/TET.37.2.3472>.
- Bihari I. – Horzsa G. – Molnár É (2023) Koronavírus-járvány magyar vidéki terekben (jelen kötetben).
- Bower, M. – Buckle, C. – Rugel, E. – Donohoe-Bales, A. – McGrath, L. – Gournay, K. et al. (2023) 'Trapped', 'anxious' and 'traumatised': COVID-19 intensified the impact of housing inequality on Australians' mental health. *International Journal of Housing Policy*, 23(2), 260–291. <https://doi.org/10.1080/19491247.2021.1940686>.
- Bryz Z. – Péntes M. – Albert F. (2023) A Covid19 elleni védőoltás elutasítása együtt élő párok körében: Egy online kérdőíves vizsgálat eredményei. *Szociológiai Szemle*, 33(2), 81–97. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.2.4>.
- Cappelli, A. – Cini, E. (2020) Will the COVID-19 pandemic make us reconsider the relevance of short food supply chains and local productions? *Trends in Food Science and Technology*, 99, 566–567. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2020.03.041>.
- Council of Europe (2020) *Survey: Covid-19 and the Cultural Routes of the Council of Europe: impacts and responses. Itinerari culturali: newsroom. Council of Europe*. Elérhető: <https://www.coe.int/it/web/cultural-routes/-/survey-covid-19-and-the-cultural-routes-of-the-council-of-europe-impacts-and-reponses> [Letöltve: 2023-11-12].
- Czibere I. – Huszti É. (2023) Munkaattitűdök és szervezeti normák a COVID-19 idején. A személyes interakciókra és fizikai jelenlétre épülő foglalkozásokban dolgozók karrierviselkedése veszélyhelyzetben (jelen kötetben).
- Czifrusz, M. (2021) *COVID-19 crisis management and the changing situation of workers in Hungarian manufacturing*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 18 p.
- Csurgó B. (2023) A kisvárosi társadalom sajátosságai a Covid-19-járvány tapasztalatai tükrében (jelen kötetben).
- Csurgó B. – Fekete B. (2023) A jogérzékelés és a szabálykövetés narratívái a Covid-19-járvány idején (jelen kötetben).
- De Luca, C. – Tondelli, S. – Åberg, H. E. (2020) The Covid-19 pandemic effects in rural areas. *TeMA: Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 13, 119–132.
- Elek P. – Mayer B. – Váradi B. (2021) A koronavírus-járvány hatása a halálózásra és az egészségügyi ellátórendszerre. In Fazekas K. – Kónya I. – Krekó J. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 233–242. Elérhető: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/01/mt_2020_hun_233-242.pdf [Letöltve: 2023-11-12]
- Fekete T. – Porkoláb Á. (2020) Karanténpedagógia a magyar közoktatásban: A digitális oktatásra történő átállás eddigi tapasztalatairól. *Iskolakultúra*, 30(9), 96–112. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.96>.
- Florida, R. – Rodríguez-Pose, A. – Storper, M. (2023) Critical Commentary: Cities in a post-COVID world. *Urban Studies*, 60(8), 1509–1531. <https://doi.org/10.1177/00420980211018072>.
- Hajdu T. – Krekó J. (2022) Koronavírus-járvány Magyarországon: kevés teszt, sok halálozás. *Portfolio.hu*. Elérhető: <https://www.portfolio.hu/krtk/20220520/koronavirus-jarvany-magyarorszagon-keves-teszt-sok-halalozas-545321> [Letöltve: 2023-11-12].
- Hobbs, J. E. (2020) Food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 68(2), 171–176. <https://doi.org/10.1111/cjag.12237>.

- Husztai E. (2021) A digitális oktatás próbatétele halmozottan hátrányos helyzetű tanulók körében. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 12(33), 160–189. <https://doi.org/10.19055/ams.2021.11/30/10>.
- Katics E. – Molnár É. – Szarka M. (2023) A koronavírus-járvány társadalmi hatásai két magyarországi nagyváros példáján keresztül (jelen kötetben).
- Keller V. – Huszka P. (2021) Élelmiszervásárlási szokások a pandémia idején a Nyugat-Dunántúli régióban. *Marketing & Menedzsment*, 55(4), 71–82. <https://doi.org/10.15170/MM.2021.55.04.07>.
- Kende Á. – Messing V. – Fejes J. B. (2021) Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 31(2), 76–97. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>.
- Koós B. (2020) A koronavírus-járvány társadalmi-területi aspektusai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34(2), 171–177. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3261>.
- Kovács S. Zs. – Uzzoli A. (2020) A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkockázatainak területi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34(2), 155–170. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3265>.
- Köllő J. (2020): Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején. In Fazekas K. – Elek P. – Hajdu T. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2019*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, 220–232. Elérhető: http://real.mtak.hu/119784/1/mt_2019_220-232.pdf [Letöltve: 2023-11-12].
- Köllő J. (2021) Foglalkoztatás a járvány idején. In Fazekas K. – Kónya I. – Krekó J. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 55–68. Elérhető: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/01/mt_2020_hun_55-68.pdf [Letöltve: 2023-11-12].
- Köllő J. (2022) Munkaerőpiaci következmények. In: Horn D. – Bartal A. M. (szerk.) *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 154–177. Elérhető: <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/05/Fehér-Könyv.pdf> [Letöltve: 2023-11-12].
- Kőszeghy L. – Csizmadya A. – Bagyura M. – Sipos A. (2023) A Covid-19-járvány hatása nagyvárosi környezetben: élet és intézményi adaptációs stratégiák Budapesten a járvány alatt (jelen kötetben).
- Low, S. A. – Rahe, M. L. – Van Leuven, A. J. (2022) Has COVID-19 made rural areas more attractive places to live? Survey evidence from Northwest Missouri. *Regional Science Policy & Practice*, 520–540. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12543>.
- Nemes, G. – Chiffolleau, Y. – Zollet, S. – Collison, M. – Benedek, Zs. – Colantuono, F. et al. (2021) The impact of COVID-19 on alternative and local food systems and the potential for the sustainability transition: Insights from 13 countries. *Sustainable Production and Consumption*, 28, 591–599. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.06.022>.
- Oroszi, B. – Juhász, A. – Nagy, Cs. – Horváth, J. K. – McKee, M. – Ádány, R. (2021) Unequal burden of COVID-19 in Hungary: A geographical and socioeconomic analysis of the second wave of the pandemic. *BMJ Global Health*, 6(9), e006427. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-006427>.
- Páger B. – Tóth G. Cs. – Uzzoli A. (2023) *A társadalmi-területi változók szerepe a COVID-19-halálozás regionális egyenlőtlenségeiben Magyarországon*. Budapest: KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, KRTK-KTI Műhelytanulmányok (KRTK-KTI WP – 2023/12).
- Pálné Kovács I. – Kovács K. – Finta I. (2020) Önkormányzatok a koronavírus járvány kezelésében. *Tér és Társadalom*, 4, 184–198. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3306>.
- Pikner, T. – Pitkänen, K. – Raili Nugin, R. (2023) Emergent rural–urban relations in Covid-19 disturbances: Multi-locality affecting sustainability of rural change. *Sociologia Ruralis*, 63, 564–587. <https://doi.org/10.1111/soru.12421>.
- Sikos T. – Papp V. – Kovács A. (2021) A hazai vásárlói magatartás változása a COVID-19-járvány első hullámában. *Területi Statisztika*, 61(2), 135–152. <https://doi.org/10.15196/TS610201>.
- Steijvers, L. C. – Brinkhues, S. – Tilburg, T. G. v. – Hoebe, C. JPA et al. (2022) Changes in structure and function of social networks of independently living middle-aged and older adults in diverse sociodemographic subgroups during the COVID-19 pandemic: a longitudinal study. *BMC Public Health*, 22, 2253. <https://doi.org/10.1186/s12916-022-02253-2>.

org/10.1186/s12889-022-14500-2.

Szirmai V. – Schuchmann J. – Uzzoli A (2022) Környezeti válság, városi válság, társadalmi válság: a COVID-19 fertőzöttek térbeli-társadalmi helyzete. *city.hu: Várostudományi Szemle* 2(1), 8–41. Elérhető: https://www.cityhu.net/_files/ugd/73f03a_79e03f4f950947049dd2e6096780b1do.pdf [Letöltve: 2023-11-12]

Tammaru, T. – Kliimask, J. – Kalm, K. – Zälite, J. (2023) Did the pandemic bring new features to counter-urbanisation? Evidence from Estonia. *Journal of Rural Studies*, 97, 345–355. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.12.012>.

Tönnies, F. (2004) *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat.

Uzzoli A. – Kovács S. Zs. – Páger B. – Szabó T. (2021) A hazai COVID-19-járványhullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 61(3), 291–319. <https://doi.org/10.15196/TS610302>.

Uzzoli A. (2022) Városok, helyek, emberek: a COVID-19 járvány néhány társadalmi és területi vonatkozása. *city.hu: Várostudományi Szemle*, 2(1), 42–60. Elérhető: https://www.cityhu.net/_files/ugd/73f03a_acfe97930f924ffca-4790a8b1df6bef3.pdf [Letöltve: 2023-11-12].

Wirth, L. (1973) Az urbanizmus mint életmód. In Szelényi I. (szerk.) *Városshociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Koronavírus-járvány magyar vidéki terekben

Bihari Ildikó
Horzsa Gergely
Molnár Éva

Absztrakt

A tanulmány bemutatja, hogy a koronavírus-járványt a különböző vidéki terekben élő emberek miként élték meg, milyen formában változtatta meg ideiglenesen a helyi közösségek és családok cselekvési mintázatait, továbbá hogyan hatott a ruralitás és a lokalitás felértékelődésére.

A 2020-ban kibontakozó koronavírus-járvány kezelése, a veszteségek minimalizálása olyan új szabályok és korlátozások bevezetését igényelte, amelyek a magyarországi vidéki települések lakóinak hétköznapijait is megváltoztatták. A fizikai távolságtartás követelménye azt eredményezte, hogy a társadalmi találkozások száma lecsökkent, és számos gazdasági, kulturális tevékenység az online térbe (fizikailag az otthoni, háztartási keretek közé) szorult. Míg a tanulás és számos szellemi munka otthonról végzett tevékenységgé vált, addig a jelenlétet igénylő munkák (fizikai munkák, egyes szolgáltatások) egy részét ideiglenesen nem végezték el. Mindezzel párhuzamosan felértékelődött a vidéki terek által nyújtott fizikai szabadságélmény.

A tanulmány egy kvalitatív kutatás eredményeit felhasználva vizsgálja meg, mennyiben lehet ezeket a folyamatokat a vidékiség (ideiglenes vagy tartós) felértékelődéseként értelmezni. Kvalitatív elemzésünk alapjául húsz félig strukturált interjú szolgál, amelyeket 2022-ben kifejezetten a koronavírus-járvány hatásairól készítettünk Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar vármegyék egyes községeiben.

Eredményeink szerint 1) a személyközi fizikai távolságtartás feltételei jóval inkább adottak voltak vidéken, mint a városi terekben; 2) a vidékiség szabadságokat hordozó elemei felértékelődtek a járvány alatt; 3) a falvak lakói nagyobb mozgástérrel rendelkeztek hétköznapi szükségleteik kielégítésére, illetve hogy 4) kiegyenlítődték a városi élet előnyét jelentő kulturális lehetőségek. A kutatás eredményeként megállapíthattuk, hogy az interjúkban megjelent vidékképekben hangsúlyosan megjelent, hogy a koronavírus-járvány időszakában a vidéki terek számos olyan előnnyel rendelkeztek, amelyek a pandémia hatására kialakuló változások átveszélését segítették elő.

Bevezető

A COVID-19 okozta járvány és a járvány megfékezése érdekében hozott központi korlátozó intézkedések a falvakban élő emberek életére, testi-lelki-mentális egészségének és jóllétének alakulására is hatással voltak. Tanulmányunk célja, hogy feltárjuk, milyen kihívásokkal szembesültek a magyarországi falvakban élő emberek a járvány hatására, hogyan értékelték a problémakezelés érdekében alkalmazott stratégiákat és módszereket, továbbá hogyan befolyásolták mindezek a hétköznapi életüket és a vidéki terekről alkotott véleményüket.

A Covid-19-járvánnyal kapcsolatban számos nemzetközi és hazai vizsgálat készült, amelyek főként az egészségre, az emberi kapcsolatokra, a vállalkozók és a vállalatok termelékenységére, a digitális oktatásra, illetve a turizmus-vendéglátás területére fókuszáltak, területileg pedig a fővárosra, a nagyvárosokra összponto-

sítottak, ugyanakkor egyáltalán nem vagy csekély mértékben említették meg a falvak és az ott élő lakosok sajtóosságait. Tanulmányunkat ebből a szempontból hiánypótlónak tekinthetjük.

A tanulmány első részében a koronavírus-járvány által okozott társadalmi hatásokról nyújtunk szakirodalmi áttekintést, melynek fókuszában a vidéki terekre irányuló korábbi szakirodalmak és a főbb kutatások eredményeinek kiemelése áll. A tanulmány második felében a kvalitatív kutatás eredményeinek bemutatására vállalkozunk hat dimenzió – információszerzés, munkaerőpiac, mobilitás, helyi gazdálkodás és háztájizás, digitális oktatás és hétköznapi élet-kultúra – mentén.

Korábbi kutatások eredményei

A pandémia kitörése óta eltelt bő három évben számos nemzetközi tanulmány foglalkozott azzal, hogy a vidéki terekben milyen társadalmi változások mentek végbe a járvány hatására. A tanulmányok alapján összességében megállapíthatjuk, hogy a vidéki és a városi terekben a koronavírus-járványra adott társadalmi reakció különbségeket mutatott. Ezek rövid távon a vírus terjedésében, középtávon a járványra adott policy-reakciók gazdasági térre gyakorolt hatása kapcsán, illetve hosszabb távon a különféle társadalmi folyamatok eredményeképpen jelentkeztek. A nemzetközi szakirodalom egyes fontos eredményeit a három „időszak” szerinti bontásban mutatjuk be.

Ami a rövid, egészségügyi távot illeti, Albrecht (2022) az USA vonatkozásában megállapítja, hogy míg a metropoliszokban a járvány hamarabb terjedt, és nagyobb arányban szedte áldozatait az első időszakban, addig a városoktól távolabb eső területeken lassabb volt a terjedése, viszont a vidéki és a városi társadalom reakciója is különbözött: vidéken magasabb volt például az oltásszeptikusok aránya. A járvány enyhülése után visszatekintve, megyei szintű statisztikákat elemezve megállapítást nyerhetett, hogy a Covid-19-halálozások aránya pozitív összefüggésben áll az alacsonyabb iskolai végzettséggel, a magasabb arányú szegénységgel és az etnikai kisebbségek magasabb arányával. A világ különböző pontjain eltérő módszerekkel készített felmérések egybehangzóan állítják, hogy a vidéki társadalom egyfelől kevésbé volt kitéve a pandémia fizikai és mentális egészségügyi hatásainak rövid távon (Li et al. 2022; Goldman-Mellor et al. 2023; Suligowski-Ciupa 2023) másfelől azonban a sokszor nem megfelelő övintézkedések kiszolgáltatottabbá tette a vidéki népességet a betegségnek (Xiong et al. 2022).

Ami a koronavírus-járvány középtávon jelentkező hatásait (az arra adott társadalmi-gazdasági reakciókat) illeti, a nemzetközi szakirodalom bemutatja, hogy a bezárások következtében tapasztalt munkanélküliség sokkal inkább érintette a vidéki, mint a városi lakosságot (Mueller et al. 2021). Ugyanakkor a vidékre jellemző agrártermelés többnyire tovább folytatható a szokásos mederben, bár egyes szerzők kutatása alapján a nemi különbségek felerősödhetnek (Budge-Shortall 2023; Rose et al. 2023). Egy nepáli kutatás szerint míg a városból hazatérő személyek plusz erőforrást hoznak a mezőgazdaságba, a folyamat a természeti erőforrások fokozottabb kiszapolozásához, még kevésbé fenntartható kitermeléséhez is vezethet (Bista et al. 2022).

A nemzetközi szakirodalom kiemelten foglalkozik a bezárások és a társadalmi távolságtartás követelményének hosszabb távú, a társadalmi alkalmazkodást meghatározó eredményével. A pandémia elején a társadalom egy része (főleg az állásuktól megfosztott korábbi ingázók, továbbá jó anyagi körülmények között élő, illetve gyermekes családok) meghatározott vidéki terekbe költözött, főként az agglomerációba és a hétvégi házaikba (Gallent-Stirling-Hamiduddin, 2022; González-Leonardo-Rowe-Fresolone-Caparrós 2022; Low-Rahe-Van Leuven 2022; Tammaru et al. 2023) és gazdálkodók számára (O'Reilly et al. 2023) az online gazdasági életben való megjelenés és a kapcsolódó készségek elsajátítása hosszú távon a vidéki gazdaságok dinamizálásához is hozzásegítheti a helyi termelőket (Ngo 2022).

A Covid-19 hatására nemzetközi és hazai szinten egyaránt számos korlátozó intézkedés lépett életbe, ami jelentős mértékben kihatott a hagyományos, személyes jelenlétet igénylő munkaerőpiac/foglalkoztatás, oktatás, kultúra, szabadidő-eltöltés területére is (Fekete-Porkoláb 2020). Több hazai kutatás (pl. Benedek et al. 2022; Koós 2022) is megerősítette, hogy a Covid-19-járvány terjedésének mérséklésében a közösségi, illetve a társas távolságtartásnak kitüntetett szerepe és jelentősége van. Benedek et al. (2022) magyarországi esettanulmányukban a kistermelők pandémiára adott reakcióit elemzik 136 kistermelő körében készített kérdőíves adatfelvételük alapján. A járványnak más – például időjárás- katasztrófákkal ellentétben erős

hatása volt a személyközi kapcsolatokra, így a rövid ellátási láncú termékek értékesítésére is, miközben a termékek maguk (akárcsak a kereslet) adottak voltak. A kistermelők értékesítési gyakorlatai úgy alakultak át, hogy míg egyesek elvesztették kapcsolatukat a fogyasztókkal, mások képesek voltak alternatív (online) értékesítési gyakorlatokat kifejleszteni, melyek során tudatosan mobilizálták meglévő társadalmi tőkeformáikat.

A települési önkormányzatok szerepe és feladatvállalása országos szinten kiemelt jelentőségű volt a Covid-19 hatásainak enyhítésében. A KRTK Regionális Kutatások Intézete 2020 április-májusában 44 település önkormányzatára kiterjedő telefonos kérdőíves lekérdésezést végzett. Az eredmények szerint az önkormányzatok sikeresen hajtották végre a központi kormányzati feladatokat, de mindemellett szociális érzékenységük is magas fokú volt. A speciális helyzetű, illetve a leginkább veszélyeztetett csoportok, vagyis az idősek, a gyerekek és a diákok támogatása iránti elkötelezettségüket igazolta, hogy számos segítségnyújtási módot (pl. maszk, étkeztetés, házi segítségnyújtás, bevásárlás, intézményekben és/vagy köztereken fertőtlenítés) biztosítottak számukra. A beavatkozások prioritásai azonban jellemzően a helyi sajátosságokhoz igazodtak, azonban a kutatás az önkormányzatok feladatai, vállalásai és a település nagysága közötti különbségekre is rávilágított. Az önkormányzati dolgozók személyes helyi lakos ismerete, a közvetítők (falugondnokok, önkéntesek) bevonása, valamint a kis távolságok a kistelepüléseken élőknek és különösen a veszélyeztetett, támogatásra szoruló csoportoknak kedvezett. A szolgáltató-segítő típusú intézkedések száma az ezer fő alatti településeken volt a legnagyobb, a kistelepülések önkormányzatai a városoktól eltérően gyakran sokkal több önként vállalt feladatot láttak el, mert több információval rendelkeztek a bajbajutottakról. Többek között ide sorolták az internettel nem rendelkező diákok internet-előfizetését és/vagy a tananyag házhoz juttatását, valamint a kórházból hazaküldött betegek ápolását is (Pálné Kovács–Kovács–Finta 2020). A szerzők felhívták arra is a figyelmet, hogy az önkormányzatok tapasztalatai alapján általánosan elmondható: a járvány miatt elveszített állások, az időnyomok és a piacozás elmaradása a települések legszegényebb rétegeit érintették, több polgármester pedig kiemelte a roma lakosság veszélyeztetettségét. További kutatások is megerősítették a szerzők megállapítását, miszerint a pandémia megfékezésére hozott korlátozó intézkedések a személyes találkozásokat igénylő szolgáltatásokat (pl. turizmus, vendéglátás, kereskedelem) érintették kedvezőtlenül, és közvetlenül negatívan hatottak az alacsony jövedelmű és iskolai végzettségű, képzetlen munkavállalókra, akik körében a nők és a pályakezdők aránya felülreprezentált (International Labour Organization 2021; Koós 2022).

Zalc és Maillard (2020) nemzetközi vizsgálata szerint az Európai Unió országában élők több mint harmada tapasztalta már 2020 első felében, hogy a járványhelyzet hatással van a személyes jövedelmeire, az uniós állampolgárok negyede pedig számított arra, hogy a pandémia megváltoztatja a jövedelmi helyzetüket. A bevezetett új intézkedések, korlátozások több olyan ágazatot érintettek, amelyek nagy tömegeket foglalkoztattak. Körükben különösen jelentős volt a bevételkiesés és a munkaerőpiaci státuszukkal kapcsolatos bizonytalanság. Már a felmérés időszakában is munkanélküliségről számolt be a válaszadók ötöde, és nőtt azoknak a száma is, akik valamilyen pénzügyi segítségre szorultak.

Koós et al. (2020) felhívták a figyelmet arra, hogy 2020 első felében a munkanélküliek száma a nagyvárosokban és a falvakban attól függetlenül is nőtt, hogy gazdaságilag kedvező vagy kedvezőtlen helyzetű volt-e a település. Az egészségügyi kockázatok és az ezzel együtt járó gazdasági hatások mérséklése érdekében a rugalmas munkavégzési formák kiterjesztése és térnyerése került előtérbe, ezen belül is főként a home office széles körben való bevezetése. A home office a magasabb iskolai végzettségű és szellemi munkát végzőknek kedvezett, akik megfelelő technikai és tárgyi feltételek mellett otthoni munkavégzés keretében is hatékonyan tudtak dolgozni (Pirohóv-Tóth-Kiss 2020). A városokhoz képest azonban a falvakban a szellemi foglalkoztatottak aránya alacsony. Ebből adódóan kevesen voltak, akik távmunkában tudtak dolgozni, és a falusi lakosokat érintette leginkább a home office lehetőségének hiánya. Anyagi lehetőségeiktől függően voltak, akik továbbra is tömegközlekedéssel mozogtak, vagy külső segítséget vettek igénybe, de a kontaktusok száma csökkent, és a mozgás célja a munkahely elérése és az alapvető szükségletek beszerzése volt (ilyen volt pl. a boltba, gyógyszertárba járás). A falusi munkavállalók anyagi tartalékai rendszerint kisebbek, helyzetük a vírus miatt kitettebb volt, ugyanakkor önellátásra sokkal inkább képesek, mint a városi lakosok (Dömötör 2020).

Magyarországon 2020. március 16-tól elrendelték a digitális oktatásra való áttérést a közoktatási és felsőoktatási intézményekben, amely a közoktatási intézményekben három hónapon keresztül, a tanév végéig tartott. Az iskolabezárást követően egy héttel állt rendelkezésre az iskola, a pedagógusok, a diákok és szüleik részére, hogy átálljanak, és alkalmazkodjanak az új oktatási formához mindenféle segítség, támogatás

nélkül (Fekete–Porkoláb 2020; Kende–Messing–Fejes 2021; Molnár et al. 2021) a digitális átállás 2 hónapja alatt gyűjtött tapasztalatokról szeretnénk számot adni, melyet a koronavírus-világjárvány keltett. Ehhez – a helyzet aktualitása miatt – egy intézményi belső kérdőív (N = 243. A tanulás és tanítás helyszíne az osztályteremből átkerült a virtuális térbe, miközben a diákok és a pedagógusok korábban egyáltalán nem tanultak, tanítottak (vagy csak egy kis részük) online környezetben és feltételek mellett, és hiányzott az ezzel kapcsolatos tapasztalat, amire építeni lehetett volna (Molnár et al. 2021).

Kende, Messing és Fejes (2021) computer etc. 2020 tavaszán az iskolabezárás következményeit/hatását tárta fel. A kutatás fókuszában az alacsony szociokulturális háttérű diákok álltak. Az online kérdőíves felmérésben 425 pedagógus vett részt, akiknek 37%-a községben, 31%-a kisvárosban, harmada pedig megyeszékhelyen vagy budapesti iskolában tanított. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a család szociális helyzete jelentős mértékben befolyásolja a digitális oktatásban való részvétel esélyét. Minél magasabb egy iskolában a halmozottan hátrányos helyzetű (HHH), illetve roma tanulók aránya, annál alacsonyabb a digitális oktatásban részt vevő diákok aránya. Továbbá minél hátrányosabb helyzetű településen él egy diák, annál nagyobb volt az online oktatásból való kiesés kockázata.

A Rosa Parks Alapítvány és Motiváció Egyesület 2020-ban egyrészt a gyermekek oktatását segítő civil szervezetek, azaz a tanodák pedagógusai és a roma közösségi vezetők körében készített vizsgálatot, melynek fókuszában a digitális tanrenddel kapcsolatos helyi, részben kistéleplési tapasztalatok álltak (Rosa Parks Alapítvány, Motiváció Egyesület and Partners Hungary 2020). A kutatási mintát 48 tanoda és 35 roma közösségi szervezet alkotta. Másrészt a szülői kutatásban 45 fő Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szülő tapasztalatait tárták fel. A tanodakérdőív eredményei alapján a tanodás gyermekek és fiatalok csupán kétharmada tudott bekapcsolódni az online oktatásba. Ennek feltárt oka egybevág Kende, Messing és Fejes (2021) computer etc. vizsgálatának eredményeivel, mely szerint a tanulók számára hiányzik az önálló tanuláshoz szükséges tér, tanulásmódszertan, eszköz és internetkapcsolat, de további nehézséget jelent a digitális kompetenciák és a személyes kapcsolattartás hiánya is. A szülők körében végzett kutatás eredményei kitértek arra is, hogy a családok negyede az online tanuláshoz szükséges eszközök hiányában papíralapon kapta meg a feladatokat a pedagógusoktól, és a diákok negyedénél egyáltalán nem működött az otthontanulás, ők érdektelenné váltak. Továbbá a családok mintegy 60%-ában a tanuláshoz való hozzáférést a mobilinternet jelentette, amit ha a család nehéz anyagi helyzetéből adódóan nem tudott feltölteni, akkor a házi feladatot sem tudták határidőre visszaküldeni. Feltételezhető, hogy azokon a településeken, ahol nem működik tanoda, még nagyobb a valószínűsége annak, hogy segítség, támogatás hiányában egyre több diák kimaradt és/vagy lemaradt az online oktatás ideje alatt (Rosa Parks Alapítvány, Motiváció Egyesület and Partners Hungary 2020).

Husztinak (2021) az Észak-Alföld régió gazdaságilag, társadalmilag, infrastrukturálisan hátrányos helyzetű Tárpa nagyközségében készült, 216 fős mintán alapuló kvantitatív vizsgálatának az eredményei is azt mutatták, hogy a HHH-általános iskolások a község általános iskolájában tanulnak, ellenben minden ötödik nem HHH-diák városi iskolában folytatja tanulmányait. Az általános iskolások körében háromszor akkora az eszközzel és az internettel nem rendelkezők aránya a HHH-diákok esetében. A HHH-diákok kevesebb fajta eszközzel rendelkeztek: háromnegyedük csak okostelefont használt, és egy készüléken akár három gyermek is osztozott. Az általános iskolásoknál a legnagyobb mértékű az eltérés, de a középiskolásoknál is megjelennek a különbségek, azok viszont inkább a digitális eszközökkel való ellátottság mértékében mutatkoznak meg, illetve ők voltak azok, akik több esetben támogatás vagy kölcsönbe adás révén kaptak eszközöket (Husztin 2021).

Molnár és társai (Molnár et al. 2021) 2020 tavaszán a 2–8. évfolyamos diákok tudás- és képességszintjét vizsgálták az olvasás-szövegértés, a matematika és a természettudományok területén a 2018-ban és 2019-ben tapasztalt átlagos tudásszinttel összehasonlítva. Az eredményeik azt mutatták, hogy a digitális oktatás vagy annak esetleges hiánya, valamint a megváltozott oktatási környezet és feltételek következményeként mindhárom vizsgált területen jelentős mértékben megnövekedtek az egy évfolyamon belüli tudás- és képességszint-különbségek, és a növekedés erősebb volt, mint az évfolyamok közötti átlagos fejlődés mértéke. Kiemelték, hogy a teljesítményvisszaesés az alapokat elsajátító alsó tagozatos diákoknál hatványozottan jelent meg mindhárom területen.

Az említett kutatások eredményei rávilágítottak arra is, hogy a koronavírus miatti iskolabezárások következtében a digitális oktatásra való áttérés feltételezhetően tovább növelte a legnehezebb társadalmi helyzetben élő gyermekek oktatási hátrányait.

Módszertan és kutatási kérdések

2022 június–augusztus hónapjában húsz félig strukturált interjút készítettünk falvakban élő kulcsszereplőkkel. A kulcsszereplők kiválasztásánál a hólabdamódszert alkalmaztuk. Kulcsszereplőnek tekintettünk minden olyan személyt, aki munkaköréből, helyismeretéből, kapcsolati tőkéjéből adódóan segítséget tud nyújtani abban, hogy minél pontosabb képet kapjunk a koronavírus-járvány megjelenése és a járványkezelés során alkalmazott változásokról községi szinten. Az interjúkat az ország négy vármegyéjében összesen 12 településen készítettük (Jász-Nagykun-Szolnok 1 db, Szabolcs-Szatmár-Bereg 4 db, Borsod-Abaúj-Zemplén 10 db, Veszprém 5 db). Az interjúalanyok többsége (13 fő) nő, a többi (7 fő) férfi. Az interjúalanyok jellemzően/néhány kivételtől eltekintve helyi lakosok és helyben is dolgoznak. A megkérdezettek jelentős része felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik, és a szakképzettségének megfelelő területen végzi munkáját. Az interjúalanyok több területen/szektorban tevékenykednek, így volt közöttük óvónő, bölcsődevezető, idősek otthonában dolgozó szakács, területi koordinátor, önkormányzati ügyintéző, polgármester, fogászati asszisztens, védőnő, családi gazdálkodó, termálfürdő strandigazgatója, söröző-, illetve élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető, borászati birtokigazgató, valamint fémárugyártással foglalkozó családi vállalkozás adminisztrátora is. Az interjúalanyok véleménye alapján a járvány és a járványkezelés hat fő területen mutatott jelentős változást: 1) Munkavégzés, termelőtevékenységek; 2) Oktatás; 3) Ingázás; 4) Házitájjás és önellátás; 5) Információszerzés, szórakozás és kultúra; 6) Társadalmi élet.

Kutatási eredmények

Információszerzés, korlátozás és szabálykövetés a falvakban

A falvakban jellemzően a nagyvárosokhoz képest későbbi időpontokban jelentek meg az első igazolt megbetegedések, így sokáig a koronavírushoz kapcsolódó információikat nem a közvetlen környezetükben megélt tapasztalatok alapján szerezték a falusi emberek. Bár a médiumok külföldön és belföldön is egyre több fertőzöttről adtak hírt, a falusi lakosságot jó ideig nem érintették a tömeges megbetegedések. A járványhelyzet miatt kialakuló országos érvényű szabályozások ugyanakkor a falvakra is érvényesek voltak.

A bizonytalanság, a vírus késleltetett és fokozatos megjelenése esetenként azzal járt, hogy az első megbetegedéseket eltitkolták, aminek okaként egy interjúpartnerünk a bizonytalanságot és bizalmatlanságot, a hírek elbagatellizálását, valamint az eleinte szigorúbb elkülönítési szabályok elkerülési szándékát azonosította:

„Eleinte nagyon szigorúan is vették, ugye, hát rendőrség jött állandóan, otthon kellett tartózkodni, aki covidos volt. [...] Szép lassan kezdett kiszivárogni, hogy a környező településeken már volt egy-kettő [megbetegedés]. Először nagyon nehezen nyíltak meg az emberek. Én azt tapasztaltam, hogy eleinte mindenki úgy titkolta, szégyellte, úgy félt a megbélyegzéstől, aztán utána úgy itt is derültek ki [a községben] esetek, hogy ez is, az is beteg, és akkor úgy mindenki olyan.” (Észak-Alföld, bölcsődei szakmai vezető)

A koronavírushoz kötődő nézetek a magyarországi falvakban is nagymértékben befolyásolták a hétköznapok alakulását. Alapvetően két, egymástól jelentősen eltérő álláspont jelenik meg az interjúkban. Az egyik szerint már a Covid-19 hazai megjelenésekor, az első megbetegedések regisztrálásakor az emberekben számos félelem megfogalmazódott, ami motiválóan hatott a vírus megjelenésével bevezetett szabályok és korlátozások betartására. Ráadásul a falvak alacsonyabb lakosságszámából adódóan az emberek általában ismerik egymást. Egy település közössége számos funkciót tölthet be az egyének életében, biztonságot, identitást, a valahová való tartozás érzését kínálhatják. Mindezek mellett közös szabályokat hozhatnak létre, és gondoskodhatnak ezek betartatásáról (Csurgó-Légmán 2015). A helyi közösség kontrollszerepe a vírushelyzet hatására kialakuló új szabályok és ajánlások betartását is segíthette.

„Hát mindenki nagyon félt. Félték az emberek egymástól, félték azoktól, akik külföldön dolgoztak, de hazalátogattak. Mindenki a másikat figyelte, ki mit csinál.” (Észak-Magyarország, fogászati asszisztens)

„Hát ha volt ilyen, aki nem tartotta be a szabályokat, azt rögtön beárulták a polgármesternek. De egyébként szóvá is tette az, aki a közelében volt, hogy nem tartja be a szabályokat. De a polgármester mindenről tudott.” (Észak-Magyarország, fogászati asszisztens)

Az interjúalanyok másik csoportja szerint viszont a saját falujukban csak jóval később jelentették az első koronavírus-fertőzöttet, mint ahogyan az országban megjelent, így a koronavírus sokáig a távolabbi, nagyobb városok problémájának tűnt. Sokan gondolkoztak úgy, hogy a Covid-19 nem fogja elérni az ő falujukát, de olyan emberek is akadtak, akik mivel a környéken még nem találkoztak fertőzöttel, nem is hitték el, hogy valódi a veszély, inkább valamilyen politikai indíttatású vagy média által gerjesztett álhírként értelmezték, és nem is tartották annyira fontosnak, hogy betartsák a falu életét érintő szabályokat. Közös jellemzőjük volt ezeknek az embereknek, hogy akár nagyvárosi problémaként, akár álhírként értelmezték a járványt, nem érezték veszélyben magukat, és kevésbé voltak motiváltak a falu életét is érintő szabályok betartására.

„Hát az elején, az elején azért nem volt szerintem senki sem, nem gondolta senki sem annyira komolynak a legeslegelején, míg itt meg nem jelentek az első betegek, meg úgy a halálhírek, amiket a tévén keresztül be-mondtak.” (Észak-Magyarország, családi gazdálkodó – állattenyésztő és növénytermesztő)

„Eleinte, amikor elkezdődtek arról szólni a híradások, hogy hány fertőzött van, és milyen intézkedéseket kell bevezetni annak érdekében, hogy ne legyen több fertőzött, akkor mindenki úgy gondolta, hogy nem igaz, ezt így a politika találta ki. Nem nagyon hittek neki. Sőt, jelentős részük még azután sem, hogy a faluban is voltak fertőzöttek, még akkor sem hitte el, mert biztos, hogy kitalálták [...], tehát egészen addig nem vették komolyan, ameddig nem halt meg valaki, akit ismertek.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

A fertőzések számának terjedésével egyre bővült azoknak a falusiaknak a köre, akik személyesen élték át a betegséget, vagy volt olyan a családjukban, a rokonok, az ismerősök között, aki beteg lett. Nemcsak a betegségek, hanem a halálozások száma is megnőhetett a környezetükben, ami a vírusról való gondolkodás átértékelését is elhozta. Az emberek a közvetlen környezetükben megélt valóságot sokkal inkább elfogadják, mint azt a racionális tudást (Kelly 1994), amit a tudósok vagy független, megbízható hírforrások kommunikálnak, ez a falvakban élő emberek koronavírushoz való hozzáállásán is megmutatkozott. Noha a falusiak többsége betartotta a korlátozásokkal járó szabályokat, de a szabálykövető magatartást sok esetben inkább külső tényezők motiválták: a közösség kontrollszerepe, illetve a szabályok be nem tartásával várható tényleges és szimbolikus büntetés.

Az interjúalanyaink a falvakban is elsősorban a különböző médiumokon keresztül tájékozódtak. Ezek közül is különösen népszerűnek tűntek a közösségimédia-felületeken elérhető tartalmak, amelyek valóságtartalma sokszor megkérdőjelezhető.

„[...] nem feltétlenül a híradóból tájékozódtak, hanem a Facebookról tájékozódtak. És azért ott nem feltétlen a hivatalos információ [olvasható], és akkor idő kellett nekik, míg megszűrték azt, hogy mi az igaz, meg mi az, ami nem, meg mi a hihető, meg mi, ami nem. És ezt én annak tudom be, hogy ők gyakran nem nagyon értették, hogy akár az egyes híradásokban, amit elmondtak, azt nem tudták érteni, vagy nem tudták felfogni, vagy egyszerűen nem értették, hogy miről is van szó. És inkább hittek egy Facebook-posztnak, ami hétköznapi nyelven volt megfogalmazva, és lehet, hogy valótlan volt, de inkább elhitték azt.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

Falusi munkaerőpiac és a helyi intézményekben, szervezeteknél folyó munka a járvány és a bezárások, korlátozások idején

A koronavírus-járvány terjedésének és megfékezésének hatására bevezetett korlátozó intézkedések (pl. karantén, bezárások, korlátozott nyitvatartás, távolságtartás) a munkavállalókat és a munkaadókat – főként a vállalkozói szférát – is bizonytalan helyzet elé állították.

A központi korlátozó intézkedések kezdetén a munkavállalók legnagyobb félelme az volt, hogy elveszítik a munkahelyüket. Mindezen túl bizonytalan helyzetet jelentett számukra az is, hogy a munkahely esetleges bezárása vagy a munkaidő csökkenése esetén, illetve abban az esetben, ha kontaktszemélynek minősítik őket, hogyan alakul a fizetésük, szabadságban és/vagy táppénzben szükséges-e gondolkodniuk alternatív megoldásként, betegség esetén mennyi időre esnek ki a munkából. A munkahely elvesztése miatti aggodalom főként az idősebb dolgozóknál jelentkezett, akik a fiatalokhoz képest kevésbé rugalmasak, nehezebben találnak új munkahelyet, vagy féltek a megbetegedéstől. De ugyanez az aggodalom volt megfigyelhető a kisgyermeket nevelő anyáknál, akiknek a köznevelési intézmények (bölcsőde, óvoda, iskola) bezárását követően gondoskodniuk kellett kiskorú gyermekük/gyermekük napközbeni felügyeletéről is. A munkahely megtartása, a fizetés mértéke jelentős mértékben befolyásolja a munkavállalók és családjuk egzisztenciáját, ezért a Covid kezdeti időszakában a mindennapi megélhetőségüket érezték veszélyben.

„Megmondom őszintén, először nálunk is okozott egy kis fejtörést, hogy mi lesz, ha bezárunk. Most akkor hogy fogunk foglalkoztatni, kapunk fizetést vagy nem, vagy táppénzre kell menni vagy szabadságra? Vagy most mi lesz? Nálunk is volt egy kis pánik, úgymond ez túlzás, de volt, hogy most akkor mi lesz, és hogy lesz.” (Észak-Alföld, bölcsődei szakmai vezető)

A kutatás eredményei alapján pozitívként értékeljük, hogy a vizsgált településeken és a környező falvakban dolgozók, illetve az ingázók munkahelyén nem fordult elő tömeges elbocsájtás. A falvak munkavállaló lakosai esetében a foglalkoztatás szintje egyáltalán nem vagy alig csökkent, és a megkérdezettek tudomása szerint a munkanélküliek aránya a kutatásba bevont előnyösebb és hátrányosabb gazdasági és társadalmi helyzetű településeken sem nőtt. Néhány interjúalanyunk van tudomása arról, hogy a falujában akadtak, akik a járvány hatására munkanélkülivé váltak a vendéglátás-turizmus területén dolgozók közül, de az egészségügyben kötelező oltást fel nem vevő dolgozó állásvesztésére is volt példa. Egy helyi presszót üzemeltető vállalkozó pedig a nyáron és hétfévente napi bejelentéssel alkalmazott, kiegészítő munkát ellátó diákoktól vált meg, mert a forgalom mértékéhez igazított csökkentett nyitvatartási időben alkalmazottjaival azóta is elegendőnek bizonyulnak a feladatok ellátásához.

„A legtöbb embernek még a munkája is megmaradt, tehát nem változott. Aki eddig is dolgozott, azóta is dolgozik, akinek meg voltak korábban is problémái a munkahelyeken, az meg változatlanul megmaradt.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető)

A vizsgált falvakban működő intézményekben, szervezeteknél ugyanakkor a munkavégzést, a munkafeladatok tartalmát és jellegét eltérő mértékben érintette a járvány és a korlátozó intézkedések. Az önkormányzatoknál és az általuk fenntartott/működtetett intézményekben a munkavégzés formájában, idejében és a munkamennyiségben, a munkaterületek bővülésében mutatkozott leginkább változás. Több intézményben (polgármesteri hivatal, bölcsőde, óvoda) jellemzően a kötelező bezárás, az ügyelet ideje alatt – intézményenként eltérően – lehetőséget biztosítottak a home office-ra, a hibrid munkavégzésre, de szükség esetén alternatív megoldásokat is alkalmaztak. Erre jó példaként említhetjük, hogy néhány településen a kisgyermekes kollégák intézményen belüli munkavégzését a szülők igényeihez igazították. Akadt olyan település is, ahol például az 50 év feletti bölcsődei dolgozókat mentesítették az óvodai és iskolai bezárások idején a gyermekek részére történő ételkihordás feladata alól, vagyis az intézményvezető a feladatellátás megszervezésekor kiemelt figyelmet fordított a veszélyeztetett dolgozók egészségének védelmére és a munkaerő megtartására egyaránt.

„Én is úgy voltam, mert vannak itt anyukák, akiknek pont elsős volt a gyereke, és akkor úgy oldottuk meg a munkaidőt, hogy délelőtt akkor otthon volt a gyerekkel, délután meg ugye váltottam az apukával, és akkor úgy jöttek dolgozni, hogy délutánra.” (Észak-Magyarország, óvodavezető)

Az óvodai és bölcsődei dolgozók mindennapi munkája a bezárások idején (kb. 1–1,5 hónap) több településen is kiegészült/kibővült az óvodás, iskolás gyermekek ételének házhoz szállításával, a kollégák emellett

önkéntesen maszkokat is varrtak a lakosság részére. A bölcsődei dolgozók és az óvónők a bezárások alatt digitális készségfejlesztő anyagokat (pl. mondóka, mese, vers, ének) készítettek, melyeket e-mailben, Facebook-csoportban továbbítottak a szülők részére. Az ügyelettartási időben a dolgozók váltásban, jelenléti formában, illetve otthonról végezték munkájukat. A dadusok, gyermekfelügyelők az intézmény gyermekbáráttá, korszerűbbé tételén, dekorálásán is dolgoztak.

„Tehát akkor sem maradtunk itthon, szállítottuk az ebédet a gyerekeknek, ugyanúgy az iskolásoknak, óvodásoknak, bölcsődéseknek. Minden nap mentünk, nem is tudom, hány száz adagot. Naponta vittünk ki helybe, házhoz, maszkban, kesztyűben, tényleg minden nap. Később aztán már ügyeletet tartottunk bölcsivel, úgy-hogy így szép lassan visszaszállingózott az élet.” (Észak-Alföld, bölcsődei szakmai vezető)

A szociális intézmény(ek) dolgozói mindvégig jelenléti formában dolgoztak. A szociális gondozók minden településen biztosították a szociális alapszolgáltatások körébe tartozó házi segítségnyújtást és a szociális étkeztetést, melyre kiemelt igény mutatkozott a járvány időszakában. A családsegítők pedig folyamatos telefonos ügyfélfogadást tartottak, a kliensekkel azonban nem tarthattak személyes kapcsolatot. Az egyik település bentlakásos idősek otthonában azonban a munkatársak folyamatosan védőfelszerelésben dolgoztak, s nem csak tesztelték rendszeresen a gondozottakat, a látogatási tilalom alatt ők tartották a kapcsolatot az idősek hozzátartozóival is. Több interjúalany is kiemelte, hogy a gondozókkal, valamint a tanya- és falugondnokokkal nagyon elégedettek voltak, mert sokkal érzékenyebben reagáltak a problémákra, és a Covid előtti időszakhoz képest is kiemelten figyeltek a rászoruló lakosság támogatására, segítségére.

„Hogyha így, tehát így itt azért elég jó a szociális, elég jó az önkormányzatunk is. Meg a gondozónők is, azok odafigyeltek arra, hogy az idősebbek, azok ne nagyon járkáljanak. És akkor ők intézték a bevásárlást, meg minden egyebet, amit meg egyébként úgyis csinálnak, csak akkor úgy fokozottabban figyeltek arra, hogy mindenük meglegyen, amire szükségük van.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

A vizsgált falvakban működő vállalkozásokat eltérő mértékben érintette a Covid-járvány terjedése, a korlátozó intézkedések hatása, így a probléma megoldása érdekében alkalmazott gyakorlatok akár ágazatonként, településenként, de egy-egy falun belül is különbözhetnek.

Az iparban és a mezőgazdaságban a Covid hatása csekély mértékű volt. Az építőiparban, ahol e falvakból sokan dolgoztak, nem állt meg a munka, sőt, a gyermekes családokat preferáló lakásfelújítási- és korszerűsítési pályázatok, valamint a CSOK miatt az ágazat folyamatosan foglalkoztatta az embereket, és egyre több munkalehetőséget tudott biztosítani. Egy településen a fémárugyártással foglalkozó családi vállalkozásban az alkalmazottak (pl. hegesztők) megbetegedéséből adódó távolléte miatt át kellett szervezni az ütemtervet, illetve az irodai alkalmazottak és a mérnök-rajzolóknak esetében a home office-t is támogatták. Mindezek ellenére a 42 főt foglalkoztató vállalkozás a Covid alatt vett fel új munkaerőt.

A Covid a mezőgazdaságot egyáltalán nem vagy csak kevésbé befolyásolta, hiszen a szabadban végzett munka alatt a távolságtartás feltételei biztosítottak voltak. A nagygazdák esetében volt példa arra, hogy az idénymunkát, szezonális munkát végzőket kis csoportokra bontották (szomszédos településekről járókat vagy akár az Ukrajnából érkezőket), hogy kisebb legyen a dolgozók között a fertőzéstől való félelem, illetve a megbetegedés. A gazdálkodók nehézségként inkább a bevételkiesést nevezték meg, de ez az értékesítési hálózatoktól is függött. Azok a borászok például, akik bevásárlóközpontoknak szállítanak, még növelték is bevételüket, de azok, akik vendéglátóhelyekkel állnak kapcsolatban, az éttermek bezárása miatt alig tudtak értékesíteni. Egy állattenyésztéssel foglalkozó családi gazdálkodó pedig külföldre kevésbé tudta eladni a juhait. Egy napraforgó-termesztő családi gazdálkodó ellenben nem tapasztalt bevételkiesést az ágazatában.

„... mert mi például, aki leginkább gasztronómiára dolgozunk, mi földbe álltunk teljesen, szóval az éttermek bezárásával is ért a piacunk...” (Észak-Magyarország, birtokigazgató – borász)

„... a bevételem relatíve annyira nem változott, meg nem is úgy vagyok, hogy minden hónapban egy fix jövedelemem van, hanem nekem be kell osztani szépen a pénzemem. A mostani jövőre változott egy kicsit a Covid annyira számomra a piaccal, hogy például a külföldi piacra nem tudtam értékesíteni, és nekem nagy kiesés volt. De akkor sem, akkor sem, mert általában külföldre adom el az állatokat. Mi Törökország, Fehéroroszország, Olaszország [számára adunk el], ebben voltak változások nálam, de falun belül nem tudok róla, hogy volt-e ilyen.” (Észak-Magyarország, családi gazdálkodó – állattenyésztő és növénytermesztő)

A kutatási terepként szolgáló falvakban kevesen foglalkoznak turizmussal és vendéglátással, ugyanakkor ezen a két területen jelent meg leginkább a munkahelymegtartás gondja és a végleges bezárás veszélye. A szálláshelyek esetében volt példa arra, hogy vendégeket egyáltalán nem vagy csak munkaügyi engedéllyel, illetve oltási igazolvánnyal fogadhattak. A falvakban jellemzően vendégházakat találunk, amelyek egy része általában szezonális jelleggel, a nyári időszakban működik (pl. vannak, akik a szomszéd település strandjára építenek), de a folyamatosan nyitva tartó vendégházak a téli időszakban kevés vendéget fogadnak. Voltak, akiknek a bezárások miatt lett – ha csak ideiglenesen is – bevételkiesése, ugyanakkor mindezt jelentős részben vagy teljes egészében kompenzálta, illetve akár felül is múlta a nyári időszak, mert a családok 2020-ban és 2021-ben a külföldi utak helyett belföldi utakat, illetve nyaralásokat választottak, és népszerűek, kedveltek lettek a falusi szálláshelyek. Egy szálláshelyet működtető vállalkozó elmondta, hogy a visszajáró külföldi turistáik ugyan elmaradtak, de a hiányukat pótolták az itthoni vendégek. Sőt, arra is felhívta a figyelmet, hogy a korlátozó intézkedések jelentős része éppen a szezonon kívüli téli időszakra esett, így a fűtés lekapcsolásával összességében még spórolni is tudtak.

„A 2020-as nyár, az szerintem Magyarország-szinten és a vendégházak szintjén is csúcs volt, hisz nem ment az emberek többsége külföldre. 2020 nyarán ez abszolút visszaállt. Most van az, hogy a rezsiárak miatt próbálnak bezárni, de egyszerűen van forgalom. Most is azon gondolkodtak, hogy bezárnak január–februárban, hogy ne kelljen fizetni ezt az irdatlan mennyiségű gázarat meg villanyarat, de jönnek az emberek.” (Észak-Magyarország, birtokigazgató – borász)at)

A vendéglátás a falvak jelentős részében a presszóra (amit gyakran neveznek sörözőnek, kocsmának) korlátozódik, büfé, pizzéria, étterem alig működik. A járvány okozta bezárások, a helyben fogyasztás korlátozása, a fogyasztás nélküli kötelező maszkviselés miatt azonban több településen azt tapasztalták a vendéglátóegységek üzemeltetői, hogy lecsökkent a vendégkör és a forgalom. Településenként egy vagy akár több presszó is bezárt. Az egyik meleg/félkész/mirelit ételt is áruló söröző üzemeltetője a tartalékok felélésével, a szórólapozással/reklámozással, a forgalomhoz igazodó csökkentett nyitvatartással tudta megtartani vendéglátóegységét. Mindemellett a kötelező bezárás, illetve a helyben fogyasztás korlátozása alatti időszakban az ételkiszállítás elindításával kísérelte meg kompenzálni a bevételkiesést.

„Talán a forgalom összességében nem változott számottevően, inkább átalakult. Szóval valószínűleg több ételünk megy, mióta ugye be voltunk zárva, egy picikét több étel van, az emberek hozzászoktak, hogy igen, van. Mert akkor ugye, reklámoztunk, szórólapoztunk, mi meg felhúztuk azokat a dolgokat, a hibákat, amiket addig nem tettünk meg, mert nem volt rá szükség, vagy nem is erőltettük [...]. Utána, mivel zárón voltunk, akkor muszáj volt ugye szórólapozni, reklámozni, mindenki megtanulta, hogy igen, nálunk ez is van.” (Észak-Magyarország, sörözőtulajdonos és üzletvezető)

A vizsgált településeken élelmiszerbolt(ok) működnek még, néhol dohánybolt, virágüzlet és zöldséges. A boltosok számára a karantén, a vásárlói időszáv, a távolságtartás, a maszkviselés és a létszámkorlátozás jelentett nehézséget. A kisboltokat is érintette a Covid alatt a forgalomkiesés, mert a vásárlási időszáv miatt a fiatalok nem a helyi boltokat választották, hanem máshol vásároltak akár az idősek, a szüleik részére is, és ezáltal ezek az üzletek vásárlóerőt veszítettek. A bevétel- és munkaerő-kiesés (pl. betegség és/vagy egyéni/kontaktszemély miatti karantén) megelőzése érdekében volt példa arra, hogy a boltvezető idő előtti többletkorlátozásokat vezetett be (pl. létszámkorlátozás, alkalmazottak maszkviselése), valamint telefonos megrendelést fogadott és időre összekészítette a megrendelt árut, amit a vásárlónak már csak ki kellett fizetnie. A fodrász és a műkörmös is megtartotta a munkáját, ugyanakkor a Covid alatt a vendégkörük és ebből adódóan a forgalmuk jelentős mértékben visszaesett, melyben az is közrejátszott, hogy az emberek kevésbé mozdultak ki otthonról, és nem törődtek annyira a külsejükkel.

A vállalkozások talpon maradásához, a veszteségek és a bevételkiesés mérsékléséhez, valamint az elbocsátások megelőzéséhez az egyéni innovatív gyakorlatok mellett az igényelhető állami támogatások (pl. ágazati bértámogatási program, munkahelymegtartó támogatás) is hozzájárultak. Ezek összege a vállalkozók megítélése szerint nem volt túl nagy. Egy kisvállalkozó felhívta a figyelmet arra is, hogy a támogatás mértéke leginkább a trükközés elkerülésére volt alkalmas, és ezáltal az alkalmazottait nem egyszerűsített foglalkoztatás keretein belül kellett foglalkoztatnia.

A koronavírus-járvány okozta lezárások, korlátozások hatására bevezetett intézkedések eltűntek, de a munkáltatók egy része továbbra is alkalmaz néhány, a járványidőszak alatt bevezetett gyakorlatot, pl. folyamatos hirdetik/reklámozzák a szolgáltatásukat, a megváltozott forgalomhoz és szükségletekhez igazodva tartanak nyitva, digitális szolgáltatásokat, telefonos/online ügyintézés tartanak fenn. A home office alkalmazása kevésbé volt jellemző, és gyakran csak ideiglenesen vagy hibrid formában alkalmazták a falvak munkáltatói (pl. óvoda, bölcsőde, önkormányzat) annak ellenére, hogy országos szinten a home office, a távmunka elfogadott, preferált foglalkoztatási formává vált. Ennek oka feltételezhetően az, hogy egyrészt a városokkal ellentétben a falvakban kedvezőtlenebbek a foglalkozási és iskolázottsági mutatók, másrészt a falvakban a felső- és középfokú végzettséget igénylő munkakörök jelentős része helyhez kötött, és személyes jelenlétet (pl. ügyfélfogadást) igényel még szellemi munkavégzés esetén és fejlett digitális kompetenciák birtokában is.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a vizsgált falvakban a foglalkoztatottak aránya jelentős mértékben nem változott, mert a munkáltatóknak jellemzően sikerült áthidaló vagy innovatív megoldást találniuk a Covid által okozott negatív munkaerőpiaci hatásokra. Az érintett településeken inkább a munkafeladatok tartalma változott és bővült a pandémiás időszakban.

Térbeli mobilitás

A periférikus térségek községeiben élők meghatározó tapasztalata az ingázás, amelynek volumene egyenesen arányos az adott település térségi kapcsolataival, településhálózati integráltságával: amíg a nagyvárosi agglomerációk munkavállalóinak háromnegyede másik településen dolgozik, addig ez az arány a hátrányos helyzetű településeken „csupán” 50% (Lakatos–Váradi 2009). A munkavállaláson túl a napi megélhetési szükségletek biztosítása és számos humánszolgáltatás igénybevétele is csak úgy képzelhető el a kutatási terepeink lakói számára, hogy tömegközlekedést használnak, autóba ülnek, vagy más módon jutnak el a közeli nagytelepülésekre. Minthogy a hétköznapiakat ilyen jelentős mértékben meghatározó cselekvésről beszélhetünk az ingázás kapcsán, szükségesnek tartjuk megvizsgálni, miként változtatta meg ezeket a cselekvési mintákat a koronavírus-járvány.

A térbeli mobilitás egyik formája az ingázás. A munkavállalási, továbbá a társadalmi kapcsolati célú ingázás kérdésköre a válaszadók elbeszéléseiben erősen kapcsolódik a Covid-19 kitörésére párhuzamosan hozott korlátozásokhoz, különösképp a fizikai távolságtartás, illetve az egyes szolgáltatások hozzáférhetőségének korlátozottságához. Ilyen a vendéglátóhelyek bezárása, az üzletek nyitvatartásának, az egy légtérben tartózkodó személyek számának korlátozása, a körzeti egészségügyi, valamint a járóbeteg-ellátás átalakítása és az online oktatásra való áttérés. Az interjúkban a külső korlátozó tényezők mellett egy belső indíttatás is körvonalazódik mint a térbeli mobilitást limitáló tényező: az önkorlátozás, amelynek motivációjaként interjúalanyaink a bölcs belátást (egymás iránti egészségügyi felelősségvállalást), a szankciók mihamarabbi megszűnéséhez való hozzájárulást, illetve a félelmet nevezték meg. Sok beszámolóban megjelenő szolidaritási jelenségre, az idősök mobilitásának „átvállalására” mutat be példát az alábbi interjúalany. Az „átvállalás” motivációja a félelem és a féltés:

„Az időseknél nagyon is [meghatározó volt a bezárkózás]. Az időseket, az időseket inkább féltette a fiatalabb generáció. Tehát ott őket óvták, hogy otthon tessék maradni, majd mi. És akkor inkább önmagát kockáztatta, és ő jött vásárolni, ő tette meg a szükséges dolgokat, ment postára, meg mit tudom én, tehát ezeket.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető)

„Igazán talán a félelem [motiválta a helyieket a szabályok betartására], az, hogy minél hamarabb vége legyen ennek az egésznek, ne betegítsük a szülőket, nagyszülőket, ne legyen tragédia. Én, amikor elkaptam, akkor mindig attól félttem, hogy olyan ne legyen, hogy én adtam át valakinek, és esetleg komoly beteg legyen tőle. Ezért megpróbálom, nehogy az legyen, hogy valaki megfélemedezzen, és tényleg komoly gondja legyen, akár mondjuk, elhalálazzon, és azt a lelkiismeret ne bocsássa meg. Szerintem igazából itt valószínűleg vidéken él az, hogy egyik ne adja át a másiknak, és hogy minél hamarabb ezen túl legyen mindenki. Az, hogy most mennyire pénzbüntetés vagy elnevezés, nem is nagyon volt. [...] Inkább az, hogy egymást megóvják az emberek. Az volt a nagyobb motiváció, én úgy gondolom.” (Észak-Magyarország, sörözőtulajdonos és -üzletvezető)

A munkavállalási célú mobilitás, ingázás összekapcsolódik az interjúkban a távoli munkavégzés („home office”, amely gyakran használt fogalom az interjúkban) kérdéskörével. Az interjúalanyok azonban ennek

a lehetőségét a vidéki élettől távol esőnek, alapvetően a városi embert érintő lehetőségként mutatják be, még hozzá a munka jellegéből fakadóan. Híven kifejezi a lokalitásban a távoli munkavégzésre rendelkezésre álló lehetőségek hiányát az alábbi interjúalany:

„Hát helyi szinten szerintem annyira nem észrevehető a változás, mint inkább nagyvárosban. Ott szerintem jobban megmaradhatott ez az online, vagy a home office inkább, ahol lehet. Itt helyi szinten, ahova be kell menni, be kell menni dolgozni, nincs mese.” (Észak-Alföld, bölcsődei szakmai vezető)

Mindez ugyanakkor egyáltalán nem jelenti, hogy a távoli munkavégzés ne lett volna jelen ezekben a vidéki terekben. A home office lehetősége a szabadság, a pihenés, a kényelem fogalmaival kapcsolódik össze, a sokszor napi több mint egyórás ingázási kényszer meghaladásaként, amellyel még pénzt is lehet spórolni. Fontos azonban megjegyezni, hogy az interjúalanyok számára ez egy szűk társadalmi kör privilégiumaként jelenik meg, miközben a fizikai (és nagyon sok, főként helyi adminisztrációs) munkakörben a távoli munkavégzés lehetősége egyáltalán nem opció.

„Igazából én azt gondolom, hogy sok embernek lehetősége nyílt, ha olyan munkakörben dolgozik, hogy online végezze a munkáját. Na, most, akik például olyan helyen dolgoznak, mint a BOSCH, és nálunk nagyon-nagyon sokan vannak a településen, akik a BOSCH-ba járnak be, vagy például egészségügyi dolgozók is elég sokan vannak a településen, és nekik nem lehet online, tehát ez kizárt dolog. Tehát nekik mindenképpen be kell járni dolgozni.” (Észak-Magyarország, óvónő)

„Hát, akinek volt rá lehetősége, meg olyan munkahelyen dolgozott, az [átállt home office-ra]. Konkrétan a párom is, ő is fuvarszervezésben dolgozik, és ugye egy telefontal meg egy lappal, tehát a világ minden táján tud dolgozni, ő simán átállt erre. Sőt, tök jó is volt, hogy mindig otthon volt, meg főzött, meg minden, tehát a gyerekünket is tudta kezelni, tehát van pozitív is benne. De viszont negatív meg, hogy ugye az emberi, tehát a munkahelyi kommunikáció, az ilyenkor teljesen megszűnik szerintem. Tehát nem tudsz úgy olyan jól dolgozni, hatékonyan, hogy ha nem vagy bent a munkahelyeden.” (Észak-Alföld, termálfürdő ügyvezető igazgatója)

A munkavállalás a térbeli mobilitásnak csak egy lehetséges célja. A koronavírus-járvány kibontakozásával a városi szolgáltatások igénybevételének korlátozottsága, a baráti találkozók elmaradása és a rokonlátogatások (kifejezetten az idősebb rokonokkal való találkozások) számának megritkulása a falu-város ingázások számát tovább csökkentette. Valamennyi interjúban megjelent az általános elzárkózás és bezárkózás motívuma, amely ugyanakkor a helyben lakók megítélése szerint a vidéki környezetben nem jár a szabadságról való olyan mértékű lemondással, mint a városokban. Az elzárkózásra és bezárkózásra viszont kevésbé egyszeri reakcióként, mint inkább folyamatként, a koronavírus-járványtól függetlenül is kibontakozó jelenségként tekinthetünk. A társadalmi kapcsolatok beszűkülése, vagy még inkább a háztartáson belülről való korlátozódása olyan témák köré szerveződik, mint a digitalizáció és az individualizmus, a szórakozás és a kommunikáció áthelyeződése online térbe, továbbá a helyi társadalmak hosszú ideje történő fragmentációja. Az alábbi, egyébként városi beköltöző interjúalany ezt a folyamatot minden generációra érvényesnek látja, és kifejezetten a városi népeiséget mutatja be a közösség felé nyitottabbnak, amelyet részben épp a vidéki élet által kínált szabadterei lehetőségekkel magyaráz:

„Azt látom, hogy megy a „bezzeg régen”, hogy ez régen nem így volt, és akkor szomorúak, hogy ez most már nem úgy működik, mint régen. Hát ugye, azért, azért az egészen biztos, hogy lemerhető, hogy amíg régen nem volt televízió, és nem volt számítógép, és nem volt mobiltelefon, az öregek ugyanúgy otthon tévénéznek, és Facebook-oznak. Tehát, hogy azért ez így sokkal rosszabb, mint városban ebből a szempontból. Tehát, hogy a városinak nagyobb igénye van, mert ugye be van zárva egy kis lakásba, és ugye igénye van arra, legalább néha, hogy kitegye a lábát a kis lakásából, hogy ne oda legyen bezárva. [...] Tehát nincs igény erre az összejárásra. A családon belül igen.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

Az ideiglenes térbeli mobilitásra és az ingázásra jellemző annak eszköze. Általánosságban első, leginkább preferált ingázási lehetőségként a munkaadó maga gondoskodik alkalmazottai szállításáról, ezt a saját autóval, a tömegközlekedéssel és végül a kerékpárral vagy gyalogosan történő közlekedés követi a sorban. A koronavírus-járvány ideiglenesen hatással lehetett erre a preferencia-sorrendre is. Több válaszadó számára felértékelődött az autó. A személygépjármű a falvakban élőknek legtöbbször nem csupán a kényelmet szolgálja, de nélkülözhetetlen eszköz, különösképp a vidéki periférián, ahol a tömegközlekedés mind térben,

mind időben korlátozott, a helyi munkalehetőségek száma csekély, a városba költözést pedig számos tényező (így például az ingatlanár-különbségek) akadályozzák. A koronavírus-járvány azzal növelte az autó fontosságát, hogy még tömegközlekedési szempontból kedvezőbb helyzetben lévő települések lakói is inkább autójukat választották a fizikai távolságtartás miatt:

„Mondjuk itt nyilván kis településről beszélünk, itt olyan nagy tömegközlekedésről nem beszélünk, tehát nincsenek metróink meg helyi járatok, de igen, egyébként kevesebben mentek busszal a környező településekre, és inkább autóval ment mindenki. Tehát ez nyilvánvaló.” (Észak-Alföld, termálfürdő ügyvezető igazgatója)

A visszaemlékezések szerint a tömegközlekedés-szolgáltatások nem szűkültek a pandémia időszakában, sőt, a járvány bizonyos esetekben pozitív irányban hatott a tömegközlekedők számára. Erre az egyik interjúalany mutatott rá, aki egyben az egészségügyi ellátás alacsony minőségére is felhívja a figyelmet:

„Az volt a felháborító a közlekedésben, hogy aki covidos volt, vagy Covid-gyanús volt, fölültették, menjen be [a járásközpontba], és akkor szűrtesse meg magát, mert nem jön ki ide szűrőautó. És felült a tömegközlekedésre, mert nem volt más lehetősége, és köhögve, betegen, esetleg lázasan ült a tömegközlekedésen, és bement, meg-szűrték, és visszajött.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető)

A falu és a közelben lévő városok közötti ideiglenes mobilitás mellett a Magyarország távolabbi pontjaira, illetve a külföldre vándorlást a koronavírus-járvány meghatározó módon érintette. A falvakban lakókkal készített interjúkban ez a jelenség a családtagok ideiglenes elszakadása, illetve a végleges hazaköltözésre vonatkozó döntés kapcsán jelenik meg. Találkozhattunk továbbá a városból, a sűrűbb társadalmi kapcsolatok és érintkezések tereiből vidékre költözéssel kapcsolatos motivációk felerősödésével is. Míg a hazaköltözés célja főként a családdegysítés vagy a munkahelyi kényszer (például a vendéglátóhelyek bezárása beláthatatlan időre), addig a vidékre költözést illetően inkább „push” hatásról beszélhetünk (nevezzük Dekameron-hatásnak⁶), amelyet a vírusfertőzéstől való félelem határozott meg, különösképp a vírusjárvány kezdeti időszakában. Mindemellett a városból vidékre költözés mellett szólhatott a városi szolgáltatáspalette relatív kiüresedése, az időszakos kijárási tilalmak bevezetése, ami felértékelte a vidéki környezet által nyújtott lehetőségeket.

„Igazából ennyi, hogy én a városi étellel tudom összehasonlítani, és hogy tényleg az ember teljesen máshogy él meg egy ilyen helyzetet egy faluban, meg a városban mondjuk. Teljesen ég és föld, tehát be vagy zárva, de nem vagy bezárva igazából.” (Közép-Dunántúl, fémáruháttal foglalkozó családi vállalkozás adminisztrátora)

Helyi és háztáji gazdálkodás a falvakban

A helyi gazdálkodással kapcsolatos kérdéskör összekapcsolható az általános vidékképpel: a természetközeli, kertekkel gazdagon tarkított térségekben adott a lehetőség a fenntartható kisléptékű gazdálkodásra, a háztartás konyhakertjének kialakítására.

A kutatás során gyűjtött interjúkban a koronavírus-járvány és a helyi gazdálkodás-kertészkedés-háztájizás kérdésköre egy általánosabb kontextusba, nevezetesen az élelmiszervásárlás, a főzés, illetve a vendéglátás, valamint a helyi mezőgazdaság kérdéskörének összefüggéseibe ágyazottan jelenik meg. Az interjúalanyok szinte minden esetben foglalkoztak azzal a problémakörrel, hogy a vírusjárvány hatására hozott válaszlépések, politikai döntések korlátozták az élelmiszervásárlási lehetőségeket.

Arról, hogy a főzési szokásokra milyen hatást gyakorolhatott a koronavírus-járvány, eltérő véleményeket hallhattunk: volt, aki szerint csökkent, mások szerint nőtt az ételt rendelők száma. Abban azonban összességében megállapodtak az interjúalanyaink, hogy a városokkal összehasonlítva a vidéki élethez az otthonfőzés magasabb és az ételrendelés alacsonyabb aránya jellemző – ennek okaként főként a szolgáltatások hiányosságát és a gyengébb fizetőképességet nevezték meg.

„Aki tudott home office-ban dolgozni, otthonról ellátni a munkát, jó, ez az embereknek egy csekély százaléka, egy 10–20% maximum szerintem, de ők nyilván tudtak otthon tevékenykedni és főzni. Nyilván kevesebb ételt rendeltek.” (Észak-Alföld, termálfürdő ügyvezető igazgatója)

⁶ Giovanni Boccaccio XV. század végén megjelent szatirikus novelláskötetének kerettörténete szerint firenzei fiatalok a pestisjárvány elől a városból vidékre menekülnek.

„Nagyon-nagyon sok ismerős posztolt, hogy kenyeret sütött, kipróbálták. Tényleg, én nem próbáltam, megmondom őszintén, de nagyon sokan sok mindent kitaláltak. Csak én is csak mosolyogva néztem, meg csodálkozva, hogy akiktől nem is gondoltam.” (Észak-Alföld, bölcsődei szakmai vezető)

Az otthonfőzés és az élelmiszervásárlás (legalábbis ideiglenes) átalakulása megjelenik több interjúban. Nemcsak a vásárlási lehetőségek korlátozásáról, hanem a személyes motivációról (mások lehetőség szerinti elkerülése), valamint a koronavírus-járvány kezdetén tapasztalható „bespájzolásról” is beszéltek mint az ideiglenes átalakulás okairól. Az átalakulás úgy ragadható meg a beszámolók alapján, hogy a helyiek közül kevesebben és kevesebbszer vásároltak be: a korábban maguknak vásárló idősök helyett például közeli rokonok – gyerekek, unokák – jártak élelmiszerért. Ehhez járult hozzá a kifőzdés, menzai ellátás. A helyi kereskedelemben dolgozó interjúalanyunk erről így beszélt:

„[Van a településen] ez a közkonyha, ahonnan be, ahova be lehet fizetni menzára. És én azt láttam, hogy inkább azokat az idősöket onnantól próbálják meg ellátni, hogyha arról van szó, hogy nem tud főzni, vagy nem jön el a boltba, és nem vásárolja meg, hanem akkor ő oda befizetett. Egy picit lehetett egy ilyen átrendeződést érezni, hogy többen fizettek be menzára.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető)

A helyi gazdálkodás, a háztájizás kérdéskörével kapcsolatban azok az interjúalanyok, akik rálátnak a mezőgazdasági termelésre, vagy abban maguk is részt vesznek, az érintett ágazatok mentén eltérően nyilatkoztak arról, hogy érzékeltek-e gazdálkodásukban változást a koronavírus-járvány hatására. Az állattenyésztéssel vagy növénytermesztéssel foglalkozók kifejezetten hangsúlyozták az ilyen változás hiányát („minden ment a maga kerékvágásában”), míg a borászok a termékeik eladásával összefüggő bizonytalanságuknak adtak hangot, különösen a kisebb termelők, akik vendéglátóhelyeknek szállítják termékeiket. A saját kert művelését, a háztáji gazdálkodás elterjedését illetően inkább bizonytalanságot érzékeltünk, ezt illusztrálja az alábbi interjúrészlet is:

„Itt mindenkinek van kertje, azt művelte a Covid alatt. Úgyhogy én nem tudom. Aki meg ilyen mezőgazdasági vállalkozó, hát feltételezem, ő is tudta végezni a munkáját a határban, traktorral, ugye ott nem találkozott emberekkel.” (Észak-Magyarország, fogászati asszisztens)

A falvakban élő emberek igyekeztek távol tartani magukat a tömegközlekedéssel való bevásárlástól, így megpróbálták minél inkább kihasználni a falusi környezet által jobban megvalósítható kertészkedési, zöldség- és gyümölcsstermelési lehetőséget. Az ilyen típusú tevékenységeket nemcsak az önellátás, hanem a testmozgás, illetve a szabadidő hasznos eltöltésének lehetősége miatt is pozitívan értékelték.

„Hát a mozgásszabadság szerintem, ott egy kicsit az, hogy be voltak, itthon ülésre voltak kényszerítve. Az nyilván nem volt. Ezt többen meggondolták, hogy felüljenek-e a buszra, és elmenjenek a buszon, merjenek-e közlekedni. Nyilván ezért is volt az, hogy megbíztak másokat, hogy hozzanak nekik élelmiszert, vagy bármi mást a városból. Biztos ez a korlátozás egy kicsit őket rosszul érintette, de mivel itt ez egy kicsi közösség, és egész, hogy is mondjam, közel vagyunk a természethez, őket annyira nem úgy korlátozta be, mint egy lakótelepi lakásban élőt. Itt mindenkinek saját udvara van, vannak kertek, amivel lehet foglalkozni, tehát a mozgásukban őket maximum annyit korlátozták, hogy meggondolta, hogy fölüljön-e a buszra, de sokan meg kocsival közlekednek, és mennek, amerre lehet, tehát ez nem sok. Kertészkedni viszont elkezdtek jobban kertészkedni szerintem. Egy kicsit több a vetőmag, van, lehet észrevenni, még többen gondolkodtak abban, hogy akkor, ha már egyszer gondolkodok az ültetésen, és akkor azzal, hogy foglalkoztak.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető)

Összességében elmondhatjuk, hogy a háztájizás, vagyis a saját kert művelése ugyan néhány interjúban előkerült mint amit a koronavírus-járvány alatt „mindenki csinált”, a legtöbben egyáltalán nem említették. Ez talán nem véletlen: több interjúalany kifejezetten megfogalmazza: a vírusjárvány kapcsán a kert elhanyagolása épp annyira volt jellemző, mint annak megművelése:

„Hát igen. Meg ugye a járvánnyal, ugye én azokat tudom, akik mondjuk elkapták magát a Covidot, azok ugye otthon voltak akkor még, akik az elején azt a kéthetes periódust, de utána még nem mentek dolgozni. Igazából ugye akkor is csak otthon voltak, és ugye utána meg sok helyen volt, hogy még volt, aki még elment, mert félt, hogy valami visszaesik. De nem is láttam kint az udvaron, meg semmi, tehát nagy volt a fű az udvaron satöbbi.” (Észak-Magyarország, családi gazdálkodó – növénytermesztő)

Amikor azonban előkerült a ház körüli kert művelése, olyan lehetőségként jelent meg, amely alkalmasabbá teszi a vidéket arra, hogy az emberek átvészeljék a járványt. Úgy tűnik, hogy az interjúalanyok hálásak azért, mert a pandémia falusi környezetben érte őket.

Digitális oktatás az iskolabezárások idején

A koronavírus-járvány terjedésének és a tömeges megbetegedések megelőzése érdekében az oktatási intézmények bezártak, és a falvakban élő általános és középiskolás diákok, csekélyebb mértékben felsőoktatási tanulmányokat folytató hallgatók jelenléti oktatását felváltotta a digitális oktatás. Az online oktatásra való váratlan és hirtelen átállás felkészületlenül érte az iskolákat és a pedagógusokat egyaránt, és mindemellet az oktatás minden szereplőjét – a diákokat és szüleiket, a pedagógusokat – új kihívások elé állította, és gyors alkalmazkodást igényelt tőlük.

Az interjúalanyok megítélése szerint a jellemzően hátrányos helyzetű falvakban működő általános iskolák is jól, illetve megfelelően tudták menedzselni és a lehetőségeikhez képest megoldani az online oktatásra való átállást. A diákok tanulásba való bekapcsolása azonban különösen nagy terhet rótt a több esetben szociálisan és/vagy etnikailag szegregált községi iskolák pedagógusaira. Az érintett iskolákban nagyarányú vagy kizárólagos a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű, gyakran roma diákok aránya, akik jellemzően tanulási nehézségekkel küzdenek, és a középosztálybeli kortársaikhoz viszonyítva az átlag alatt teljesítenek. A pedagógusoknak ezáltal nem csak a digitális tananyag kidolgozásának és az oktatás új formájának nehézségeivel kellett szembesülniük, hanem azzal is, hogy az IKT-eszközökkel és/vagy internettel nem rendelkező családok gyermekeinek részére papíralapon biztosítsák a tananyagot, az oktatást segítő anyagokat, de akár a házi feladatok bekérését is. Néhány iskola szükség esetén akár eszközzel is (pl. laptop, tablet) tudta támogatni diákjait az online oktatáshoz való hozzáférés érdekében, amit a városi iskolákba járó gyermekeiknél az interjúalanyok nem tapasztaltak.

A pedagógusok sok időt és munkát fordítottak arra, hogy a lehetőségeikhez és képességeikhez mérten támogassák a diákokat, és csökkentsék a tanulmányi lemaradás mértékét. Ez azonban nem volt egyszerű feladat, mert a diákok egy részétől egyáltalán nem vagy csak nehezen lehetett bekérni a feladatokat, és a szülő sem mindig volt közreműködő partner. Az offline alternatív (papíralapú feladatkiosztás) megoldás hátrányára pedig szakértők (Husztai 2021) is felhívták a figyelmet, miszerint ez a forma inkább távoktatásnak nevezhető, mintsem digitális oktatásnak. Az érintett gyerekeknél feltételezhetően erősödött a tanulmányi lemaradás, valamint nőtt a bukás és az évismétlés esélye is. Az interjúalanyok egy része azonban hangsúlyozta, hogy a pedagógusok büszkék lehetnek magukra, mert elsajátították, megvalósították, és mára magukénak is érzik az online oktatást.

„Mert addigra már, addigra már a kicsinek is volt, tehát ott kitaláltak egy ilyen órarendet, és akkor egy nap két órát, mert azt tudták, hogy nem lehet öt órát odaültetni a gyereket a számítógép elé, és akkor már egy ilyen, a tanító néniék ott volt a feje, és akkor ott próbált úgy tanítani, de ez nyilván ez egy nehéz dolog.” (Észak-Magyarország, Rabbiház-intézményvezető, projektvezető)

Az interjúalanyok szerint az általános iskolás, azon belül is az alsó tagozatos diákok voltak azok, akik számos gátló tényezővel és kihívással szembesültek a digitális oktatásba való bekapcsolódás során. A tanuláshoz szükséges megfelelő otthoni környezet és nyugodt tér számos diák esetében nem volt biztosított, melynek hátterében két fő okot véltünk felfedezni az interjúk alapján. A köznevelési és felsőoktatási intézmények bezárásával a testvérek korosztálytól függetlenül otthon tartózkodtak, és a saját szoba vagy a nyugodt, zajmentes tanulósarok nem minden gyermek részére állt rendelkezésre, míg a kis alapterületen élő, marginális helyzetű nagycsaládokban, illetve a többgenerációs családokban nevelkedő gyerekeknél mindez elérhetetlen volt. A hátrányos helyzetű diákok voltak jellemzően azok is, akiknek az otthonában az internet, a digitális eszközök teljesen hiányoztak, de a magasabb társadalmi státuszú, többgyermekes családokban sem feltétlenül állt rendelkezésre a saját használatú IKT-eszköz – főként a digitális oktatás kezdetén –, ugyanakkor a közös használatban lévő laptop, számítógép biztosított volt.

A diákoknak gyakran nehézséget jelentett az online rendszer kezelése, használata, a programok telepítése vagy akár több program/felület együttes figyelemmel kísérése is, hiszen a tanárok olykor eltérő platformokon kommunikáltak, vagy küldtek feladatot. A diákok szüleiktől is eltérő mértékben részesültek segítségben, tá-

mogatásban és ellenőrzésben, így gyakran előfordult, hogy a házi feladatot sem készítették el. Mindazonáltal a jó tanuló diákok előrehaladását is nehezítette, hogy segítség ellenére sem sikerült a tananyag elsajátítása, fokozott igény és szükséglet mutatkozott volna a pedagógus magyarázatára. Az első és második diákoknak a legnagyobb nehézséget az írás, olvasás és számolás megtanulása okozta. Ezek olyan alapkészségek, melyek meghatározó szerepet töltenek be a későbbi iskolai teljesítmény és pályafutás alakulásában is. A felsőbb tagozatos diákok esetében a problémát leginkább a tanulásmódszertan hiánya és a tanulásra fordított idő rövidsége jelentette.

A digitális oktatás további hátrányt okozó tényezői között említették – iskolafokozattól függetlenül –, hogy a diákok egy része iskolaidőben nem a tanulással töltötte az idejét (pl. vásárolni látták őket), a szülő készítette el a gyermeke helyett a házi feladatot, és hogy az iskolai közösségre és a baráti kapcsolatok ápolására is negatív hatással volt. A diákok az osztálytársakat, a közösséget gyakran hiányolták, amit leginkább online, illetve telefonos kapcsolattartás keretében kompenzáltak. Egy interjúalany arra is felhívta a figyelmet, hogy a digitális oktatás pozitívumaként értékelhető, hogy a diákok jobban használják az IKT-eszközöket, mint azelőtt, ugyanakkor hátránya, hogy a diákok egy része IKT-, főként telefon- és tabletfüggővé vált.

„Például az iskolai közösségek is nyilván bomlottak szét, tehát egy osztály, az már nem osztály, amikor mindenki otthon ül a saját kis szobájában, és otthon, otthon próbál tanulni.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és -üzletvezető)

Néhány interjúalany arra is rámutatott, hogy a hiányzó tudás és a készségdeficit miatt a gyengén teljesítő, főként hátrányos helyzetű diákok hátrányai a jövőben halmozottan fognak jelentkezni. Egyetértés mutatkozott a tekintetben is, hogy főként az alsó tagozatos diákoknál a digitális oktatás, az otthontanulás kevésbé eredményes, és a hagyományos jelenléti oktatás hatékonyabban támogatja a gyermekek tanulását, tudáselsajátítását és készségfejlődését.

„És én itt helyben azt látom, hogy ez egy nagyon-nagyon rossz eredménye lesz ennek a vírusnak, hogy azok, akik abban az egy vagy két évben voltak elsősök-másodikosok, ők alap nélkül vannak, mert egy olyan szülői háttérre kellett volna számítani, aki eleve rossz tanuló volt, aki eleve gyenge volt, aki eleve maga is problémákkal küzdött az általános iskolában, és nem feltétlenül tanította meg, tudta megtanítani őt olvasni, írni, számolni. [...] A nagyobbak. Náluk meg az volt a probléma, hogy nem foglalkoztak a tanulással.” (Közép-Dunántúl, élelmiszerbolt-tulajdonos és üzletvezető)

A diákok szüleinek többségét és főként az anyákat különösen nehezen érintette az iskolabezárás és a digitális oktatásra való áttérés. Az alsó tagozatos gyermekek esetében a dolgozó szülőnek szabadság terhére vagy lehetőség esetén home office-ban, míg a munkanélküli, illetve háztartásbeli anyáknak a háztartási feladatok és/vagy kisgyermek nevelésével kapcsolatos teendők ellátása mellett gondoskodniuk kellett a gyermekük/gyermekük felügyeletének megoldásáról, és mindemellett napi szinten törekedniük kellett arra is, hogy támogassák őket a tananyag fogadásában, elsajátításában, visszajuttatásában, valamint a tanulóhoz szükséges tér, nyugodt környezet és eszközök biztosításában.

„[...] én például e-mailben kaptam a tanító nénitől a feladatokat, és le kellett ülni a gyerekkel, megtanítani neki nekem a feladatokat, mert hogy nem volt online oktatás, az csak a következő iskolazárásra dolgozta ki egy rendszer.” (Észak-Magyarország, Rabbiház-intézményvezető, projektvezető)

A gyermekek tanítása iskolai végzettségtől függetlenül minden szülőnek nehézséget jelentett. A közép- és felsőfokú végzettségű szülők is azzal szembesültek, hogy bizonyos tárgyakban elavult ismeretekkel és/vagy hiányzó tanulásmódszertannal rendelkeznek, így még folyamatos jelenlét mellett sem mindig tudták megfelelően segíteni gyermeküket. A kedvezőtlen anyagi és szociokulturális háttérrel rendelkező szülők voltak a leginkább tehetetlenek gyermekük támogatását illetően, mert az alapvető készség hiányukból, tudás- és információdeficit miatt gyakran még akaratuk és szándékuk ellenére sem tudtak segíteni gyermekeiknek a tanulásban, a feladatok helyes elkészítésében.

„Nem adja vissza, meg én is hát (legnagyobb lánygyermek neve) akkor még nyolcadikos volt, hát, na, fizikát meg kémiát én már régen tanultam. Nem is nagyon tudtam neki segíteni.” (Észak-Alföld, óvodavezető)

Több interjúalany említést tett arról, hogy a településükön élő hátrányos helyzetű családokban a szülők törekedtek a tanuláshoz szükséges megfelelő IKT-eszköz vásárlására, de az leginkább a tabletet, illetve a korszerűbb okostelefont jelentette, mert a laphoz, számítógépekhez képest megfizethetőbb volt az ára. Mindemellett az érintett települések egy részén még saját használatú IKT-eszköz és internetelérhetőség esetén is lassította a tanulást, ha egyszerre több családtag (pl. gyermekek, home office-ban dolgozó szülő) használta az internetet, mert a családok háztartásában a szélessávú internetlefedettség, illetve -sebesség alacsony. A hátrányos helyzetű családok és gyermekeik egy része pedig az internetszolgáltatók által térítésmentesen biztosított adatforgalomból is kimaradt, ugyanis ezekben a családokban a mobilinternet a jellemző, miközben a kedvezmény csak a vezetékies internetszolgáltatásra volt érvényes az iskolabezárás idején.

„Inkább azt mondom, hogy telefon, és akkor internetet vásároltak rá, de ez is olyan volt, hogy nem volt korlátlan. Nem tudták megtenni azt, hogy korlátlan internetet vásároljanak, hanem mit tudom én, 1-2 GB-s internet volt a gyerekek 1-2 hónapra, és akkor próbálja meg beosztani.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

Az interjúalanyoknak – köztük az érintett gyermeket nevelő szülőknek is – az egybehangzó véleménye az, hogy a szülőknek volt a legnehezebb és legmegterhelőbb a feladatuk. Mentálisan is megviselte őket, feszültek voltak, és örültek annak, hogy véget ért a digitális oktatás időszak.

„Maga az a tudat, hogy otthon vagy a gyerek, és neki kell vele foglalkoznia. Sokkal feszültebbek voltak ezek az anyukák.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

A kutatás eredményei egyezőséget mutatnak a szakirodalmakkal (pl. Kende–Messing–Fejes 2021; Huszti 2021; Molnár et al. 2021), miszerint a digitális oktatás hatását a diákok iskolai teljesítményének alakulására vonatkozóan jelentős mértékben befolyásolja a családi háttér, az otthoni környezet minősége, az infrastrukturális feltételek (eszköz, tér, internet) megléte, a diákok és a szülők tanuláshoz való viszonya, a diákok készségei és a szülőknek a tanulás támogatásához szükséges kompetenciái, valamint a pedagógusok hozzáállása, készségei és tanítási módszere. Az egyes társadalmi, illetve tanulói csoportok különböző lehetőségekkel, feltételekkel, segítő és gátló tényezőkkel bírtak a digitális oktatás során, melynek következtében feltételezhető, hogy az oktatási egyenlőtlenségek tovább növekedtek, és a hátrányos helyzetű tanulók voltak azok, akiknél az oktatás minősége a leginkább csökkent a digitális oktatás ideje alatt.

A hétköznapi élet átalakulása a falvakban, szabadidő-eltöltés, kultúrafogyasztás

A koronavírus-járvány és a terjedésének megfékezését célzó számos korlátozás miatt világszerte emberek tömegei kényszerültek mindennapi tevékenységeik újratervezésére, hétköznapi szokásaik megváltoztatására (Haig et al. 2020). Az általunk vizsgált falvakban a jogszabályokban rögzített közszolgáltatásokat nyújtó intézményeken kívül nem sok egyéb szolgáltatás működik. A koronavírus-járvány bizonyos szakaszaiban az egyes közszolgáltatások elérhetősége is megváltozott, az interjúalanyok ezek közül az egészségügyi és oktatási intézményeket emelték ki.

A falvakban élő emberek számára is megoldandó feladatként jelent meg a gyermekek napközbeni felügyeletének és oktatásának megoldása, a koronavírus-járvány előtti napirend is leginkább azokban a családokban változott meg, ahol óvodába, iskolába járó gyermek van. A falvakban kevesek dolgoztak olyan területeken, ahol otthoni munkavégzésre, „home office”-ra váltottak volna át a munkavállalók, így a kisgyermekes családok többsége új feladattal szembesült. A tanulmány előző fejezete részletesebben foglalkozik a járvány oktatásra gyakorolt hatásával, de a hétköznapi élet átalakulásának vizsgálatakor fontos megemlíteni, hogy a gyermekek otthonmaradásával az egész család napirendje és feladattervezése megváltozott. A szülőknek biztosítani kellett a gyermekek nappali felügyeletét, a kieső hétköznapi iskolai étkezéseket, és mindezek mellett több szerep jutott a családtagoknak a gyermekek tanulásának támogatásában is.

A kisgyermekkel nem rendelkező családok hétköznapijai kevésbé változtak meg. A nagyobb városokkal ellentétben a falvakban sokkal kevesebb rekreációt szolgáló létesítmény van, így kevesebb embert érinthettek a korlátozások/bezárások. Az általunk vizsgált falvakban jellemzően nem találhatók meg azok a szolgáltatások, amelyekről a városiak megfosztva érezték magukat: kávézók, éttermek, mozik, színházak, múzeumok. Bár többen beszámoltak arról, hogy a család kedvelt hétvégi programja volt a közeli nagyobb városok pizzériájának vagy éttermének meglátogatása, és alkalomszerűen is többen látogatták a nagyobb városok különböző szabadidős programjait, de ezek nem a mindennapok szerves részei voltak, hanem évente néhány

alkalmat jelentettek csupán. Ráadásul a falusi lakosok jellemzően nyáron választanak más településeken programokat, amikor a korlátozások is enyhültek. A hétköznapi életben elérhető lehetőségektől ilyen módon sokkal kevésbé érezték magukat megfosztva a falusi emberek, mint a városiak.

„Mondjuk egy háromgyerekes családnak kikapcsolódásnak számított, hogy bemennek a közeli városba, és megesznek mondjuk egy pizzát, vagy együtt ebédelnek valahol, ez úgy kiesett. De hogy nem tapasztalom azt, hogy annyira hiányzott volna nekik, csak inkább ez az elégedetlenség, az volt, hogy most már oda sem lehet menni, meg azért haza kell érnünk időben.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

Leggyakrabban a vásárlás, a boltba járás lehetőségeinek megváltozása jelent meg az interjúkban olyan tevékenységként, ami a járvány hatására megváltozott a falvakban. Egyrészt mert néhány üzlet módosította a nyitvatartását, vagy mert bezárt (például a falu virágboltja). Másrészt mert az üzletekben is számos szabály volt érvényes. Míg korábban akár minden nap meg lehetett vásárolni a friss pékárut vagy bármilyen más terméket, sőt, kifejezetten a napi rutin része volt a mindennapi boltba járás, addig a vírushelyzet hatására több tervezés és nagyobb tudatosság jelent meg a vásárlások terén is.

Ez számos tényezőtől tevődött össze. Egyrészt ajánlott volt a fizikai távolságtartás és a nagyobb csoportosulás kerülése, minimalizálása, így célszerűbb volt minél ritkábban boltba járni. A falvakban kevés élelmiszerbolt van, sok esetben csak egy, és annak is bizonytalan volt az áruellátása, nyitvatartása, ezért az emberek alaposabban megtervezték, hogy hosszú távon mit akarnak vásárolni, hol tudják a főzéshez szükséges alapanyagokat beszerezni. Különösen fontos kérdéssé vált ez a kisgyermekes családokban, ahol a gyermekek otthon voltak, nem az iskolában étkeztek, a szülőknek így sokkal többet kellett főzni, ami nagyobb mennyiségű áru vásárlását és ezek beszerzésének megtervezését igényelte.

A kijárási korlátozás a falvakban élők egy részét kevésbé érintette, mert úgy gondták, hogy amennyiben a munkavégzés miatt van szükség a kinti tartózkodásra, azt úgyis igazolni tudják a munkáltatótól kapott igazolással. Mások viszont személyes szabadságuk korlátozásának élték meg, még akkor is, ha a falvakban jellemzően nincsenek éjszaka nyitva tartó létesítmények, tehát elsősorban az utcán való tartózkodást vagy a saját otthon és valamilyen ismerős közötti mozgásban akadályozhatta őket.

„Hát volt ez a kijárási tilalom éjszaka, ez borzasztóan megviselte az embereket szerintem valamilyen szinten, de nem tudom. [...] Hát persze, hát nagyon szélsőségesnek tartották. De egyébként én is annak tartottam. Ez az este 10-től reggel 6-ig, vagy nem tudom, hogy volt már pontosan ez a kijárási tilalom, ez nagyon, szerintem kicsit cinikus volt már így az emberiségre nézve.” (Észak-Alföld, termálfürdő ügyvezető igazgatója)

A kultúrafogyasztás online térbe tevődéséről csak néhányan számoltak be, ők is leginkább a filmek és a sorozatok népszerűvé válását emelték ki, ami már a járvány első hulláma előtt is sokak kedvelt szórakozása volt. A színdarabok, koncertek online követése kevésbé jelent meg szabadidő-eltöltési lehetőséggént.

„Hát mivel mi azért oké, hogy nagyközség vagyunk, de mégis egy kistelepülés. Itt annyira sok lehetőség nem nagyon van. Most már, azóta van játszóterünk satöbbi, de akkor még nem volt. Akik eljártak előtte bárhová is, városba, azoknak biztos, hogy rossz volt, és hiányzott, és nem tudom, hogy otthon próbálkoztak-e esetleg mással, de... Az biztos, hogy a televíziót sokan nézték. Én nem vagyok ilyen sorozatfüggő egyáltalán, tehát nálunk ez annyira nem jött be.” (Észak-Alföld, bölcsődei szakmai vezető)

A falvakban az emberek túlnyomó többsége kertes házban él, ezért jóval kevésbé érezhették magukat bezárva, és azt, hogy megváltozott a hétköznapi életük. Míg a nagyvárosokban élők számára szinte minden otthonukon kívüli tevékenység azzal a kockázattal járt, hogy egy időben sok emberrel találkozhattak, akikről nem tudták, hogy honnan érkeztek, kikkel érintkeztek, mennyire tartják be az egészségügyi ajánlásokat, addig interjúalanyaink többségére ez nem volt jellemző. Egyrészt a saját lakásukat általában kert veszi körül, ami sokféle lehetőséget kínál, másrészt a falvakban kevesebb az esély a nagyobb csoportosulások vagy tömeg kialakulására, az emberek ismerik egymást, és jobban is bíznak egymásban.

Az országos érvényű szabályoknak megfelelően a nagyobb rendezvények a falvakban is elmaradtak. A rendezvények többsége valamilyen intézményhez kötődik, például az óvodák, iskolák anyák napi, gyermeknapi, karácsonyi ünnepségei, ballagásai. Ez a gyermekeket és családjaikat érintették elsősorban, ugyanakkor évente néhány alkalommal más intézmények alkalmait is megrendezték, például jótékonyági bálakat, idősök napját, kisebbségi önkormányzati eseményeket. Ezek azonban csak a lakosság egy részét mozgósították.

A jellemzően falunapként említett rendezvények ezzel szemben korábban mindenki számára nyitottak voltak, ahol különböző helyi és környékbeli művészeti csoportok és/vagy szélesebb körben is ismert előadóművészek léptek fel. Ezeket gyakran kísérték közösségépítő programok is, például fűzőversenyek vagy kézműves foglalkozások, így a kistelepülések szerény szórakozási lehetőségeihez képest ezek nagyobb horderejű eseményeknek számítottak.

„Én nem nagyon veszek észre úgy nagyon. Én inkább azt látom, hogy az esett inkább rosszul a közösségnek, hogy elmaradtak ezek a közösségi rendezvények, mint pl. egy jótékonysági bál szervezése mondjuk. Mert azelőtt se volt mondjuk gyakran, de ott volt, hogy szervezett egy évbe mondjuk az iskola egy jótékonysági bált, meg a reformátusok szerveztek egy jótékonysági bált, ahová ha el akartak menni úgy egy kicsit szórakozni, akkor ez úgy megérintette nem csak a fiatal korosztályt, hanem így a középkorú korosztályt is, mint a szüleim is szerettek mindig bálba járni, és hogy ezek úgy nem voltak. Meg voltak ilyenek régebben, hogy falunapok, ilyen közösségi rendezvények, és hogy ezek elmaradtak, én azt láttam, hogy ezek mindenkinek hiányoztak egy kicsit.” (Észak-Magyarország, óvónő)

A koronavírushoz és a szabályokhoz való viszonyulás meghatározta, hogy az emberek milyen társas programokat és mekkora létszámmal szerveznek. Akik kevésbé érezték veszélyesnek a járványt, az ajánlások ellenére is tartottak nagyobb összejöveteleket, nem igazították szokásaikat az aktuális szabályozásokhoz. Néhány interjúalanyunk szerint többen vélekedtek úgy, hogy a faluban kisebb az esély a vírus megjelenésére, mivel az egy szűk közösség, így nyomon követhető az is például, ha valaki elmegy a faluból, ahogy az is, ha valakihez látogató jön egy másik településről.

„Szerintem egy ilyen kicsi faluban még nem jut be maga a vírus, addig olyan nagyon biztonságban érzik magukat az emberek. Egy szűk közösség, de azért nem jártak össze annyit, meg vigyáztak a másokra. Szerintem pont azért van, mert szűk a közösség, és úgymond ismer mindenkit, vigyáz a másokra. [...] Tehát a falusi életet azért nem lehetett annyira lekorlátozni, csak a papírforma szerint. [...] Hát, szalonnasütések ugyanúgy meg voltak tartva, ahhoz képest, hogy nem lehetett volna csak hány fővel, 5–10 fővel maximum. Tehát ezeket a korlátozásokat azért nem tartották be.” (Észak-Magyarország, családi gazdálkodó – állattenyésztő és növénytermesztő)

Mások viszont az ajánlásokat betartva nem szerveztek nagyobb családi, baráti összejöveteleket, igyekeztek kerülni a saját háztartásukon kívüli kapcsolatokat. Többen nyilatkoztak úgy, hogy nem fogadtak látogatókat, és ők sem mentek másokhoz. A kapcsolatot elsősorban telefonon vagy valamilyen internetes alkalmazáson keresztül tartották. Személyes találkozósaikat – ha ezekre feltétlenül szükség volt – inkább a szabadban, megfelelő távolságtartás mellett, a lehető legrövidebb idő alatt igyekeztek megvalósítani.

A pandémia időszakában a legtöbb szabályozás és ajánlás az emberek közötti fizikai kontaktusok mérséklésére irányult, miközben a fokozódó bizonytalanság növelhette az igényt a társas támogatásra. A technológia, különösen az infokommunikációs eszközök elterjedésének köszönhetően a térbeli távolságtartás ma már nem szükségszerűen azonos a társadalmi távolságtartással, hiszen a kapcsolattartásra számos eszköz és csatorna áll rendelkezésre, amelyek a pandémia hatására még népszerűbbé váltak (Abel–McQueen 2020).

A koronavírus-járvány falvakra gyakorolt hatásának vizsgálata során az is érdekelt bennünket, hogy miként működik a társas támogató rendszer az olyan kistelepüléseken, ahol az alacsony lakosságszámból adódóan az emberek ismerik egymást, és gyakori, személyes interakcióik vannak szinte az egész lakossággal.

Ahogy korábban bemutattuk, a járvány megítélése, az ezzel kapcsolatos vélekedések a falvakban élők körében sem voltak egységesek, ami a különböző korlátozások és előírások betartásának motivációiban is megmutatkozhatott. A lakosság egyik fele igyekezett az ajánlásoknak megfelelően leredukálni a háztartáson kívüli személyes találkozósaikat. Sokan az egyre elterjedtebb infokommunikációs eszközök segítségével (telefonon és/vagy internetes alkalmazásokon keresztül) tartani tudták a kapcsolatot azokkal az emberekkel, akikkel személyesen nem akartak találkozni. A technológia kiváló lehetőséget teremt az információátadásra, ugyanakkor a személyesség hiánya akár a kapcsolat kiüresedéséhez is vezethet. A távolabbi rokonokkal, ismerősökkel jellemzően csökkent a kapcsolattartás motivációja, valószínűleg azért, mert a kapcsolati háló azon részét alkotják, akiket kevésbé éreznek közel magukhoz, akikkel inkább racionális okok, konkrét helyzetek

miatt találkoztak. Ugyanakkor a legtöbb interjúalany megerősíti, hogy a közeli családi és baráti kapcsolatokat megerősítette a járványhelyzet, felértékelődött ezek szerepe az emberek életében.

„Hát szerintem most a Covid összébb hozta a családokat is, meg a párokat is, mert többet lehettek együtt. És így szerintem mostan a Covid-idő alatt közelebb kerültek egymáshoz a barátok is vagy a családtagok is vagy a házaspárok is, mert többet tudtak egymással foglalkozni.” (Észak-Magyarország, buszsofőr, alpolgármester, civil szervezet titkára)

Az interjúkban visszatérő elemként olvasható, miszerint közösségi szinten is megjelent, hogy összetartóbbá vált a lakosság, és jól működött a kölcsönös segítségnyújtás, az egymásra figyelés. A helyi idősök segítségével például nemcsak a család és a formális intézmények, hanem a szomszédság is nagy szerepet játszott. Az emberek többsége fontosnak érezte megvédeni a legveszélyeztetettebb korcsoportot a fertőzés veszélyétől, és ennek érdekében segítettek nekik – a legtöbben a különböző áruk beszerzésével és különböző ügyinté-zésekkel, amik rendszeres feladatellátást igényeltek.

Az idősök segítették azokat a családokat is, akik megbetegedtek, és karanténba kerültek. Különösen a falvak első megbetegedett családjaira irányult nagy figyelem, amikor még kevés személyközeleli információ állt rendelkezésre a járvány lefolyásáról. A segítségnyújtás mellett a kíváncsiság, az információszerzés is motiválta az embereket.

„Eleve volt valamiféle összetartozás itt a településen, vagy volt egy összetartó erő, mert ha valamelyik család bajba került, akkor azért ők odaálltak mellé. De talán egy kicsikét most úgy jobban. Én azt látom, hogy erősödött. Ahogy erősödtek a baráti kapcsolatok, meg a családi kapcsolatok, úgy ez is erősödött. Így tudott erősödni a közösség is.” (Észak-Alföld, területi koordinátor)

A közösség megerősödését azonban nem minden interjúalanyunk érezte. Néhányan úgy vélték, hogy a járványhelyzet és a korlátozások a közösség gyengülését eredményezték, hogy a félelmek, a bizonytalanság érzése, a személyes kontaktusok korlátozottsága a falvakban is inkább kedvezőtlenül hatott a személyes kapcsolatokra és az egész közösség működésére.

Az interjúkban leginkább a kisgyermekes családok és az egyedül élő idősök helyzetét emelték ki. A gyermekeknek hiányoztak a kortársaik, a felnőtt családtagokra pedig a túlterheltségük, az időhiány és a kényeszerű bezárkózás hatott nagyon kedvezőtlenül. Az egyedül élő idősök pedig hiába kapták meg a gyakorlati segítséget a bevásárlásban, a gyógyszerek vagy az étel kiszállításában, az idősök egy része egyáltalán nem tudott minőségi kapcsolatot tartani a hozzátartozóival, hiszen az ő kommunikációs szokásaikra kevésbé volt jellemző a modern infokommunikációs eszközök használata, és ezen a járványhelyzet sem változtatott.

„Hát ugye, akik magányosan élnek, azok, akik inkább még magányosabbak lettek, mert senki nem ment a másikkhoz. [...] akik úgy egyedül éltek, azok így elmagányosodtak.” (Észak-Magyarország, fogászati asszisztens)

„Nem nagyon engedték össze a gyerekeket, az az igazság. Tehát ilyen szempontból mindenki egy kicsit el volt szeparálva. [...] Hát ugye ahogy mondtam is, hogy nem is nagyon merték az emberek megölelni sem egymást, vagy egymáshoz elmenni, vagy például baráti társaságok sem jártak össze. Tehát féltek. [...] Széthúzást eredményezett, mert nem volt meg a kontakt, nem volt meg az a beszélgetés, nem találkoztak annyit az emberek.” (Észak-Alföld, óvodavezető)

Összegzés

A fentiekben hat dimenzió mentén vizsgáltuk a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos tapasztalatokat néhány magyarországi községben a 2022 során készített interjúk alapján. E hat dimenzió megkülönböztetése azért fontos, mert összességében ezek jelentik a járvány azon aspektusait, amelyek az interjúalanyok elbeszéléseiben a vidéki terek jellegzetességeit hordozzák. Láttuk, hogy a visszaemlékezések alapján az információszerezés vidéken nagyobb mértékben támaszkodott a helyi társadalom tagjaira: a személyes kapcsolathálóra, illetve helyi központi szereplőkre (helyi orvos, polgármester), amelyet a vidéki tér jellegzetességeként interpretálnak az interjúalanyok. Eredményeink szerint a munkaerőpiacra a megszakítatlanság vált jellemző fogalommal: míg a városi tereket interjúalanyaink a bezártsággal és az otthoni munkavégzéssel azonosították, addig – a vidéki munkavállalás speciális szerkezetéből adódóan – a falut mint a folyamatosságot magában hordozó térként írták le: a munka többé-kevésbé a megszokott mederben folyt. Ide kapcsolódik az ingázás és a térbeli mobilitás tágabb kontextusa: bár az ingázás volumene az idők utazásainak ritkulásával általában csökkent, a személygépjárművek használata nőtt, a tömegközlekedésnek és összességében az ingázási lehetőségeknek a változatlanágáról számoltak be az interjúalanyaink. Negyedik témakörként a háztáji gazdálkodást neveztük meg, amely az interjúkban kiaknázható lehetőségként jelenik meg: a koronavírus-járvány során a bevásárlások száma csökkent, a kertészkedés („kertben levés”) pedig az otthoni főzés (beszámolók szerinti) növekvő népszerűsége mellett a vidéken lakás előnyeként jelent meg. A munkalehetőségek mellett a helyi iskolai oktatás meghatározó kérdésköre az interjúknak: a helyi családok és pedagógusok egyaránt nagy kihívásként élték meg a digitális oktatást, illetve az otthoni tanulást, ami kapcsán a falusi iskolákat hátrányosabb helyzetűnek írták le a fontosabb személyes készségek (illetve szükséges digitális eszközök) kisebb arányú jelenléte miatt. Mindeközben a hétköznapi élet változásait a koronavírus-járványra hozott korlátozások kapcsán jószerevével változatlanúnak írták le interjúalanyaink: a kijárási korlátozások a kerttel rendelkezőket kevésbé viselték meg, és bár a kulturális alkalmakat és közösségi rendezvényeket nem tartották meg, a falusi társadalmat a szolidaritás fogalmával is jellemezték.

Mindezek azt erősítik, hogy a vidéki terekben lakók számára az, hogy a koronavírus-járványt községben lakva élték meg, kifejezetten megbecsült körülménynek számít. A falvakban készített interjúkban a vidéki életnek az elbeszélte pozitív aspektusai még hangsúlyosabbá válnak a járvány kapcsán. Ezek az aspektusok:

1. A személyközi fizikai távolságtartás feltétele az alacsony népsűrűség miatt erőteljesebben biztosított, mint a városi terekben.
2. A vidékiség szabadságokat hordozó elemei még inkább felértékelődnek a járvány alatt: míg a városban (a narratívákban azonosítva a társasházakkal) lakókra a bezártság, addig a vidéken (családi házakban) lakókra a szabadság érzését hordozó, nyílt, zöld terekben való létezés a jellemző.
3. A hétköznapi szükségletek kielégítése kapcsán nagyobb mozgástér adott a falvak lakói számára: egyes konyhai alapanyagok a háztartáson belül könnyebben megtermelhetők, a helyi közösség szolidaritási hálózata pedig kiaknázható tőkeként jelenik meg.
4. Kiegyenlítésre kerültek az egyébként a városi élet előnyét jelentő kulturális lehetőségek: minthogy mind a falvakban, mind a városokban bezártak a különböző kulturális intézmények és vendéglátó, továbbá turisztikai szolgáltatások, a városok vonzereje ideiglenesen ezen a téren is megszűnt.
5. Felmerült – különösen a járvány első szakasza kapcsán –, hogy a szabályok betartását sokkal inkább a helyi közösségek, semmint a karhatalmi erők felügyelték, így ebből a szempontból szintén a nagyobb mértékű zavartalanság jellemezheti a vidéki tereket.

Kutatásunk kifejezetten a vidéki terekre fókuszált, és így eredményei vidék-város relációban kerülnek értelmezésre. Kutatásunk eredményeképp megállapíthatjuk, hogy a vidék városhoz viszonyított imázs tartalmaz olyan pozitív elemeket, amelyeket a koronavírus-járvány erősített. Ezek a pozitív elemek elsősorban a falu által kínált „szabadságokhoz”, azokhoz a tényezőkhöz kötődnek, amelyek hozzájárulnak az egyének szubjektív mozgástérének növekedéséhez. Az interjúkban megjelent vidékképekben a koronavírus emlékezete összekapcsolódik azzal, hogy a városokhoz viszonyított relatív értelemben vidéken növekedett a személyes mozgástér: annak a lehetősége, hogy a személyek megtegyék, amit szeretnének. Összességében azt mondhatjuk: a koronavírus-járvány a községek lakóival készített interjúk tükrében növelte a vidéki lét vonzerejét a városokéhoz képest.

Zárszó

Tanulmányunkban bemutattuk az egyes magyarországi községekben a koronavírus helyi hatásával kapcsolatban végzett kvalitatív kutatásunk eredményeit. Interjúalanyaink a helyi társadalmi életre, társadalmi folyamatokra és történésekre valamilyen szempontból jobban rálátó szereplők voltak, akik kulcsszereplőként több helyi lakó szempontjaira is rávilágíthattak az interjúk során. Elemzésünk így az adott interjúalany szemszögéből ugyan, de többféle társadalmi aktor cselekvéseire is vonatkozik. Lévén, hogy mindezidáig szinte egyáltalán nem jelentek meg a koronavírus-járvány társadalmi következményeivel és hatásaival foglalkozó tanulmányok a vidéki élet kontextusában, tanulmányunkat hiánypótlónak tekinthetjük. Mindemellett ugyanakkor a tanulmányban tett megállapításoknak korlátai is vannak, amelyek elsősorban a módszertani korlátokból fakadnak, és amelyek miatt a kutatási kérdések érvényes megválaszolásának tanulmányunk csupán első lépéseit jelenthetik. Ilyen korlátot jelent, hogy interjúink félig strukturált, de sok interjúkérdést tartalmazó vezérfonalak alapján és kifejezetten helyi kulcsszereplőkkel készültek, amelynek oka elsősorban a kutatás feltáró jellege: korábbi hasonló kutatás még nem készült (nem készülhetett), a kezdeti lépések ilyen módszertant tettek szükségessé. Az elemzés másik limitációját a megkérdezettek térbeli szóródása, valamint alacsony számuk jelentette.

A válaszadók nyitottsága, az interjúnarratívák gazdagsága, a helyi élet számtalan aspektusára szándékosan kitérő jellege azonban jó alapot szolgáltat későbbi, a koronavírus vidéki tereket, a vidéki térrel kapcsolatos mentális képeket befolyásoló jellegét vizsgáló kutatásoknak. Annak mélyebb megismerésével, hogy a vidéki terek miként váltak kívánatosabb vagy kevésbé kívánatos lakóhelyekké a koronavírus-járvány, illetve az erre válaszul hozott különböző politikai beavatkozások hatására, miként változtatta meg ez a globális esemény a társadalmi vidékképet, közelebbi tudást szerezhethetünk a társadalmi élet térbeliségéről. Ennek mélyebb megismerése így a tértípusok társadalmi jelentésével foglalkozó szociológiai irodalmat is fontos tartalmakkal gazdagíthatja a jövőben.

Hivatkozások

- Abel, T. – McQueen, D. (2020) The COVID-19 pandemic calls for spatial distancing and social closeness: not for social distancing! *International Journal of Public Health*, 65(3), 231. <https://doi.org/10.1007/s00038-020-01366-7>.
- Albrecht, D. E. (2022) COVID-19 in Rural America: Impacts of Politics and Disadvantage. *Rural Sociology*, 87(1), 94–118. <https://doi.org/10.1111/ruso.12404>.
- Benedek, Zs. – Baráth, L. – Fertő, I. – Merino-Gaibor, E. – Molnár, A. – Orbán, É. – Nemes, G. (2022) Survival strategies of producers involved in short food supply chains following the outbreak of COVID-19 pandemic: A Hungarian case-study. *Sociologia Ruralis*, 62(1), 68–90. <https://doi.org/10.1111/soru.12358>.
- Bista, R. – Parajuli, R. – Giri, K. – Karki, R. – Song, C. (2022) Impacts of COVID-19 pandemic on the livelihoods of rural households in the community forestry landscape in the Middle Hills of Nepal. *Trees, Forests and People*, 9, 100312. <https://doi.org/10.1016/j.tfp.2022.100312>.
- Budge, H. – Shortall, S. (2023) Agriculture, COVID-19 and mental health: Does gender matter? *Sociologia Ruralis*, 63(S1), 82–94. <https://doi.org/10.1111/soru.12408>.
- Csurgó B. – Légmán A. (2015) Lokális közösség, megtartó közösség: Elméleti megközelítések a lokális közösség integráló szerepének vizsgálatához egy vidéki településen. *socio.hu*, 5(4), 50–66. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.50>.
- Dömötör N. (2020) *Így profitálhatnak a magyar falvak a koronavírus-járványból: most a jövőjük a tét, HelloVidék*. Elérhető: <https://www.hellovidek.hu/otthon/2020/06/11/igy-profitalhatnak-a-magyar-falvak-a-koronavirus-jarvanybol-most-a-jovojuk-a-tet> [Letöltve: 2023-04-24].
- Fekete T. – Porkoláb Á. (2020) Karanténpedagógia a magyar közoktatásban: A digitális oktatásra történő átállás eddigi tapasztalatairól. *Iskolakultúra*, 30(9), 96–112. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.96>.
- Gallent, N. – Stirling, P. – Hamiduddin, I. (2022) Pandemic mobility, second homes and housing market change in a rural amenity area during COVID-19 – The Brecon Beacons National Park, Wales. *Progress in Planning*, 172, 100731. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2022.100731>.
- Goldman-Mellor, S. – Plancarte, V. – Perez-Lua, F. – Diaz Payán, D. – De Trinidad Young, M.-E. (2023) Mental health among rural Latino immigrants during the COVID-19 pandemic. *SSM – Mental health*, 3, 100177. <https://doi.org/10.1016/j.ssmmh.2022.100177>.
- González-Leonardo, M. – Rowe, F. – Fresolone-Caparrós, A. (2022) Rural revival? The rise in internal migration to rural areas during the COVID-19 pandemic. Who moved and Where? *Journal of Rural Studies*, 96, 332–342. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.11.006>.
- Haig, C. S. – Ahmed, H. – Newton, H. – Brannen, S. (2020) Covid-19 Reshapes the Future. *Center for Strategic and International Studies*. Elérhető: <https://www.csis.org/analysis/covid-19-reshapes-future> [Letöltve: 2023-04-24].
- Husztai E. (2021) A digitális oktatás próbatétele halmozottan hátrányos helyzetű tanulók körében. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 12(33), 160–189. <https://doi.org/10.19055/ams.2021.11/30/10>.
- International Labour Organization (2021) ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Eighth edition. Elérhető: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_824092.pdf [Letöltve: 2023-04-24].
- Kelly, M. P. F. (1994) Towanda's Triumph: Social and Cultural Capital in the Transition to Adulthood in the Urban Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 18(1), 88–111. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1994.tb00252.x>.
- Kende Á. – Messing V. – Fejes J. B. (2021) Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 31(2), 76–97. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>.

- Koós B. – Kovács S. Zs. – Páger B. – Uzzoli A. (2020) Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei. In Czirfusz, M. (szerk.) *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, 123–132.
- Koós B. (2022) Agrárfoglalkoztatás a COVID árnyékában. In *A vidéki Magyarország a pandémia korában: IX. Falukonferencia*. Pécs: KRTK Regionális Kutatások Intézete, 155–163. Elérhető: <http://real.mtak.hu/161803/> [Letöltve: 2023-04-24].
- Lakatos M. – Váradai R. (2009) A foglalkoztatottak napi ingázásának jelentősége a migrációs folyamatokban. *Statisztikai Szemle*, 87(7–8), 763–794.
- Li, J. – Li, J. – Yan, C. – Yang, S. – Li, Z. – Li, W. – Gui, Z. – Zhou, C. (2022) Social isolation transitions and psychological distress among older adults in rural China: A longitudinal study before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, 308, 337–342. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.04.045>.
- Low, S. A. – Rahe, M. L. – Van Leuven, A. J. (2022) Has COVID-19 made rural areas more attractive places to live? Survey evidence from Northwest Missouri. *Regional Science Policy & Practice*, 15(3), 520–540. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12543>.
- Molnár Gy. – Hódi Á. – Ökördi R. – Mokri D. (2021) A koronavírus-járvány okozta rendkívüli oktatási helyzet hatása 2–8. évfolyamos diákok tudás- és képességszintjére az olvasásszövegértés, a matematika és a természettudományok területén. *Iskolakultúra*, 31(2), 3–22. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.3>.
- Mueller, J. T. – McConnell, K. – Burow, P. B. – Pofahl, K. – Merdjanoff, A. – Farrell, J. (2021) Impacts of the COVID-19 pandemic on rural America. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(1), 2019378118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2019378118>.
- Ngo, C. N. (2022) Foundations of Rural Resiliency: America during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Rural Studies*, 96, 305–315. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.10.022>.
- O'Reilly, A. – Meredith, D. – Foley, R. – McCarthy, J. (2023) Continuity, change and new ways of being: An exploratory assessment of farmer's experiences and responses to public health restrictions during the COVID-19 pandemic in a rural Irish community. *Sociologia Ruralis*, 63(S1), 95–115. <https://doi.org/10.1111/soru.12424>.
- Pálné Kovács I. – Kovács K. – Finta I. (2020) Önkormányzatok a koronavírus-járvány kezelésében. *Tér és Társadalom*, 34(4), 184–198. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3306>.
- Pirohov-Tóth B. – Kiss Zs. (2020) A munkaerő-piaci szereplők által tapasztalt foglalkoztatási kihívások a koronavírus-járvány idején. *Opus et Educatio*, 7(4), 402–409. <https://doi.org/10.3311/ope.408>.
- Rosa Parks Alapítvány, Motiváció Egyesület and Partners Hungary (2020) *Amit a digitális tanrend felszínre hoz: sok helyen nem hogy digitális tudás, de megfelelő tér, vagy áram sincs: Tanodák, roma közösségi szervezetek és szülők tapasztalatai*. Elérhető: https://www.rosaparks.hu/wp-content/uploads/2020/06/K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi_kutat%C3%A1sR%C3%B6v.pdf [Letöltve: 2023-04-24].
- Rose, D. C. – Budge, H. – Carolan, M. – Hall, J. – Hammersley, C. – Knook, J. – Loblely, M. et al. (2023) Farming well-being through and beyond COVID-19: Stressors, gender differences and landscapes of support. *Sociologia Ruralis*, 63(S1), 3–10. <https://doi.org/10.1111/soru.12425>.
- Suligowski, R. – Ciupa, T. (2023) Five waves of the COVID-19 pandemic and green–blue spaces in urban and rural areas in Poland. *Environmental Research*, 216(3), 114662. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2022.114662>.
- Tammaru, T. – Kliimask, J. – Kalm, K. – Zälite, J. (2023) Did the pandemic bring new features to counter-urbanisation? Evidence from Estonia. *Journal of Rural Studies*, 97, 345–355. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.12.012>.
- Xiong, A. – Li, Y. – Liu, S. – Li, H. (2022) Knowledge acquisition and precautionary behaviors for individual resilience to the COVID-19 pandemic: A study of rural Latin America. *Journal of Rural Studies*, 95, 373–381. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.09.015>.

Zalc, J. – Maillard, R. (2020) *Uncertainty/EU/hope: public opinion in times of Covid-19*. European Parliament. <https://doi.org/10.2861/087976>.

Zhao, L. – Cao, C. – Li, Y. – Li, Y. (2022) Determinants of the digital outcome divide in E-learning between rural and urban students: Empirical evidence from the COVID-19 pandemic based on capital theory. *Computers in Human Behavior*, 130, 107177. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.107177>.

A kisvárosi társadalom sajátosságai a Covid–19-járvány tapasztalatai tükrében

Csurgó Bernadett

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy a Covid-járvány kisvárosi tapasztalatainak elemzésével társadalomtudományos keretben elemezze a kisvárosi társadalom fő sajátosságait. A Covid-járvány olyan sajátos szituációként is értelmezhető, amelynek tapasztalatai mentén jól feltérképezhetők a különböző térbeli-társadalmi sajátosságok, így a kisvárosi társadalom jellegzetességei is. A járvány kezelésére adott helyi, közösségi válaszok vagy a közösség reakciója a korlátozásokra mind magában hordozzák, és egyben fel is erősítik azokat a jellegzetességeket, amelyek a kisvárosi társadalmakat jellemzik.

A kisvárosok sajátos térbeli-társadalmi egységet képviselnek, mégis a térbeli folyamatokkal foglalkozó társadalomtudományos kutatásokban, a város- és vidékszociológiában, valamint a humán földrajzban és a regionális kutatásokban kevésbé hangsúlyos témaként jelennek meg a nagyvárosok vagy a falvak mellett. Ugyanakkor ezekben a kutatásokban sokszor visszatérő kérdés, hogy mi teszi kisvárossá a kisvárost. A megközelítések között megjelenik a közösségi struktúrák és a társadalmi kapcsolatok vizsgálata, a szolgáltatások és a funkciók elemzése, de emellett a kulturális sajátosságok, a kihívások és az alkalmazkodás kisvárosi sajátosságainak feltárása is.

2022 második felében kvalitatív szociológiai vizsgálat zajlott, mely a Covid–19-járvány hatásait elemezte. Jelen tanulmány a kisvárosi, döntően oktatási, egészségügyi, szociális stb. intézmények szereplőivel készített interjúk elemzése alapján arra keresi a választ, milyen sajátosságok figyelhetők meg a Covid–19-járvány kezelésében a kisvárosokban a helyi tapasztalatok szerint, és ezek hogyan kapcsolódnak a kisváros térbeli, társadalmi, valamint kulturális jellegzetességeihez¹

A tanulmány első része a szakirodalmi áttekintés, amely döntően a vidék- és városszociológiára támaszkodva a kisvárosok társadalmával kapcsolatos tudományos kutatások áttekintését célozza olyan különböző szempontokra összpontosítva, mint a közösségek, a társadalmi kapcsolatok, a kulturális értékek és a kisvárosi funkciók, illetve szolgáltatások. Ezt követően a Covid–19-járvány kisvárosi tapasztalatait mutatjuk be az interjúk elemzése alapján, kitérve a kisvárosi élet más településtípusoktól eltérő sajátosságai és a Covid–19-tapasztalatok kapcsolatára. Végül összegezzük az eredményeinket.

A kisváros mint a tudományos kutatás tárgya

A szakirodalom a kisvárosokat alapvetően vidéki településkategóriának tekinti azzal együtt, hogy mind méretüket, mind funkciójukat tekintve különböznek a falvaktól. A kisvárosokat a funkciójuk, a regionális központi szerepük, valamint a falvakhoz képest városias jellegzetességeik alapján különbözteti meg mind a tudományos, mind a laikus diskurzus.

¹ A tanulmány a Covid-járvány – társadalmi egyenlőtlenségek és integráció (MTA 2022–2024) projekten túl támaszkodik Csurgó Bernadett Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának és az ÚNKP Bolyai+ ösztöndíjának támogatásával végzett kutatásaira is.

A kisvárosokkal kapcsolatos kutatásokban nagy hangsúlyt kap a kisváros településszerkezeten belüli funkciója, a szolgáltatások és az intézményrendszer sajátosságai, illetve a regionális fejlődésben játszott szerepe (Bański 2021, Csurgó–Megyesi 2016, Vaishar–Šťastná–Stonawská 2015). A kisvárosok fontos szerepet játszanak a területfejlesztési és urbanizációs folyamatokban országos, regionális és helyi szinten egyaránt (Vaishar–Šťastná–Stonawská 2015). Helyi léptékben a helyi fejlődés motorjai lehetnek, különösen a (városközpontoktól távoli) vidéki térségekben (Bański 2021).

A szociológiai és a társadalomföldrajzi irodalomban népszerű témaként jelenik meg a kisvárosok funkciója, vagyis gazdasági, társadalmi, kulturális szerepe szerinti tipológiája (Bański 2021). Ezek a tipológiák döntően statisztikai adatokra támaszkodnak, és azt mutatják, hogy a földrajzi elhelyezkedés alapvetően befolyásolja a kisvárosok szerepét. Az ESPON (2006) projekt (Kis- és középvárosok szerepe) például a kisvárosok három típusát határozta meg (1) nagyvárosi agglomeráció közeli kisvárosok, (2) egymás mellett, egymással összeköttetésben álló kisvárosok és (3) elszigeteltek. Hasonló megközelítésben tipologizálták a skót kisvárosokat is, ahol (1) megközelíthető (accessible), (2) távoli (remote) és (3) nagyon távoli (very remote) típusokba osztották a kisvárosokat, valamint a földrajzi elhelyezkedés mellett a szocioökonómiai jellegzetességeket is figyelembe vették a típusalkotásnál (Pateman 2011). A nagyon távoli típusba például azokat a 3000–10.000 lakosság közötti kisvárosokat sorolták, amelyek legalább 60 perc utazási távolságra helyezkednek el a 10.000 lakosnál nagyobb központoktól, és központi szerepet játszanak a körülöttük lévő kistelepülések életében (Pateman 2011).

A kisvárosok szerepének meghatározásánál a szakirodalom hangsúlyozza, hogy a kisvárosok összekötő kapcsolatot jelentenek a nagyvárosi központok és a vidéki területek között. Meghatározó munkaerőpiaci szerepet is játszanak közvetítőként és munkaerőpiaci központként is, amiben szintén meghatározó a kisváros földrajzi elhelyezkedése. A kutatások azt is hangsúlyozzák, hogy a távoli és mezőgazdasági jellegű területeken van a kisvárosoknak a legnagyobb munkaerőpiaci jelentősége (Bański 2021, Czapiewski–Bański–Górczyńska 2016). Heffner és Solga (2006) megállapítják, hogy a kisvárosok nagyon sokféle és soktényezős szerepet töltenek be a társadalmi-földrajzi térben, ahol elhelyezkednek: biztonsági háttérrel jelentenek a mezőgazdaság számára, szolgáltatásokat nyújtanak a környező vidéki területeken élőknek, valamint oktatási, egészségügyi, kulturális és jólléti központokként funkcionálnak. A vidéki területek diverzifikációjával a kisvárosok funkcionális sokfélesége is nő, miközben egyes területeken a szerepük csökken. Közvetítő funkciójuk szinte feleslegessé válik (pl. nagyvárosi térségekben), míg más funkcióik (pl. rekreáció, turizmus) más térségekben felértékelődnek (Bański 2021).

A kisvárosok szerepe mellett vagy azt kiegészítve a kutatások a kisvárosi társadalmak, közösségek sajátosságaival is foglalkoznak arra keresve a választ, hogy mit jelent kisvárosi lakosnak lenni, hogyan érzékelik a helyiek a saját lakóhelyüket, melyek a kisvárosi közösségek és a kisvárosi élet sajátosságai (Munkejord 2006, Wuthnow 2013), mi integrálja a kisvárosi társadalmi csoportokat, másként fogalmazva: mi a társadalmi kohézió alapja a kisvárosi társadalmakban (Kovách 2020). Az elmúlt évek hazai politikai-társadalmi folyamatai a kisvárosi társadalmak jelentőségére hívják fel a figyelmet. Kovách (2020) hangsúlyozza, hogy Magyarországon egyre többen élnek kisvárosokban: a 2020-as adatok szerint a körülbelül háromszáz – húszezer fő alatti – kisvárosban 2,3 millióan élnek, ami a magyar népesség harmada, és politikai súlyuk az elmúlt választások eredményeit látva még demográfia súlyuknál is jelentősebb lehet (Szabó–Gerő 2022).

A kisvárosok társadalmának, közösségének vizsgálata sokféle megközelítésben jelenik meg a szakirodalomban. A kisvárosi közösség, a helykötődés és helyidentitás vizsgálata szempontjából fontos kérdés, hogyan érzékelik a helyiek a kisvárost, hogyan reprezentálódik a hely a lokális narratívákban, és ez mit mond el a helyi társadalmi viszonyokról, illetve a mindennapi életről. Munkejord (2006) egy norvég kisvárosba beköltözők narratívájának elemzésén keresztül bemutatta, hogy a beköltözők alapvetően a vidéki idill (nyugalom, közösség, természet stb.) mentén érzékelik az új kisvárosi lakóhelyüket. Ugyanakkor emellett más alapvetően városias sajátosságokat is hangsúlyoznak, mint pl. a nemek közötti egyenlőbb kapcsolatokat, a „kávéházi” közösséget vagy a nagyobb mobilitást. A „jó élet” érzékelésében tehát a kisvárosi térben a városi és a falusi elemek keveredhetnek, a kisvárost a város és a vidék között érzékelik.

A kisvárosok szerepét azonban meghatározza, hogy a kisvárosokban a lehetőségek és az erőforrások korlátozottabbak, mint a nagyvárosokban. Kevesebb a munkalehetőség, kisebb a választék a kulturális és szabadidős

tevékenységekben, valamint korlátozottabb a hozzáférés az egészségügyi és az oktatási szolgáltatásokhoz (Bański 2021, Csurgó–Megyesi 2016, Wuthnow 2013). Ez kihívásokat jelenthet a helyi közösségek számára. Ezek a kihívások hatással vannak a kisvárosok társadalm szerkezetére is. A kisvárosi közösségek egyik legfontosabb stratégiája a kihívásokra és a közösségek újjáélesztésére a helyi identitás megerősítése (Csurgó 2014, Csurgó–Szatmári 2014, Kovách 2020).

A kisvárosi társadalmakkal kapcsolatos kutatások eredményei alapján számos szerző kiemeli a helyi intézmények, például az egyházak, az iskolák és a civil szervezetek szerepét a társadalmi kohézió kialakításában és a lakosok összetartozás-érzésének elősegítésében. Kisvárosi esettanulmányok bizonyítják, hogy a helyi kisközösségek és a civil szervezetek kiemelten fontos szerepet játszanak a helyi társadalom integrációjában (Csurgó–Szatmári 2014, Csurgó 2020, Kerülő–Béres 2020, Kovách–Loncsák 2020, Megyesi 2020) azzal együtt, hogy a helyi politika a legtöbb helyen az integráció fő irányítójává vált (Kerényi 2020), és a helyi autonómia mértéke, a helyi társadalom érdekérvényesítő képessége nagyon eltérő lehet a kisvárosi terekben ma Magyarországon (Balázs 2020, Csurgó–Kondor–Légmán 2016). A közösség mérete, a kisváros földrajzi elhelyezkedése, a nagyvárosok közelsége hatással van a helyi társadalom összetételére, ami szintén befolyásolja a társadalmi kapcsolatokat jellegét. A kisebb városokban gyakran erősebbek a társadalmi kapcsolatok, és a helyi – sokszor újonnan érkező – középosztálybeli csoportok aktív szereplői lehetnek a közösségépítésnek (Csurgó 2013, Harlov–Csörtán 2020).

A nemzetközi és a hazai kutatások is azt mutatják, hogy a személyközi kapcsolatok mellett az intézményi hálózatok döntő szerepet játszanak a kisvárosi társadalmakban (Csurgó–Kondor–Légmán 2016, Wuthnow 2013). A vidék és a város kettőssége jelenik meg a kisvárosi társadalmakban, ahol az informális hálózatok és a személyközi kapcsolatok fontossága mellett a társadalmi normák városias elemei is megtalálhatóak. Ez a toleranciában és a befogadásban vagy a mobilitásban ragadható meg leginkább (Csurgó 2020, Munkejord 2006). A kisvárosokban tehát a falvakhoz hasonlóan erős személyes kapcsolatok, például szomszédsági viszonyok alakulnak ki az emberek között, ugyanakkor a helyi intézményeknek, a formális közösség-szervezésnek is fontos szerepe van a helyi társadalom integrációjában: a közösségi központok, templomok, iskolák és helyi szervezetek is összefogják az embereket (Kerényi 2020, Kovách 2020).

A helyi intézmények a helyi identitásépítésben is központi szerepet játszanak. A kisvárosi identitás, amelyben a helyi hagyományok és kulturális értékek mellett a kisváros vidék és város közötti sajátosságai is hangsúlyos szerepet kapnak, a kisvárosi társadalom integrációjának egyik kulcsát jelentik (Kovách 2020). A kisvárosban élők számára fontos, hogy büszkének lehetnek a városukra, és ezért fontosnak tartják a helyi hagyományok és események ápolását (Balázs 2020, Csurgó 2020, Harlov–Csörtán 2020), ami a helyi társadalom politikai integrációjának is egyik kulcsát jelenti (Czibere–Kovách 2022, Franklin–Kovách–Csurgó 2017, Kerényi 2020).

A kisvárosok imázs- és identitásépítése nemcsak a helyi társadalom integrációjában, de a térség fejlődésében is központi jelentőségű. A belső erőforrásokra építő, kultúraalapú fejlesztéseknek a vidéki térben egyértelműen a kisvárosok a főszereplői. Ebben a helyi szereplők kapacitása (Csurgó–Kovách–Kučerová 2008) mellett a kisvárosok térbeli-társadalmi-gazdasági pozíciójának is szerepe van (Csurgó–Megyesi 2016). Lysgård (2016) szerint a vidéki helyeken az örökség, a hagyományok és a közösségi gyakorlatok állnak a kultúra által vezérelt vidéki stratégiák előterében, míg a városi helyeken nagyobb figyelmet fordítanak a kreatív iparágakra, a vonzerőre és a helymarketingre. A kisvárosokban a helyteremtés marketingalapú megközelítése úgy jelenik meg, hogy a helyi kulturális örökség központi jelentősége megmarad (Csurgó–Megyesi 2016, Csurgó–Szatmári 2014).

A hely- és a kultúraalapú vidékfejlesztés a helyi tudás, a helyi kulturális jellemzők, a közösségi kapacitás és a társadalmi tőke fontosságát hangsúlyozzák a hely strukturális és gazdasági jellemzői helyett (Halseth–Markey–Bruce 2010). A kisvárosok különleges szerepet játszanak a vidékfejlesztésben. Közvetítő pozíciót foglalnak el a nagyvárosok és a vidéki települések között. Szerepüket és pozíciójukat erősen meghatározza a szomszédos vidéki térségek fejlődése is (Ebrahimzadeh–Tayyebi–Shafei 2012, Lysgård 2016).

Az áttekintett szakirodalom rávilágít a kisvárosi társadalmakat alakító bonyolult társadalmi dinamikákra. A közösségek, a társadalmi interakciók, a kulturális értékek és a sajátos alkalmazkodási stratégiák alapvető szempontok a kisvárosi társadalmak megértéséhez. A továbbiakban azt vizsgáljuk, milyen kisvárosi sajátosságokat mutat a Covid-19-járvány megélése, illetve kezelése, milyen kihívásokkal szembesültek a kisvárosi

közösségek, vajon kialakultak-e sajátosan kisvárosi válaszok a járványhelyzetre, és mindez mit mutat meg a kisvárosi társadalmakról.

Módszerek

A tanulmány alapját képező kisvárosi interjúk annak a kvalitatív kutatásnak a részét képezik, amely az ország számos térségében, különböző településeken (nagyváros, kisváros, falu) vizsgálta a Covid-19-járvány helyi tapasztalatait 2022 második felében. A kutatás során 80 interjú készült, amelyből 20 volt kisvárosi. A kisvárosi interjúk az ország három különböző régiójában – Közép-Magyarországon, az Észak-Alföldön és a Dél-Alföldön – öt különböző településen készültek. Az interjúalanyok szakértői mintavétellel kerültek kiválasztásra. Minden területi egységben, így a kisvárosokban is azokat a helyi intézményeket, szereplőket kerestük fel, akik olyan szférákban tevékenykednek, melyeknek segítségével rálátásuk lehet a Covid-19-járvány helyi hatására egy-egy területen. Így a helyi oktatási, szociális, egészségügyi szféra valamint a helyi gazdaság és a szolgáltatások kulcsszereplőivel készültek interjúk. A kisvárosi interjúalanyok között vannak oktatási, illetve szociális intézményben vezetők és dolgozók, egészségügyi dolgozók, a helyi kereskedelem és szolgáltatás vállalkozói (kisbolt, kocsmá), gazdasági szereplők, vállalkozók és civil szervezetek vezetői is.

Az interjúkérdéseket úgy állítottuk össze, hogy egy általános, a Covid-19-járvány helyi tapasztalatait feltérképező általános kérdéssor mellett minden interjú esetében az alany kiválasztásának megfelelően egy szféráspecifikus vezérfonallal dolgoztunk, azaz külön kérdéseket dolgoztunk ki az oktatási, a szociális, a civil, az egészségügyi, valamint a gazdasági szféra kulcsszereplői számára.

A kisvárosi interjúkat az ATLAS.ti szövegelemző szoftver segítségével elemeztük, melynek során a kisvárosok sajátosságaira vonatkozó elbeszéléseket kódoltuk. A kódolás során az interjúk alapján kibontakozó narratívák mentén arra kerestük a választ, hogyan jelenik meg a kisváros a Covid-19-járvánnyal kapcsolatos tapasztalatok kontextusában. A kisvárosi kulcsszereplőkkel készített interjúkban kibontakozó témák mentén három fő témába csoportosítottuk a kibontakozó kódokat: (1) intézmények szerepe, (2) közösség szerepe, (3) kisvárosi miliő. A továbbiakban az elemzés eredményeit a fenti témacsoportok mentén ismertetjük.

Kisvárosi intézmények és a Covid-19

Az interjúk elemzése során egyértelműen kirajzolódni látszik a kisvárosi intézmények központi szerepe és a köztük lévő együttműködés fontossága a Covid-19-járvány kezelésében és a kisvárosok működésében általában is. Az intézmények működésében a formális kapcsolatokra épülő informális együttműködési hálózatok miatt a járvány kezelésében a helyi intézményi szereplők gyors, rugalmas és hatékony együttműködésre voltak képesek. Átalakultak, helyenként szorosabbá, összehangoltabbá váltak az intézmények közötti együttműködések, mivel szükség volt arra, hogy több terület egyszerre és közösen reagáljon a felmerülő, döntően váratlan problémák kezelésére.

„[...] ahogy a polgi tényleg összehívta ezeket a szociális intézményeket, [...] mit csináljunk, segítsetek, és akkor beszéljük meg. És egy helyi operatív törzset hozott úgymond létre, és akkor azt éltük meg, hogy ezt halálkomolyan is gondolja. És amit mi javasoltunk, mondtunk, az úgy is volt végül. Tehát hogy azért itt helyi szinten tényleg azt éltük meg, hogy kapunk egy bizalmat, meg egy felhatalmazást a kezelésében. És a kérdésre a válasz meg az, hogy ilyen szinten alakultak ki nem is, hogy új együttműködések, hanem más szintű dolgok. Például ezt én javasoltam például, hogy akkor a bölcsődéket ne bántsuk már, meg igenis kapja meg a teljes fizetését, hanem akkor csináljuk úgy, hogy akkor a kollégáimat is mentsem, hogy akkor ne mi hordjuk már az ebédet, hanem akkor mi volna, ha [...], tehát hogy jövök én ahhoz, hogy a bölcsődés gondozókra osztogassam a feladatot. De akkor ez más volt. Akkor ott ennek helye volt, meg jó szándéka volt, és a bölcsődeigazgató sem úgy vette, [...] inkább azt mondom, hogy más típusú együttműködések voltak, mint az addig megszokott. Tehát hogy eddig is jóban voltunk a bölcsődével, meg gyerekek apropóján akár napi szinten egyeztetünk, de hogy mit dolgozzon az ő munkatársa, olyat még sose [...].” (kisváros, szociális intézmény, Dél-Alföld)

A járványkezelésben is egyértelműen látszik, hogy a kisváros működtetésében a legfőbb irányító szerepe a helyi önkormányzatnak és döntően magának a polgármesternek van. A járványkezelésben is az önkormány-

zat vagy a polgármester maga volt az, aki összefogta a kezelést helyben, és csak néhány esetben fordult elő, hogy valamelyik önkormányzati intézménynek (pl. szociális központnak) lett delegálva a járványkezelés irányítása, de ez is mindig az önkormányzat felhatalmazásával történt.

„[...] a polgármester az nagyon nagy segítséget adott. Ő például felhívott mindenkit telefonon, és érdeklődött, megkérdezte, hogy kinek mire van szüksége. Miben tudnak segíteni? Aki kérte, annak minden nap meleg ebédet biztosítottak, amit kivittek nekik, és értelemszerűen csak beakasztották a kapujukon. Tehát a polgármester mindenféleképpen nagyon-nagyon jól és emberségesen vezényelte le ezt a dolgot. Hogyha a családok megbetegedtek, aztán tisztítószert biztosított a családoknak, azt mindenkinek, nemcsak a beteg családoknak, hanem minden családnak fertőtlenítőszerrel biztosított és szájmascot. Azt mindenkinek, ha beteg volt, ha nem, azt mindenkinek biztosította, de ha konkrétan megbetegedtek, karanténba zárt család volt, akkor ő mindenkit felhívott, minden családot, és megkérdezte, hogy kinek milyen típusú segítségre van szüksége, és mondom ebédet is vittek nekik, hogyha kérték, akkor minden délelőtt ott volt nekik a meleg ebéd. Ahányan voltak, karanténba annyi ebédet, vagyis amennyit kértek.” (kisváros, szociális intézmény, Észak-Alföld)

A helyi önkormányzat központi szerepét mutatja az is, hogy a járvány idején – és általában is – azok az intézmények tudtak együttműködni, amelyek önkormányzati kezelésben működnek. Ahol nincs meg ez a formális fenntartói viszony, ott az együttműködés esetleges és sokszor nehézkes is. Ezt az önkormányzat-központú irányítást, illetve annak hiányát a helyi egészségügy és az oktatás működtetésének problémái, az együttműködés esetlegessége, egyes esetekben nehézségei is megmutatták. A helyi önkormányzat csak azokat az intézményi szereplőket tudta hatékonyan megszervezni – döntően a köztük lévő informális kapcsolatokra is építve –, ahol formálisan is volt beleszólása a működtetésbe, vagy volt valamilyen szintű formális kapcsolat, döntően fenntartóként vagy a háttérintézmény működtetőjeként (pl. háziorvosok). Az önkormányzatoknak sem az iskolákra, sem az egészségügyi intézményekre (kórház, szakrendelő) nem volt rálátásuk, ami megnehezítette a járvány helyi kezelését.

„Az egyik a háziorvos, akik megpusztultak a munkában, ezért is igyekeztünk őket átlagon felül segíteni. [...] A kórházról sajnos semmi információnk nem volt, annyit tudtunk, hogy gyakorlatilag nem volt ellátás. Covid-osztály, Covid, Covid, Covid. Ugye lezárták, nem kaptunk adatot afelől, hogy hány szabad ágy volt például. Kértük, de nem kaptunk. Az osztályokat tudtuk, hogy nagyjából egész évben bezártak, hogy nem volt tényleg a sürgősségi ellátáson túl effektív orvosi ellátás, nem működött odafönt.” (kisváros, helyi önkormányzat, Közép-Magyarország)

Az interjúk tanúsága szerint az állami vagy egyházi fenntartású iskolák esetében nagyon eltérő volt az együttműködés a mintánkban szereplő kisvárosokban. Volt, ahol az iskolavezetéssel a meglévő informális kapcsolatok mentén az önkormányzat és intézményei ki tudtak alakítani egy jól működő rendszert a járvány idején, míg máshol az önkormányzat munkatársai vagy a szociális munkások az iskolafenntartó engedélye nélkül nem tudtak kapcsolatba lépni az intézményekkel, az együttműködés bürokratikus akadályokba ütközött, lelassult vagy egyes esetekben akár meg is hiúsult.

„[...] tehát semmit nem tudott lépni az igazgatónk, amíg fentről nem volt utasítás, minthogy általában mindenkinek van egy utasítója, egy fenntartója, és ha ők amellé tették le voksukat, hogy igen, ezt komolyan kell venni, és hogy a legfontosabb az egészség, és az oktatás csak másodlagos. Ha sikerül eljuttatni, akkor sikerül. Ha nem sikerül, akkor majd a tanár megoldja.” (kisváros, oktatási intézmény, Észak-Alföld)

A Covid-19-járvány kezelésében a kisvárosokban intézményi és közösségi szinten is alapvetően az önkormányzatok játszották a főszerepet, mind a többi intézmény, mind a civil szervezetek, mind a lakosság alapvetően a kisvárosi önkormányzatokra, azok kezdeményező és koordináló szerepére támaszkodott. Az összehangolt együttműködést viszont egyértelműen megkönnyítette az az informális kapcsolatháló, ami a kisvárosi közösségekben az intézményi kapcsolatokat is átszövi.

„Városon belül az önkormányzat, azért onnan indult ez a jó szomszédi hálózat is, tehát ott azért én úgy érzem, hogy kaptunk segítséget, meg hát a lakosság kapott segítséget. Civilek is, voltak ilyen szerveződések, az előbb is mondtam, hogy ezzel az autóval bevásárlásokat szerveztek, [voltak] felajánlások, intézményen belül meg egymást segítettük.” (kisváros, oktatási intézmény, Közép-Magyarország)

A civil szervezetek formális megjelenése a járványkezelésben kevésbé volt jellemző az általunk vizsgált kisvárosokban. Formális együttműködések csak nagyon ritkán alakultak ki a helyi intézmények és a civil szervezetek között a járványkezelés kapcsán. A civilek inkább az informális, a közösség szintjén létrejövő kezdeményezésekben jelentek meg, illetve játszottak központi szerepet. Ezzel együtt az is látszik, hogy a civilek és az intézményi szereplők az informális csatornákon keresztül azért összehangolták a tevékenységüket.

„Tehát hogy ilyen részvétel persze volt, de alapvetően azért magunkra voltunk hagyva. A civil tűzoltók, az önkéntestűzoltó-egyesület volt, akik nagyon aktívan. A szokásos éves támogatás, amit a város ad nekik, annak fejében kapcsolódtak be a munkába, illetve a Jószomszéd Hálózat, több ilyen civil kezdeményezés született a történetben.” (kisváros, önkormányzat, Közép-Magyarország)

Összességében elmondható, hogy a Covid-19-járvány kezelése alapján is jól látszik a kisvárosok központi szerepe nemcsak helyi, de térségi szinten is, ami elsősorban az intézményi alapú, az intézményi ellátottsággal összefüggő központi szerepéből és funkciójából adódik. Ugyanakkor a kisvárosi léptéknek, a kisebb lakosság számnak és ezáltal a személyközi kapcsolatok fontosságának köszönhetően ezeket az intézményi funkciókat kiegészítik, és átszövik az informális kapcsolatokat.

Kisvárosi közösség és a Covid-19

A kisvárosi szereplőkkel készített interjúk mindegyikében megjelent a közösség összefogásának fontossága a járvány idején. Számos helyen indultak szolidaritási, kölcsönös segítségnyújtási kezdeményezések, sokszor a közösségimédia-platformok nyújtotta lehetőségek kihasználásával is.

„[...] van egy ilyen Anonym Night nevű csoportosulás a városban. Ők például jöttek ide a városházára, és maszkokat csomagoltak velünk. [...] Az internet felületén csoportok próbáltak információkkal segíteni, hogy esetleg hol tapasztalnak olyat, hogy mondjuk egy idősebb embert nem láttak már napok óta, és aggódnak, akkor azt mi leellenőriztük.” (kisváros, önkormányzat, Dél-Alföld)

A szolidaritási kezdeményezésekben mind a lakosság, mind a helyi civil szervezetek, mind az önkormányzat nagyon aktívan részt vett. Szomszédsági, de települési szinteken is segítettek egymást az emberek, bevásároltak egymásnak, anyagilag vagy természetben támogatták a rászorulókat. Voltak spontán szerveződések, és a központilag, például a helyi önkormányzat által szervezett segítségnyújtás is megjelent a legtöbb vizsgált kisvárosban.

„Az elején nagy volt a riadalom, akkor inkább nem is a széthúzás, hanem az elkülönülés. Tehát hogy ne érintkezzünk senkivel. Inkább ez volt jellemző. Aztán ahogy telt-múlt az idő, egyre inkább jött a segítőkészség. Tehát ez, hogy bevásárolunk egymásnak, hogy városi szinten ez a Jószomszédi Hálózat elindult, ahol a lakosságot tudták segíteni, illetve egymást tudtuk, mert oda felajánlásokat is lehetett tenni. A Facebookon terjedtek ilyen felajánlások, hogy bevásárolnak időseknek, akik ugye nem akarnak kimozdulni, tehát autóval, tehát egyre több ilyen felajánlás jött ilyen csatornákon keresztül is. Úgyhogy az elején inkább a távolságtartás, aztán utána már ez az egymás segítése volt jellemző.” (kisváros, oktatási intézmény, Közép-Magyarország)

Volt, ahol a helyi politikusok is aktívan részt vettek a segítségnyújtásban:

„Nálunk a [...] az egy külön történet, járhatatlan utak, egymástól távol eső házak, tehát ott nagyon nehéz. Az ottani képviselő például nagyon sokszor ilyen jószágos razzíát tartott, hogy megnézzé, kinek miben segíthet. Tehát ilyen is volt, tudom, én is voltam fönt a hegyen, vittünk föl vizet, és a többit, akinek kellett.” (kisváros, önkormányzat, Közép-Magyarország)

A rászorulókat segítése, az adakozási kedv is megnőtt az interjúk tanúsága szerint. Voltak, akik intézményeken, mások civil szervezeteken keresztül támogatták a rászorulókat vagy a járványkezelést. A legtöbb helyen arról számoltak be, hogy a járvány okozta válsághelyzet a sérülékenyebb csoportokra irányította a figyelmet kisvárosi szinten is.

„[...] merthogy az én szememben legalábbis látványosan alakul a társadalmi szolidaritás, vagy nem is tudom, hogy hogy fogalmazzak, tehát például az adakozási kedv, és én is azt látom, hogy egészen átalakul. Tehát nem azt a típusú adakozást látom, mint hogy [...], mint hogy hozzunk létre a Covid-árváknak egy alapítványt

Áder Jánosként, hanem [...] Szóval bejönnek, igen, úgy, amit az előbb mondtam, bejön a srác, és azt mondja, figyelj, itt van ötszázezer, költsd a gyerekekre, de ki nem derülhet, hogy én vagyok.” (kisváros, szociális intézmény, Dél-Alföld)

A kisvárosi közösségek az interjúk tanúsága szerint jó alapot teremtettek a szolidaritási hálózatok gyors és rugalmas felépítésének. Bár nem mindenki ismer mindenkit, de köztes kapcsolatokon keresztül, az ismerős ismerőse mentén nagyon könnyen összekapcsolhatóak az emberek egy kisvárosban, ami nagyban segítette a társadalmi szolidaritást is helyben.

Tehát én azt gondolom, hogy akinek szüksége volt segítségre, az itt ...-on, [...] biztos, hogy talált magának segítséget és segítő forrást. [...] Szerintem ez abszolút jól működött nálunk itt a városban. De most nem azért, mert dicsérni akarom, hanem tényleg egy ilyen ritka összefogás volt. A Jószomszédi [Hálózat], az mondom azóta is működik, most már keresik őket, adományokat adnak, éppen most fogunk össze.” (kisváros, szociális intézmény, Közép-Magyarország)

Míg az egyik oldalon a közösségi szolidaritás, az összefogás megnövekedéséről számoltak be a kisvárosi interjúalanyok, a másik oldalon a távolságtartás negatív következményei (a társadalmi izoláció, az elmagányosodás) is megjelentek. A kapcsolattartás a családok, a szomszédok között, de a helyi közösség szintjén is jelentősen lecsökkent.

„Hát az elején, azt gondolom, hogy jó nagy távolságokat, ékeket tett a Covid. Mindenki félt, így nem merte azokat a kapcsolatokat ápolni tovább, nem voltak baráti összejövetelek, nem ment át a szomszédhoz. Tehát hogy talán kicsit bezárta tette még jobban a társadalmunkat, meg az emberi kapcsolatokat.” (kisváros, szociális intézmény, Dél-Alföld)

A járványhelyzet nem csak a családi, baráti kapcsolatokra, de a helyi társadalmi kapcsolattartásra is hatással volt. Az emberek nem álltak meg beszélgetni az utcán, a spontán kapcsolattartás a távolságtartás miatt szinte megszűnt a kisvárosi lakosság tagjai között (is).

„[...] mi inkább azt éreztük, hogy a társas kapcsolatok, tehát akikkel nap nap után találkoztunk, és bárhol megálltunk, és beszélgettünk, mindenki inkább továbbment. Tehát nem erőltettük a találkozást, nem is, tehát mindenki inkább eltolta. Nem, most nem jó, majd később, majd még később, majd nem vagyunk jól, mi sem vagyunk jól. Tehát szerintem ez volt, ami mondjuk nekünk a leginkább észrevehető volt.” (kisváros, gazdasági szervezet, Észak-Alföld)

A járványhelyzet enyhülésével a családi vagy szorosabb baráti kapcsolatok visszarendeződték. Ugyanakkor az interjúk tanúsága szerint a kisvárosra jellemző lazább helyi kapcsolatokra, szomszédságokra, ismeretségek laza fenntartására (pl. utcán megállni és beszélgetni) alapvetően negatívan hatott a járványhelyzet, és nagyon sok kapcsolat még 2022-re, az interjúk vizsgálatunk idejére sem rendeződött vissza.

„Énszerintem vannak, amik megszakadtak, igen. Akikkel mi is sűrűbben összetalálkoztunk, meg-megálltunk, meg nem tudom, tehát valahogy akkor, tehát lehet, hogy már most az ügyeinket sem úgy intézzük. Tehát előtte is itt jártak el, és hogyha meglátták, hogy kint állunk, bejöttek, erre jöttek. Ha mi arra jártunk, és láttuk, hogy otthon vannak, bementünk, ha csak egy pár szóra is. Most ezeket nem nagyon tapasztalom. Tehát szerintem lehet, hogy mindenki egy kicsit célirányosabb lett, vagy nem tudom.” (kisváros, gazdasági szervezet, Észak-Alföld)

Összességében az látszik, hogy a járvány hatása a közösségekre a kisvárosokban (is) kettős képet mutat: egyrészt nőtt a szolidaritás, másrészt csökkent a kapcsolattartás, illetve nőtt a távolságtartás, ami a kisvárosi társadalmakat jellemző lazább, mindennapi informális kapcsolatok szintjén fenn is maradt. Ez azonban már átvezet a következő témacsoportra, a kisvárosi milió érzékelésére a Covid-19-járvány idején, illetve annak hatására.

Kisvárosi milió és a Covid-19

Elemzésünk egyik központi kérdése volt, hogyan jelenik meg a kisvárosi milió a Covid-19-járvány kontextusában, illetve azon túl, valamint hogyan jellemzik az interjúalanyok a helyet, a kisvárost, ahol élnek, és milyen kisvárosi jellegzetességekre világított rá számukra a járványhelyzet és annak megélése, kezelése.

Több kisvárosi interjúban is megjelent a kisvárosi lépték kérdése, a „se nem nagy, se nem kicsi”, ami azt is jelenti, hogy a társadalmi kapcsolatok, ismeretségi hálózatok lazábbak, de mégis szorosak, és mint a fentiekből is láttuk, jól mobilizálhatóak ezeken a szorosabb-lazább ismeretségeken keresztül, ami áthálózta a helyi társadalmat.

„Ugye mi kisváros vagyunk, tehát itt 27-28 ezer fő lakik, ahogy szoktam mondani, itt a pletyka lehet, hogy nem egy órán belül megy körbe a városon, de két napon belül biztos.” (kisváros, önkormányzat, Dél-Alföld)

Előjöttek a járványtapasztalatok mentén a kisvárosi milió fizikai, térbeli jellegzetességei is. A kisvárosi térnek bizonyos sajátosságai könnyebbé tették a korlátozások betartását vagy a mindennapi életet a korlátozások idején. A nagyobb tér, a közterek és a természet relatív közelsége, azaz a több szabad tér a városias lakóvezetben, azaz például lakótelepeken élők számára is könnyebbé tették a bezártság és a távolságtartás kezelését, betartását. Emellett pedig a nagyobb arányú családi házas övezet, azaz a kisvárosi tér egyik fizikai jellegzetessége miatt is könnyebb volt a távolságtartás, a kijárási korlátozás a kisvárosokban.

„Nyilván egy csomó minden be volt zárva, ezek nem voltak, de ezután azért lehetett sétálni. Nekünk van egy ...-partunk, ott van egy liget, ahova le lehet menni. Aki sportolni akart, az külterületen ezt meg tudta tenni.” (kisváros, szociális intézmény, Közép-Magyarország)

Emellett a kisebb térbeli távolságok is megkönnyítették a távolságtartást. Többen számoltak be arról, hogy a helyi lakosok a tömegközlekedés helyett (ami szintén része a kisvárosi szolgáltatásoknak) inkább gyalogoltak.

„Kevesebben vették igénybe a tömegközlekedést. Ez érzékelhető volt, főleg az első időszakban. Aztán szépen lassan ez visszatért, de az kifejezetten érezhető volt, hogy inkább gyalogolnak, és inkább gyalog közelítik meg a munkahelyüket. Én is így voltam egyébként, tehát hogy a buszt mellőztem egy darabig, ez érzékelhető volt. Többen közlekedtek autóval, ezt is lehetett érezni.” (kisvárosi, oktatási intézmény Közép-Magyarország)

Összességében a kisvárosi kérdeztettek a kisvárosok élhető jellegét hangsúlyozták, ami a Covid-19-járvány esetén is tapasztalható volt számukra.

„Ez egy teljesen élhető kisváros. Vannak korlátai, de [...] Én úgy gondolom, családoknak szerintem tökéletes település.” (kisváros, szociális intézmény, Észak-Alföld)

Ugyanakkor a kisvárosi szolgáltatások színvonalára, a különböző szolgáltatások volumenének és minőségének alacsonyabb szintjére is rávilágított a járványhelyzet. Bár a szolgáltatások nagy része jelen van a kisvárosokban, azok mennyiségileg lényegesen szűkebbek, kapacitás- és erőforrás-hiányosabbak, és amikor korlátozott körülmények között kívánták elérni ezeket, vagy megszervezni a szolgáltatásokat, akkor ez a szűkösség és a kapacitáshiány élesen megmutatkozott.

„Aztán a szűrések, tehát ez az, [...] órákat kellett várni. Tömegesen mentek ezek a szűrések. Na, ez szerintem nagyon nehéz volt. Ez olyan, mint amikor nem működik valami, vagy nehezen működik. Biztos, hogy ez óriási feladat volt, de szerintem ez nem működött. [...] Tehát hogy nem, ezt sem lehetett itt helyben megoldani.” (kisváros, oktatási intézmény, Közép-Magyarország)

A szűkebb, korlátozott lehetőségekre a munkaerőpiac kapcsán is rávilágított a járványhelyzet. A legtöbb helyen arról számoltak be, hogy a helyi egyébként is szűk munkaerőpiacot csak kevésbé érintette a járvány, hisz pont azok a területek a fő munkáltatók, amelyek megmaradtak a Covid-19-járvány idején is, úgy mint a kiskereskedelmi boltok, a szociális intézmények stb. A leginkább érintett területeken (szolgáltatás, vendéglátás) pedig nagyon kevés a foglalkoztatottak száma kisvárosi szinteken, illetve átszervezésekkel ezeken a területeken is fenntartották a működést (pl. ételkiszállítás). Legnagyobb foglalkoztatóként a közintézmények jelennek meg a legtöbb kisváros életében (oktatás, szociális szféra, közigazgatás), nagyobb cégek csak nagyon kevés helyen vannak jelen, így a nagyobb munkaerőpiaci mozgások a vizsgált kisvárosokat nem vagy csak kevésbé érintették a járvány idején.

„Hát figyelj, eleve nem sok munkalehetőség van. Élelmiszerboltok találhatóak, helyi lakosokat látnak el. Na, most, mivel a boltok működtek, ezért ott nem volt elbocsátás. A szociális hálózat, amiben elég sokan benne vannak, szintén működött, tehát ott sem volt. Még lehet, hogy talán bővítették is.” (kisváros, oktatási intézmény, Észak-Alföld)

A legtöbb interjúban a kisvárosi miliő sajátosságait tulajdonképpen a Covid-19-korlátozások miatti hiánymentén fogalmazták meg. A járványhelyzet mutatta meg a kisvárosi milióból azt, ami jellegzetes, és ami elveszett az interjúalanyok számára.

Az egyik ilyen sajátosság a nyüzsgő városi élet, a városközpontokban tapasztalható aktív közösségi, mindennapi élet. Piacok, találkozások, szolgáltatások, pezsgő élet stb. A boltok, szolgáltatások bezártak, az emberek eltűntek a közösségi terekről a járvány idején, pedig ez az a mindennapi tapasztalat, ami a kisvárosi miliő egyik fő sajátossága.

„Van egy pezsgő kulturális élet, ami azért nem egy nagyvárosi szintű, de van rá lehetőség, akkoriban voltak szabadtéri színházak, amiket imádtam, de nem voltak megtartva. [...] hemzsegett a főté, és például az is teljes mértékben kihalt. Igazából ezeket láttam, egy idő után az emberek komolyan vették a dolgokat.” (kisváros, vállalkozó, Észak-Alföld)

A másik ilyen sajátosság, ami a hiányon keresztül vált nagyon láthatóvá a kisvárosi szereplők számára, az a közösségi élet szervezett formái, a klubok, szervezetek, kulturális rendezvények, amelyek meghatározóak a kisvárosi életben, és amelyek mind elmaradtak a Covid-19-járvány idején. Kulturálisan a kisváros központi szerepe, illetve a szervezett közösségi-kulturális rendezvények nagyon fontos elemei a kisvárosi miliőnek az interjúk tanúsága szerint.

„Alapvetően a civil szervezetek programjai megszűntek. Ugye a nyilvános programok. Azok az intézmények, sport-, kulturális intézmények, itt [...] is akár a múzeum, akár a könyvtár, akár az uszoda, [...] akár a művelődési központban [a programok] elhalasztásra vagy nem megtartásra kerültek. Ezáltal azok a közösségi programok ugye nullára redukálódtak, amelyek ilyen típusú szervezésben voltak, de egyesületek, civil szervezetek, akik ugyancsak rendezvények szervezésével is foglalkozkodnak az év folyamán, ugye ők is teljesen nullára megálltak. Magyarul: már ezek a közösségek individuális tagjai sem látogatták egymást.” (kisváros, önkormányzat, Dél-Alföld)

A megkérdezettek között többen hangsúlyozták, hogy a korlátozások lazítását követően a helyiek fontosnak tartották a közösségi-kulturális intézmények, események újraélesztését akkor is, ha ez nem mindig volt zökkenőmentes. A kisvárosi miliőnek ez fontos része, ezért fontos, hogy a járvány után ezek újra elérhetőek legyenek a lakosság számára.

„A társas kapcsolatok gondozásában, a közösségi élményekben azért idő kell, míg a rend helyreáll.” (kisváros, önkormányzat, Dél-Alföld)

A kisvárosi helyi identitás, helyhez kötődés alapjai, mintázatai is tetten érhetőek a kisvárosi szereplőkkel készített interjúkban. Ezek között a kisváros fizikai jellegzetességei, a városias és falusias terek kettősége, a kisvárosi társadalmi kapcsolatok sajátosságai – mint a laza ismeretségi hálózatok – és az aktív közösségi-kulturális élet jelentek meg a leghangsúlyosabban, de a helyi hagyományok, kulturális sajátosságok és ezek ápolásának fontossága is felbukkant az elbeszélésekben.

„Én azt gondolom, hogy ezek mindig jól működtek. Tehát mindig voltak egyesületek, mindig történt valami ...on. Tehát ha csak arra gondolok, hogy 28–30 éve lassan van ...-fesztivál. Az elsők között voltunk Magyarországon, aki kitalálta, hogy legyen egy három-négy napos olyan fesztiválja a városnak, ahol kulturális rendezvényeken, a kézműves vásáron keresztül a közös élményszerzésen át, csütörtöktől vasárnapig, sőt, most valamikor már hétfőig nyúlik el, ingyenesen igénybe vehető programok vannak ... összes területén. A ...-parttól elkezdve a főtéren át különböző templomok, iskolák, múzeumok kinyitnak, ingyenesen lehet látogatni, extra programokat szerveznek, kirakodóvásár van. Közel 30 éve működik. Tehát hogy van valami ilyen közös lelkiület a városban. És ez független volt a városvezetéstől szerintem. Tehát a kultúra, az oktatás, az oktatási intézmények. Azért egy iskolaváros mindig is iskolaváros volt.” (kisváros, oktatási intézmény, Közép-Magyarország)

Összességében a Covid-19-járvány tapasztalatai mentén a kisvárosi miliőben vagy miliőből a laza térbeli-társadalmi kapcsolatok, a pezsgő, de mégis élhető társadalmi-kulturális környezet képe rajzolódott ki.

Összegzés

A tanulmány célja bemutatni, hogyan élték meg, és kezelték a kisvárosokban a járványhelyzetet a Covid-19-járvány tapasztalatai mentén, illetve megérteni és feltárni a kisváros sajátosságait. Arra kerestük a választ, hogy egy olyan válsághelyzetben, mint a Covid-19-járvány, a kisvárosi élet, illetve miliő mely sajátosságai kerülnek előtérbe, van-e, és ha igen, milyen a kisváros Covid-tapasztalata, valamint ez mit mond el a kisvárosról magáról.

A szakirodalomból látszik, hogy a kisvárosok leírásának egyik legfontosabb eleme a kisvárosi funkciók feltárása, ami alapvetően egy intézményalapú megközelítést jelent (Bański 2021, Czapiewski-Bański-Górczyńska 2016). Az intézmények fontossága – különös tekintettel a helyi önkormányzatokra – a kisvárosi Covid-19-tapasztalatokban is megjelent. Az intézményi ellátottság, az intézmények közötti együttműködés, amit átszönek a helyi informális kapcsolatok, a járványkezelés kisvárosi sajátosságainak egyik fő elemét jelentik. A helyi önkormányzatok összekötő szerepének fontossága a kisvárosi intézményhálózatban az elemzés egyik fontos eredményének tekinthető. Az elemzés egyértelműen rávilágított, hogy a kisvárosok esetében nem elég az intézmények jelenléte (pl. kórház, szakrendelő, iskola), igazán jól csak azok az intézmények működnek, illetve képesek együttműködni a kisvárosokban, amelyek valahogy – formálisan vagy legalább informálisan – kötődnek a helyi önkormányzatokhoz.

A kisvárosok intézményi alapú központi szerepe (Vaishar-Štastná-Stonawska 2015) a járványkezelés narratíváiban nemcsak az önkormányzatok kapcsán, de általában is megjelent. A járványkezelésben főszereplőként a helyi önkormányzatok mellett a szociális és az egészségügyi intézmények jelentek meg természetesen az egészségügyi válsághelyzetből adódóan, és a kisvárosok gazdasági vagy kulturális központi szerepe csak ezek mellett, egyfajta miliő leírásaként rajzolódott ki, de azért hangsúlyosan megjelent.

Ki kell emelni, hogy a járványtapasztalatok a kisvárosi kapacitások, főleg az intézményi kapacitások korlátaira, a szűkebb erőforrásokra is rávilágítottak, ami egyrészt az intézmények ellátottságában, túlterheltségében, másrészt általában a szolgáltatások szűkebb voltában ragadható meg.

A kisvárosi miliőt a korábbi kutatások a városi és falusi jellegzetességek kettősségében ragadták meg, ami leginkább a közösségi és társas kapcsolatok mentén írható le (Munkejord 2006). Ez a fajta város-falu közötti átmenet a Covid-19-járvány tapasztalatainak mentén is megjelent mind a fizikai terek, mind a társas kapcsolatok vonatkozásában.

Elemzésünk azt is megerősítette, hogy létezik egy kisvárosi identitás, amiben kulcsszerepet játszanak a kisvárosi közösségi terek, intézmények, rendezvények (Balázs 2020, Csurgó 2020, Csurgó-Szatmári 2014, Harlov-Csörtán 2020, Kovách 2020). Ezek elvesztése vagy hiánya a járvány alatt és újraélesztése a járvány után központi témaként jelent meg a kisvárosi kulcsszereplőkkel készített interjúkban is.

Elemzésünk, amely tehát néhány magyar kisváros kulcsszereplőivel készült, arra nem alkalmas, hogy feltárja a kisvárosi járványkezelés minden elemét, illetve a különbségeket és a hasonlóságokat a járványkezelésben vagy megélésben a településformák (falu, kisváros, nagyváros) között. Az elemzés eredményei azonban azt mutatják, hogy a kisváros bizonyos karakterjegyei hangsúlyosan megjelentek a kisvárosi interjúalanyok elbeszéléseiben, és a járvány megélése mentén a kisváros meghatározó karaktere, az élhető térbeli-társadalmi miliő egyértelműen kirajzolódni látszik.

Hivatkozások

- Balázs A. (2020) A lokális integráció eszközei és szereplői Móron. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 9–21.
<https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.2>.
- Bański, J. (2021) *The Routledge Handbook of Small Towns*. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781003094203>.
- Czapiewski, K. – Bański, J. – Górczyńska, M. (2016) The Impact Of Location On The Role Of Small Towns In Regional Development: Mazovia, Poland. *European Countryside*, 8(4), 413–426.
<https://doi.org/10.1515/euco-2016-0028>.
- Czibere, I. – Kovách, I. (2022) State Populism in Rural Hungary. *Rural Sociology*, 87(S1), 733–757.
<https://doi.org/10.1111/ruso.12407>.
- Csurgó B. (2013) *Vidéken lakni és vidéken élni: A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum; MTA TK Szociológiai Intézet.
- Csurgó B. (2014) A vidék nosztalgija: kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *socio.hu*, 4(2), 1–20. <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>.
- Csurgó B. (2020) „Mezőtúr értéke, közösségünk ereje”. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 23–34.
<https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.3>.
- Csurgó B. – Kondor Zs. – Légmán A. (2016) Zárt közösségből a helyi közösségbe?: A pszichiátriai betegek diagnosztizáltak egy alföldi kisvárosban. *Kultúra és Közösség*, 7(1), 47–62.
- Csurgó, B. – Kovách, I. – Kučerová, E. (2008) Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*, 48(3), 292–312. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00461.x>.
- Csurgó, B. – Megyesi, B. (2016) The Role of Small Towns in Local Place Making. *European Countryside*, 8(4), 427–443. <https://doi.org/10.1515/euco-2016-0029>.
- Csurgó B. – Szatmári A. (2014) Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. A kulturális örökség szerepe a lokális identitásépítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon. *Metszetek*, 3(3), 33–51.
- Ebrahimzadeh, I. – Tayyebi, N. – Shafei, Y. (2012) Functional Analysis of Small Towns Economic Role in Rural Development, Case Study: Zahedshahr, Iran. *Journal of Service Science and Management*, 5(3), 269–279.
<https://doi.org/10.4236/jssm.2012.53032>.
- ESPON Monitoring Committee (2006) The Role of Small and Medium-Sized Towns (SMESTO). Final Report of the ESPON Project. Österreichisches Institut für Raumplanung (ÖIR).
Elérhető: https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.4.1_revised-full.pdf [Letöltve: 2023-09-08].
- Franklin, A. – Kovách, I. – Csurgó, B. (2017) Governing Social Innovation: Exploring the Role of 'Discretionary Practice' in the Negotiation of Shared Spaces of Community Food Growing. *Sociologia Ruralis*, 57(4), 439–458.
<https://doi.org/10.1111/soru.12126>.
- Halseth, G. – Markey, S. – Bruce, D. (2010) *The Next Rural Economies: Constructing Rural Place in Global Economies*. Cambridge, MA: CABI.
- Harlov-Csörtán M. (2020) Kulturális közösségi identitás-teremtés Zsámbékon. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 35–54.
<https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.4>.
- Heffner, K. – Solga, B. (2006) Small towns as local economic centres in rural areas. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 6, 77–87. <https://doi.org/10.1515/2452>.
- Kerényi Sz. (2020) Lokális integrációk és dezintegrációk nyomában Marcaliban. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 55–72.
<https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.5>.
- Kerülő J. – Béres Zs. (2020) Messze van Kisvárda? *Kultúra és Közösség*, 11(2), 85–97.
<https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.7>.

- Kovács I. (2020) Társadalmi integráció: a kisvárosi színtér. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 5–7. <https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.1>.
- Kovács I. – Loncsák N. (2020) Kettős társadalmi integráció Gyöngyösön. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 73–84. <https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.6>.
- Lysgård, H. K. (2016) The 'actually existing' cultural policy and culture-led strategies of rural places and small towns. *Journal of Rural Studies*, 44, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.12.014>.
- Megyesi B. (2020) Zalaszentgrót: a civil társadalom szerepe egy aprófalvas térség integrációjában. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 99–116. <https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.8>.
- Munkejord, M. C. (2006) Challenging Discourses on Rurality: Women and Men In-migrants' Constructions of the Good Life in a Rural Town in Northern Norway. *Sociologia Ruralis*, 46(3), 241–257. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2006.00415.x>.
- Pateman, T. (2011) Rural and urban areas: comparing lives using rural/urban classifications. *Regional Trends*, 43, 11–86. <https://doi.org/10.1057/rt.2011.2>.
- Szabó A. – Gerő M. (2022) A magyar társadalom törésvonalai és politikai integrációjának dimenziói a COVID-19 árnyékában. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai preferenciája és részvétele 2021 őszén. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont. Elérhető: https://tk.hu/uploads/files/2022/poltuk2022_book.pdf [Letöltve: 2023-09-08].
- Vaishar, A. – Štastná, M. – Stonawská, K. (2015) Small Towns – Engines of Rural Development in the South-Moravian Region (Czechia): An Analysis of the Demographic Development. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(4), 1395–1405. <https://doi.org/10.1118/actaun201563041395>.
- Wuthnow, R. (2013) *Small-Town America: Finding Community, Shaping the Future*. Princeton, NJ: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400846498>.

A koronavírus-járvány társadalmi hatásai két magyarországi nagyváros példáján keresztül

Katics Eszter – Molnár Éva – Szarka Melitta

Bevezetés

A több generáció számára ismeretlen járványhelyzet és a bevezetett korlátozások mindenkit komoly kihívások elé állítottak. A pandémia okozta változások ugyanakkor másképpen érinthették a különböző településtípusokon élő emberek életét.

Tanulmányunkban két magyarországi nagyvárosban, Debrecenben és Pécsen vizsgáltuk meg a koronavírus társadalmi hatásait. Húsz félig strukturált interjút dolgoztunk fel, amelyek 2022 nyarán készültek Debrecenben és Pécsen élő emberekkel a Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatása keretében.

A két település hazai szinten fejlett infrastruktúrával, élénk helyi gazdasággal, sokszínű munkahelykínálattal, több egészségügyi, oktatási, szociális intézménnyel, számos kulturális és szabadidős létesítménnyel rendelkezik. Ezek mindegyike segítheti az embereknek a településükkel és a városi léttel kapcsolatos általános elégedettségét. A vírushelyzet okozta új szabályozások mindezek elérésének korlátozottságát is magukkal hozták, aminek következtében az emberek nagyobb veszteségélményeket élhettek meg, mint azokon a kisebb településeken, ahol alapvetően is kevesebb szolgáltatás áll rendelkezésre, így kevésbé érezhették ezektől megfosztva magukat.

Tanulmányunkban megvizsgáljuk, hogyan alakította át a két településen élő lakosság hétköznapijait a koronavírus-járvány. Bemutatjuk, hogy a korlátozások hatására az emberek tér- és időfelhasználása megváltozott. Míg korábban a különféle tevékenységek földrajzi értelemben is elváltak egymástól, hiszen általában a tanulás/munkavégzés, a szabadidő eltöltése és a pihenés is más helyszínekre koncentrált, addig a járványhelyzet egy bizonyos periódusában kifejezetten ajánlott volt otthon maradni és minimalizálni a saját lakóhely elhagyását. Mindez az életmódra is hatással volt, sok háztartásban a napi rutinfeladatok újratervezésére volt szükség. Néhány feladat eltűnt a hétköznapijából, és helyette újak jelentek meg.

Az otthon töltött idő növekedése a személyes kapcsolatok kialakítását és fenntartását is befolyásolta. Az ajánlásoknak megfelelően az emberek többsége igyekezett minimalizálni a személyes találkozásokat a háztartáson kívül élőkkal, miközben az ismeretlentől való félelem és bizonytalanságérzet fokozhatta az igényt a társas támogatásra és a közösségi szolidaritásra. Tanulmányunkban bemutatjuk, hogyan alakultak interjúalanyaink emberi kapcsolatai, kikhez fordultak leginkább bizalommal a pandémia idején, milyen informális és formális szereplőkre számíthattak leginkább, illetve hogyan értékelték ezeket a kapcsolataikat.

A járványhelyzet a debreceni és a pécsi szervezetek, intézmények működését is befolyásolta, az országos érvényű szabályok és a helyi szinten született megállapodások egyaránt átalakításra kényszerítették az intézményeket. Megvizsgáltuk, milyen nehézségekkel kellett szembenézniük, hogyan tudták ellátni feladataikat a megváltozott körülmények között, illetve milyen megoldásokat dolgoztak ki az új helyzet kezelésére. Továbbá szeretnénk bemutatni, mely intézményi megoldások maradtak fenn a veszélyhelyzetet követően is, és milyen egyéb hozadékai voltak a járványnak.

A hétköznapi élet és a térhasználat átalakulása a koronavírus hatására

A járványok kitörése és terjedése nagyobb valószínűséggel megy végbe a városi terekben a magas lakűrűség, az állandó tömeges személyes találkozások, a nagy létszámú csoportosulások miatt. A Covid-19 is számos országban először nagyvárosban jelent meg, ezt követte az országon belüli terjedése, általában a centrumtársadalmak nagyvárosai irányából a kevésbé fejlett perifériák felé (Uzzoli 2022). A települések létszáma és a halálozások között is összefüggéseket mutattak ki: a nagyobb lélekszámú városokban az áldozatok száma magasabb (Angel 2020). Az emberek a nagyvárosokhoz általában sokféle előnyt társítanak, a koronavírus-járvány azonban inkább a nagyvárosok kevésbé kedvező tulajdonságaira hívta fel a figyelmet. Mindez befolyásolhatja az emberek különböző településtípusok közötti preferenciáit, irányíthatja a lakóhelyválasztást, így az egyes települések demográfiai összetételére és gazdasági potenciáljára is hatással lehet a pandémia (Florida-Rodríguez-Pose-Storper 2023).

Szirmai (2021) szerint a világjárvány a nagyvárosi környezetben okozhatta a legnagyobb változásokat. Egyértelműen negatív hatással volt a globális gazdaságra és számos munkapozíció instabillá vált. A különböző korlátozások átalakították az emberek magatartását és a városképet, a kiürült belvárosok, közterek is egyértelműen jelezték a változásokat. A városok számos intézkedéssel igyekeztek lassítani a vírus terjedését és mérsékelni a kedvezőtlen gazdasági-társadalmi hatásait. A különböző országok városainak intézkedései között számos hasonlóságot vélünk felfedezni. Az egészségügyi és higiéniai szabályok fokozott betartatása, számos intézmény korlátozott elérhetősége, a szolgáltatások online térbe való áthelyeződése globális jelenséggé vált, mindez az emberek hétköznapi életének átalakulását is magával hozta (Brannen-Ahmed-Newton 2020).

Bár az általunk vizsgált két város – Debrecen és Pécs – Európa és a világ nagyvárosaihoz képest jóval alacsonyabb lélekszámú, mégis a hazai településhálózatban a legnagyobb városok között található. Számos hasonló folyamat ment végbe, mint a világ más nagyvárosaiban. Ezek kevésbé voltak jellemzőek a hazai kisvárosokban és falvakban, ugyanakkor e jelenségek az emberek mindennapjaira is kifejtették hatásukat.

A hétköznapi élet átalakulását egyértelműen jelzi, hogy átalakultak az emberek tevékenységeinek fizikai helyszínei. Míg korábban az olyan fontos tevékenységek, mint a tanulás vagy a munkavégzés a legtöbb esetben valamilyen külső intézményhez és helyszínhez kötődött, a járványhelyzet hatására sokak számára mindez az online térre tevődött át. Miközben a korlátozások hatására számos kulturális és szabadidős programot biztosító intézmény sem nyithatott ki, ez pedig még inkább elősegítette, hogy az emberek az otthonaik zártságában töltsék az idejük jelentős részét. A járványhelyzet egyes periódusaiban ajánlott volt a fizikai távolléttartás, a nagyobb csoportosulás kerülése, mindenki számára ismert szlogené vált a „Maradj otthon” elve. Tóth és Hudácskó (2020) adatai is azt erősítik meg, hogy a hazai lakosság jelentősen csökkentette az otthonaikból való kimozdulást, és számottevően megnőtt azoknak a száma, akik csak hetente vagy még ritkábban végeztek az otthonaikon kívüli tevékenységeket. Az emberek igyekeztek betartani az ajánlásokat és tudatosan tervezni a hétköznapijait, ezért nagymértékben csökkentették a közösségi tereken való tartózkodásukat.

„Mindenki otthon ült. Mert nem is volt más választás, meg mindenki óvatosabb volt, mert nem tudtuk mi ez.”
(kulturális szervező, Debrecen)

„Hát ilyenkor otthon kellett maradni, mindenhol ez jött, hogy maradj otthon, meg mit tudom én, mindenki otthon maradt, én is itthon maradtam, csak kirándulni vagy sétálni mentünk el, meg bevásárolni, amikor már nagyon muszáj volt.” (étteremtulajdonos, Pécs)

„Hát szerintem megváltozott az alapvető élet. Tehát hogy azért nagyon sokan ki se mertek mozdulni otthonról egyrészt, és ugye az, mondjuk, elég komoly terhet rakott, mondjuk, a társasházban élőkre egyrészt valószínűleg.” (kurátor, tervező grafikus, Debrecen)

Az otthon töltött idő meghosszabbodása nem teljesen önként választott döntés volt, hiszen számos korlátozás hosszú ideig érvényben maradt, ami miatt online oktatás, online munkavégzés volt jellemző sokak számára, sőt, a koronajárvány egyes periódusaiban kijárási tilalom volt érvényben, amely alól csak munkavállalói igazolással mentesültek az emberek. Az interjúalanyok többsége így kevésbé értékelt pozitívan az otthon töltött idő növekedését. Mindkét általunk vizsgált nagyváros hazai szinten fejlett, sok intézménnyel rendelkező, sokféle szolgáltatást nyújtó település. A lakosság számára korábban természetesnek számított

ezeknek az elérhetősége, igénybevétele, ami meghatározta a hétköznapjaikat. A koronavírus-járvány ebben is alapvető változást hozott. Mindez még jobban fokozta az emberek elégedetlenségét az otthonléttel kapcsolatban.

„Nem azt csinálom, amit akarok, nem akkor és nem úgy, ahogy én azt akarom. És azért efféle korlátozókat mi, ez a generáció nem igazán éltünk meg. Nyilván akik ott a világháború idején, vagy '56 idején voltak fiatalok, gyerekek, szülők, satöbbi, és közel voltak ezekhez a történetekhez, nekik azért biztos, hogy voltak emlékeik, vagy feljöhettek olyan emlékeik, ami mondjuk arról szól, hogy nem azt tehettem, amit akarok. Vagy aki mondjuk a rendszerváltás idején volt felnőtt vagy gyerek, ott nyilván máshogy kereteződött az életük. Itt is volt egyfajta keret, amit megszabtak ezek az intézkedések, és ezért kényelmetlenné vált egy idő után minden egyes társadalmi rétegnek.” (szakmai koordinátor, Debrecen)

„Az a gyakorlatilag komplett úgymond szabadságérzet, ami tán nem is tudatosult bennünk, hogy mi mindent megtehetünk, az úgy egy pillanat alatt összetört. Ugye olyan apróságokban is, ami tán nem is apróság, hogy kijárási tilalom. Boltokba hány fő mehet be, mikor mehet be, délelőtt ki mehet be, délután ki mehet be. Én azt gondolom, hogy a szabadságérzetben egy igen nagy korlátozás történt.” (önkormányzati dolgozó, Pécs)

A szabadságérzet részleges korlátozása mindenkit érinthetett életkortól, társadalmi csoporttól függetlenül. Nagy valószínűséggel azonban különbségek mutatkozhattak abban, hogy ki és mit élt meg leginkább vesztésként, vagy hogyan tudták ezeket a helyzeteket kezelni. Zalc és Maillard 2020-ban az európai országok lakosságának érzelmi állapotát vizsgálva megállapították, hogy a leggyakoribb érzelmi állapot a bizonytalanság volt, a válaszadók felére volt ez jellemző. A megkérdezettek jelentős része érzett továbbá tehetetlenséget, félelmet, dühöt. A fizikai korlátozások tehát mentálisan is nagy terhet jelentettek a lakosság számára, hiszen a szabadságuk korlátozását egy olyan járvány hívta életre, amelyről kevés tudásuk volt, mindez fokozta a bizonytalanságérzetet is.

Ráadásul jelentősen csökkent azoknak a kikapcsolódási lehetőségeknek a köre is, amelyek nagyban segítenek az emberek stresszel való megküzdésében. Az otthonaikon kívül töltött tevékenységek folytatása közben pedig folyamatosan szembesülniük kellett azzal, hogy a korábbi hétköznapi működések megváltoztak, például a korábbi gyakorlatoktól eltérően kötelező volt a maszkhasználat, vásárlási időszávok voltak megadva a boltokban, csak egy bizonyos létszámú ember tartózkodhatott bent a postán, a többiek pedig kint álltak sorba. Az emberek számos egyéb változást is tapasztalhattak, amelyek folyamatosan emlékeztették őket arra, hogy valami más lett, van valami, amitől félni, tartani kell. Bármilyen negatív érzésként is azonosítják interjúalanyaink, ez a félelem motiválta a járványhelyzettel kialakult új szabályok betartását is. Az interjúalanyok többsége megerősíti, hogy a lakosság legnagyobb része bár nehezen élte meg, de igyekezett betartani az új szabályokat, és csak kisebb arányban jelentek meg azok, akik részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyták ezeket.

Szirmai (2021) a pandémia egyik lehetséges következményének tartja a nagyvárosi életforma értékvesztését és ezzel párhuzamosan az elköltözés motivációjának erősödését. Bár interjúalanyaink között nem találkoztunk olyannal, aki elköltözött volna a városából, de többen is beszámoltak arról, hogy környezetükben megnőtt a kisebb településekre elköltözők száma. Ugyanakkor azt is megemlítik, hogy ez is erősen élethelyzet-függő, a járványhelyzeten kívül még számos egyéb más tényező is befolyásolhatja a költözési hajlandóságot.

Az otthon töltött idő megnövekedésével az otthonok átalakításával kapcsolatban is új igények jelentek meg. Erősen jövedelmi helyzettől függő volt, hogy ki mennyire engedhette meg magának az új szükségletekkel megjelenő fogyasztási szokásai megváltozását. Az élelmiszerek tartalékolása, felhalmozása mellett az otthonok berendezésének vagy felszereltségének megváltoztatása a legtöbb háztartásban kisebb-nagyobb mértékben megjelent (Sikos–Papp–Kovács 2021). Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy az otthoni tanulásban és/vagy munkavégzésben érintett családoknál az erre alkalmas privát hely kialakítása vált fontossá a lakásokban, illetve azok az eszközök, amelyekkel mindez megvalósulhat. Számos interjúalanyunk tapasztalta a környezetükben megnövekvő elektronikai és digitális eszközökkel való felszereltséget, ami sokat elmond arról, mely tevékenységek értékelték fel a pandémia alatt. Jelentősen megnőtt például a konyhai gépek iránti szükséglet, hiszen az emberek többet voltak otthon, és több ételt is készítettek otthon, mint korábban. Ezek között is többen kiemelték a kenyérsütő gépek elterjedését. Másrészt sokan vásároltak új televíziókat, számítógépet, laptopokat, mobiltelefonokat, amelyek szintén az otthoni szabadidő-eltöltéshez, munkavégzéshez, tanulóhoz járultak hozzá.

A napirend változása a járványhelyzet hatására

A mindennapi tevékenységek helyének és módjának változásai a napirend átgondolását is magukkal hozták. Különösen azokra volt ez érvényes, akiknél a család valamelyik tagja érintett volt az online munkában és/vagy online tanulásban. Míg korábban a napi rutinhoz tartozó feladatok földrajzi értelemben is elváltak egymástól, hiszen az emberek többsége napi több órát az iskolában vagy a munkahelyen töltött, ráadásul a szabadidő eltöltéséhez is számos külső helyszínt választott, addig mindezek a tevékenységek tömegek számára egy helyszínre összpontosultak, ami számos változással járt. A korábbi napirend szerves része volt az utazás a tanulás, a munka vagy a szabadidő egyes helyszíneire, ami időt és energiát igényelt. Mindez elvileg felszabadult sokak számára, így egyszerűbbé is válhattak volna a hétköznapiak, ennek ellenére a napirend megváltozásával kapcsolatos elbeszélésekben az egyik legfontosabb változásként jelent meg a tervezés, a logisztika szerepének felértékelődése.

Az interjúkban két különböző álláspont jelenik meg azzal kapcsolatban, hogyan hatott az otthon végzett tevékenységek körének kiszélesedése a hétköznapiak szervezésére. Az egyik szerint nagy szerepe van az emberek életében annak, hogy a különböző cselekvéseket más helyszíneken végzik. A különböző helyekre való eljutás segít felkészülni az adott feladatra, továbbá a tevékenységek adott helyszínekhez való kötöttsége a feladatok sikeresebb végrehajtását, illetve a feladatokra való koncentrációt erősíti. Különösen az otthon dolgozóknál jelent meg az a probléma, hogy nehézséget okozott a munkavégzés és a magánélet, sőt a szabadidő eltöltésének azonos helyszíne. Ez egyrészt az egyes feladatokra való koncentrációt nehezítette, másrészt – mivel mindkét városban a lakosság jelentős része él társasházban, kisebb alapterületű lakásban, ahol például kert sem áll rendelkezésre – sok esetben problémát okozott, hogy a háztartás minden tevékenysége egy-két szobára korlátozódott.

„Egy nagyon negatív hatása volt, hogy kell igenis az embernek, hogy felkel reggel, felöltözik, kimegy az utcára, elmegegy a munkahelyére, hogy tudja azt, hogy jó négy óráig vagyok itt, vagy teljesen mindegy, amilyen munkaidő-beosztásban dolgozik, mert szerintem ez annyira egy káosz. Meg nehéz tényleg az, hogy ahol pihenek, ahol a párommal vagyok, vagy ahol főzök, ott ülök le tanulni, meg ott ülök le dolgozni, ott jelentkezem be az órára, hogy ez szerintem annyira rossz, és hogyha persze van, akinek ez tök jól megy, mert nem tudom, milyen tudatos, vagy tök jól ki tudta ezt alakítani. Nekünk abszolút nem ment, ezt állíthatom, se nekem, se a páromnak.” (családgondozó, Debrecen)

A másik nézet szerint viszont egyszerűbbé vált a mindennapi feladatok menedzselése, az emberek sokkal tudatosabbá váltak, hiszen előre megtervezték, mikor hagyják el az otthonaikat annak érdekében, hogy a fizikai kapcsolatot minimalizálják a háztartásukon kívül élőkkel. Megtervezték a különböző ügyintézéseket, a vásárlásaikat. Utóbbi sikeres lebonyolítása érdekében megtervezték a napi/heti étkezéseiket, hogy minél jobban gazdálkodni tudjanak a megvásárolt alapanyagokból. Az álláspont szerint kialakítottak egy új napi rutint, új szabályokkal, ahol az idő nagy részét otthon töltik, de ugyanúgy kialakítják a napi felkelés és lefekvés idejét és a köztük megvalósuló feladatokat: meghatározott időben vannak az étkezések, a tanulás és a munka hossza, majd az ezt követő szabadidős programok. Többen pozitívként fogalmazták meg, hogy felszabadult sok idő, amit helyváltoztatással töltöttek, illetve mindazok az előkészületek, amire szükség volt ehhez, például az utazás megszervezése, a megfelelő öltözék kiválasztása.

Az interjúalanyaink egyetértettek abban, hogy bár az emberek többsége korábban is egy meghatározott rutin szerint töltötte a napjait, ezt mégis újra kellett gondolni. Számos olyan elemét ki kellett hagyni, vagy meg kellett változtatni, ami korábban a vizsgált városokban élők számára természetes volt, miközben érkezhettek új feladatok is.

„Hát én azt gondolom, hogy sokkal összeszedettebben, akár magamból is kiindulva, tehát jobban előre kellett gondolkodni, hogy mikor mit veszek, hova megyek, tehát egy nagyobb előregondolkodást és rendezettséget igényelt, ugyanakkor ugye segíteni kellett az idősebbeknek is. Tehát a 60 év felettiek, akik veszélyeztetettebb generáció voltak, még kevésbé mozdultak ki, hogy egy plusz teher, egy plusz feladat érkezett gyakorlatilag a középkorú lakosság felé egyrészt a gyerekek ellátásában, hogy nem az van, hogy berakom reggel iskolába, óvodába, bölcsődébe, délután elhozom, addig én dolgozok, hanem még órájuk is vigyázni [kell], és még ellátni, mondjuk, a szülőt vagy az idősebb generációt, hogy neki ne kelljen kimennie a vírushelyzetbe, hogy

esetlegesen megfertőződjön. Tehát egy igen nagy pluszterher és -feladat, és ez logisztikában egy elég nehezen megoldható feladat volt szerintem.” (önkormányzati dolgozó, Pécs)

A járványhelyzet hatására új feladatok is megjelentek a családok életében, mint például a mások iránti fokozott figyelem és segítségnyújtás. Kantar (2020) nemzetközi vizsgálatának eredményei szerint felértékelődött a környezetből kapott személyes segítség szerepe. A vizsgált országok közül Magyarországon különösen magas volt azok aránya, akik segítséget kaptak a környezetükből a pandémia idején, a lakosság közel fele tapasztalta ezt. Interjú eredményeink is megerősítik a személyes segítségnyújtáshoz kapcsolódó feladatok megszorodását.

Az interjúkban visszatérő elemként jelenik meg, hogy a járvány által legveszélyeztetettebbeket, az időseket és a tartós, súlyos betegséggel élőket féltették leginkább. A járványhelyzet korai szakaszában különösen jellemző volt, hogy azzal igyekeztek megvédeni a szeretteiket az emberek, hogy motiválták őket az otthonmaradásra, a másoktól való fizikai távolságtartásra. Mindez azzal járt, hogy helyettük megcsinálták azokat a feladatokat, amelyeket az ajánlások hatására kevésbé tudtak elvégezni, például bevásárlás, gyógyszerek kiváltása, csekk befizetése vagy bármilyen egyéb ügyintézés. Ebben a bizonytalansággal teli időszakban ez egy kifejezetten stresszes vállalás volt sokak számára, hiszen egyrészt a többletfeladatok megszorodtak, másrészt nagy volt a mentális teher is, nehogy tőlük kapják el a vírust a szeretteik.

A gyermekek ellátásával kapcsolatos feladatok szintén növekedhettek az online oktatással. A gyermekek otthon töltött ideje megnőtt, az iskola felügyelő, gyermekmegőrző szerepe eltűnt, ez a családra hárult, miközben a nagyszülők az életkori, egészségi veszélyeztetettségük miatt nem tudtak jelentős részt vállalni ezekben, így nem tudták a szülőket tehermentesíteni.

Az a rutin, ami korábban az iskoláskorú gyermeket nevelő családokat jellemezte, teljesen megváltozott. Nem kellett a gyerekeket reggel elvinni az iskolába, majd délután hazahozni, ugyanakkor biztosítani kellett számukra napközben a gyermekfelügyeletet, a korábbinál többszöri napi étkezést, sőt, a tanulásba is szükségessé vált bekapcsolódni a szülőknek. Megnőtt a gyermekekkel töltött idő, amit pozitívumként is értékelhetnek, de a konfliktusok kialakulásának lehetőségei is megnőhettek. A gyermek életkora természetesen befolyásolta, mennyire volt szüksége arra, hogy napközben vigyázzanak rá, vagy tanuljanak vele. Míg a kisiskolásoknál fokozott volt erre az igény, addig az idősebb gyermekeknél éppen az okozhatott problémát, hogy a korábbi szabadságukat, önállóságukat korlátozták, miközben nagy szükségük lett volna az otthonaikon kívüli impulzusokra és kortárs kapcsolatokra.

„Sok gondot okozott az, hogy akkor az óvodák szüneteltek, a munkatársak körében az óvodák, iskolák szünetelése miatt még több teher volt, és ez megint csak még egy stresszhelyzet, hogy az is fontos volt, hogy a gyerek iskolai tanulási előrehaladási dolgaiban is feladat hárult a szülőkre, még az óvodásoknál is, illetve a gyerekefelügyelet is gondot okoztak. Ez munkáltatói szempontból is stresszes helyzet volt, hogy mikor van elég dolgozónk, vagy el ne fogyjunk annyira, hogy kérdésessé válik az ellátás. Nyilván van, aki a bezártságot is rosszul tűrte, azt, hogy hát ilyen katonai fegyelmzés szintjén bizonyos időkben azért már az utcákra, meg közlekedni sem lehetett. [...] De a családért való aggodás, a megbetegedés is azért valamilyen szinten, a szülőkkel való kapcsolattartás nehézségei azért a kollégákban is okoztak problémát.” (szociális munkás, intézményvezető, Pécs)

A gyermekek otthonlétével járó többletfeladatok szinte minden interjúban megjelentek még akkor is, ha az interjúalanyok maguk nem kisgyermekes szülők voltak, mert környezetükben tapasztalták, hogy sokak számára nagy kihívást jelentett ennek megoldása. Igaz, hogy a home office-ban dolgozók otthon voltak a gyerekekkel, de a munkavégzés és a gyermekek ellátásával kapcsolatos feladatok összehangolása számukra sem volt egyszerű. Mindkét általunk vizsgált nagyvárosban számos olyan munkaterület van, ahol lehetőség volt részben vagy egészben erre a munkaformára, továbbá a munkahelyek egy jelentős része igyekezett tehermentesíteni az iskoláskorú gyermeket nevelő (elsősorban) édesanyákat.

Ezt a lehetőséget azonban nem tudta minden munkahely biztosítani. Azok a dolgozó szülők, akiknek nem volt lehetőségük az otthoni munkavégzésre, jellemzően kivették a szabadságuk nagy részét, és miután ez elfogyott, sokan táppénzre mentek, hiszen a legtöbben nem szerették volna a nagyszülőket vagy egyéb veszélyeztetett, inaktív rokont, ismerőst bevonni a családi feladatokba, és ezzel megkockáztatni a vírus átadását.

„Ha a családot tekintem, akkor nagyon sok mindent újra kellett gondolni, és igazából talán új működési szabályokat is hozni. Idős, hetven-nyolcvan év fölötti szüleink vannak, úgyhogy nagyon nehéz időszak volt az, hogy úgy döntöttünk, hogy nem látogatjuk őket, és akkor ahogy telt az idő, mert úgy gondoltuk, hogy nem lehet megoldani, és akkor ott az ő védelmük érdekében beöltözve vittük a bevásárolni valót. [...] Körülöttünk idősek élnek az utcában is, hogy föl vállaltuk azt, hogy legyen mindig kenyér, tej, gyógyszertárba elmenni, hogy ezekre hangsúlyt kellett fektetni.” (óvodapedagógus, intézményvezető, Pécs)

„Azt tapasztaltam a környezetemben, hogy mindenki átértékelte a fontosságot arra, hogy menjek-e minden nap boltba, hogy a gyerekeket nem kellett elindítani iskolába. Ez egy pluszterher volt a szülőknek egyébként, hogy a gyerekek otthon vannak. Az, hogy az ember mikor mit főzzen, az, hogy mikor ki van itthon [...], teljesen át kellett szerveznie minden családnak az életét. Nálunk nagyon sok olyan család van, ahol a családtagok maguk is mint postás dolgoztak, és akkor a gyerekekkel kapcsolatban sokkal nagyobb teher hárult rájuk, mert mindent el kellett elintézni. Aki otthon volt home office-ban, ő meg olyan dolgokat tanult meg, amiket sose csinált, úgyhogy teljesen átfordult a világ rendje, meg a családok feladata is.” (postai dolgozó, Debrecen)

A kötelező feladatok mellett a napi rutin fontos részét képezi a pihenésre, a szabadidős tevékenységekre szánt idő is. A korlátozások és a kulturális intézmények bezárása idején az ilyen tevékenységek is elsősorban az otthoni terekben zajlottak.

Mindez a szabadidős tevékenységek átgondolását is eredményezhette. Sokak számára alternatívát jelentett, hogy számos program az online térbe tevődött át. A streaming media térhódítását például kifejezetten elősegítette az otthon töltött idő megnövekedése, a különböző szolgáltatók előfizetőinek száma jelentősen megugrott ebben az időszakban. Míg a filmek és sorozatok online nézése korábban is sokak kedvelt szórakozása volt, addig újabb jelenséggé értelmezhető a koncertek, a színházi előadások, a tudományos és ismeretterjesztő programok, a kiállítások, sőt a vallásgyakorláshoz kötődő események közvetítése. Ezekre már a járványhelyzet előtt is voltak elvett példák, de nem voltak elterjedtek. A lakosság egy része a lezárások alatt szívesen próbált ki ilyen alternatív programokat az online térben.

„Mivel bezártunk, se étterembe nem tudtunk menni, se egy koncertre, sehová. Lekorlátozódott erre a filmnézésre, meg olvasásra, meg ilyenek. Meg hát voltak ezek a streaming szolgáltatások, én vettem jegyet, és elégedett voltam a minőséggel meg az előadással is. Meg mindenki meg tudja találni az ízlésének megfelelőt, nyilván azzal főzünk, amink van. A félelem helyett bármilyen tevékenység jobb, ami eltereli a figyelmet a mentális nyomorúságunkról.” (kulturális szervező, Debrecen)

A digitális eszközök nyújtotta szabadidős lehetőségek mellett néhány olyan dolog is reneszánszát élte, mint a társasjáték, kártyajáték, kertészkedés, kézműveskedés, olvasás. Az interjúalanyok között egyaránt találhattunk olyanokat, akik a koronavírus megjelenésével kezdtek bele olyan új hobbiba, amit korábban nem végeztek, illetve olyanokat is, akik már meglévő kedvteléseikre tudtak több időt szánni, mint korábban. A különböző rekreációs tevékenységeknek a pandémia idején is nagy szerepe volt a fokozott stresszhelyzet kezelésében és a mentális egészség megőrzésében.

Szervezetek

Az alábbiakban azt mutatjuk be, milyen intézkedéseket hoztak a koronavírus-járvánnyal összefüggő változások közepette a nagyvárosokban előforduló különféle szervezetek annak érdekében, hogy be tudják tölteni funkcióikat, milyen problémákkal szembesültek eközben, illetve milyen új funkciók ellátása valósult meg. Továbbá szeretnénk arra is kitérni, melyek maradtak fenn a járvány alatt bevezetett intézkedések, intézményi megoldások közül a veszélyhelyzetet követően is, és milyen egyéb hozadékaik voltak a járványnak.

A téma abból a szempontból is érdekes, hogy a válság ellenére is jól működő munkahelyek szerepet játszanak a munkavállalók társadalmi integrációjában, hiszen *„a munkahely, a foglalkozás az egyik legfontosabb építőeleme az identitásnak, valamint az elérhető jövedelem is meghatározza az egyén helyét a társadalomban”* (Illéssy – Huszár – Csizmadia, 2020: 233). A közintézmények nyújtotta közszolgáltatások – egészségügy, szociális szféra, oktatás, gyermekvédelem – valamilyen módon való fenntartása is szükséges volt, hiszen utóbbiak esetében a teljes lakosság vagy az elesettebb társadalmi csoportok ellátása, s ezen keresztül integrációja forgott koc-

kán. Ehhez kapcsolódik Czibere, Gerő és Kovách tanulmánya, amely szerint a társadalom integráltságára erős befolyással bírnak a redisztribúciós mechanizmusok, amelyek részben a fentiekben említett, a jóléti redisztribúció részét képező közszolgáltatásokon – ezáltal az általunk vizsgált intézményeken – keresztül is hatnak (Czibere – Gerő – Kovách 2017).

A szervezetek meghatározott emberi szükségletek kielégítésére, szervezeti funkciók ellátására jönnek létre (Kozma 1999). A környezet elvárásainak való megfelelés, a nyíltan felvállalt, manifeszt funkciók azok, amelyek megalapozzák a szervezet létjogosultságát. Ezek mellett azonban vannak a szervezetnek látens funkciói, ugyanis a szervezet olyan emberek együttese, „*akik magukkal hozzák a szervezetbe korábbi élettörténetüket, fenntartják sokszoros társadalmi beágyazottságaikat, társadalmi szerepeiket*” (Csepeli 2001: 22). Ezek az emberek tehát olyan saját érdekekkel rendelkeznek, amelyek szintén meghatározzák a szervezet működését (Csepeli 2001). A manifeszt és látens funkciók jelensége mögött „*egyrészt a szervezet külső környezetének igényei és annak változásai állnak, másrészt a belső környezet és a szervezeti struktúrák működése*” (Farkas 2003, idézi: Mogyorósi-Virág 2015: 53). Farkas szerint „*a környezeti igények nem tervezett funkciók ellátására is ösztönzik a szervezetet (növelve a látens funkciókat), illetve azt, hogy a változó szükségletek előidézik a szervezeti alkalmazkodást (adaptációt), vagyis új funkciók megjelenését*” (Farkas 2003, idézi: Mogyorósi-Virág 2015: 53).

Eljárásrendek, szabályozások

A közigazgatás – a beszámolókat döntő többsége szerint – hivatalos csatornákon rendben megkapták a felső szintről érkező utasításokat, eljárásrendeket, de akad olyan is, amely a tájékoztatás hiányosságaira panaszkodik, azonban utánajárással ez esetben is hozzáfértek a szükséges információkhoz. A járványhelyzet alatt bevezetett újabb és újabb szabályozások általában véve szűk határidőkkel léptek életbe, ami kihívások elé állította az intézményeket. Egy szociális szférában dolgozó vezető beszél arról, hogy már a kormányzati korlátozó intézkedések előtt létezett egy önkormányzati kezdeményezésre kidolgozott krízisintervjú, a szervezetek egy részének pedig volt saját eljárásrendje. Azonban az események – a vezetői beszámolókat alapján – a bizonytalanság mellett többletfeladatok sorát hozták magukkal, és a megkérdezetteket nyomás alá helyezték. A szabályozások intézményre való alkalmazása a munkaszervezeten belüli döntések alapján történt, amelyeket az intézményi vezető vagy a vezetői team hozott meg, esetlegesen más kollégákkal is konzultálva.

„Tehát nagyon sok pluszfeladat volt, és nagyon nagy volt a nyomás, azt gondolom, hiszen mi magunk is bizonytalanok voltunk, és jöttek a feladatok. Csinálni kellett, gyakorlatilag egy ilyen őrült pörgés és spirál, amiben léteztünk azokban a hónapokban.” (önkormányzati dolgozó, Pécs)

A szabályozások változása – például a karanténra, a kontaktok meghatározására vonatkozóan – is okozott átmeneti zavarokat, de az illetékes hatóság segítette az intézményeket. A bizonytalanságot fokozta, hogy nem volt egységes a háziorvosi gyakorlat sem. A munkaadók számára pedig nem állt rendelkezésre protokoll arra nézve, hogy a dolgozó mikor maradjon otthon annak fényében, hogy beoltott-e, illetve például van-e beteg a családban. Általában véve azonban az idő előrehaladtával, az első ijedelem elmúltával rutinra tettek szert a dolgozók a fennálló helyzet kezelésében.

A munkarend, a munkabeosztás változása

A szervezeteknél nagy hangsúlyt fektettek a vírussal szembeni védelemre, emellett az intézményi működés fenntartására vonatkozó kötelezettségnek is eleget kellett tenni a közszolgáltatások terén, a vállalkozások esetén pedig az életben maradásuk volt a tét. A járvánnyal szembeni védekezés megnyilvánult egyrészt a fokozott fertőtlenítésben, a munkavégzés közbeni maszkviselésben, illetve olyan intézkedések meghozatalában, amelyek a kontaktusokat korlátozták le. Utóbbiak közé tartozott a munkavállalók csoportokba osztása vagy például az egyes bölcsődékben bevezetett „zsilipelős” rendszer, amely során a szülők nem jöhettek be az ajtón, s az öltöztetést már a gyermekgondozók végezték. A járvány kezdeti időszakában előfordult, hogy az ügyfélszolgálat vagy a pénztár átmeneti bezárása miatt próbálták az embereket inkább az online fizetés felé terelni. A kiszállítások terén pedig az online felületeken opciót biztosítottak az érintkezésmentes kiszállításra.

„Érkezett egy olyan opció az applikációban, hogy érintkezésmentes kiszállítás, ugye eltettük a lábtörlőre, vagy ahova kérték a csomagot, hogy ne találkozzunk az ügyféllel. Maszkokat osztogattak, kézfertőtlenítőt osztogattak, bátorították, hogy mindenki minél többet használja. És gyakorlatilag nem volt rá szükség, hogy különösebben szankcionálva legyen az ember.” (ételkiszállító, települési koordinátor, Debrecen)

A változások közé tartozott, hogy – ugyancsak a fertőzésveszély csökkentésére – egyes munkatársak a nap első felében, míg mások a nap második felében jártak be. Különösen fontos szempont lett az is, hogy az esetleges megbetegedések ne vezessenek az intézmények működésképtelenségéhez. Ennek érdekében valahol megjelent a dolgozók mikroteamekbe osztása és ezen csapatok egymástól elkülönült működése. Ugyanez a szempont fejeződik ki abban a törekvésben, amely a helyettesíthetőség elvét jeleníti meg. Eszerint a cél az, hogy a kieső dolgozók munkáját is el tudja valaki végezni.

„Ez a nagyon nagy létszámú intézmény hogyan végzi el úgy a munkáját, hogyha, mondjuk, kiesik néhány szakember a Covid miatt, a betegség miatt, hogyan tudja átvenni a munkáját más kolléga. Felértékelődött ez a „mindenki tudjon mindent csinálni”, és be tudjon illeszkedni mondjuk egy esetmenedzser a családsegítői feladatokba vagy oda-vissza vagy egy óvodai szakember a családsegítői feladatokba.” (gyermekjóléti szakember, Debrecen)

A kontaktusok elkerülésének legáltalánosabb módja és egyben mint legitim – a munkaerő megtartását is indokló – munkavégzési forma a home office bevezetése volt. Erre általában ott került sor, ahol a munkakör lehetőséget adott rá, illetve ahol ideiglenesen rákényszerültek, például az óvodabezárások miatt. Ennek megfelelően egy szervezeten belül is voltak, akik home office-ban dolgozhattak, és voltak olyanok, akik nem. Előfordult az is, hogy a dolgozónak csak azért engedélyezték, mert így tudta megoldani a gyermekfelügyeletet otthon. A home office-ban végzett munka intenzitása és hatékonysága is nagyban függhetett az adott munkakörtől. E téren lényeges különbség mutatkozik például egy óvónő és egy tervező grafikus tevékenysége között. Előfordult a home office és az irodában végzett munka kombinációja is, hiszen a munkatársaknak szükségük lehetett bizonyos irodában fellelhető dokumentumokra, a helyi informatikai rendszerhez való hozzáférésre vagy az irodai gépek használatára is, valamint ha ügyelet bevezetéséről döntöttek. Mindeközben az önkormányzati intézmények dolgozóinak például munkanaplót kellett vezetniük az otthon elvégzett feladatokról is, hiszen e szervezetek a fenntartónak elszámolással tartoztak. Azok, akiknek a tevékenységi köre nem tette lehetővé az otthoni munkavégzést (pl. technikai személyzet), az addig elmaradt, háttérbe szorult munkák elvégzését tudták például pótolni. A vezető pedig adott esetben átcsoportosítással oldotta meg, hogy elbocsátásra ne kerüljön sor.

Online tér, telekommunikációs eszközök használata

Már csak a home office elterjedéséből is következően a munkatevékenységek jelentős része az online térbe helyeződött át, illetve jellemzővé vált a telekommunikációs csatornák használata. Ez igaz volt a telemedicinát bevezető egészségügyi intézményektől kezdve az óvodákon és iskolákon át, a kulturális intézményekig bezárólag számos szervezetre. Az, hogy mennyire sikerült az átállással betölteniük az egyes intézményeknek a funkciójukat, nagyban függött attól, hogy az adott területen mennyire játszik központi szerepet a személyes kontaktus. Míg egy óvoda vagy bölcsőde esetében például nem lehet eltekinteni attól, hogy a kisgyermek szocializációjában elengedhetetlenek a társas kapcsolatok, a személyes foglalkozások, addig más szakmákban az online kapcsolati forma is jól funkcionálhat.

A vírushelyzet kialakulásával bevezetett telemedicina megítélése a beszámolók szerint kettős volt. A kritikai megjegyzések ennek korlátait emelik ki, hiszen vannak betegek, akiket egyszerűen nem lehet ebben a formában megfelelően ellátni betegségük jellegéből adódóan. Pozitívumaként pedig azt említik, hogy vannak, akiket viszont igen, s ezért nem szükséges mindenkinek feltétlenül befáradnia az orvoshoz, ami könnyebbé teheti a betegeknek és orvosoknak egyaránt. Egy interjúalany – aki az orvosok elérhetőségéről szerzett negatív tapasztalatait is szóvá teszi – a telemedicina létjogosultságát azért is megkérdőjelezi, mert szerinte más szakmák képviselői is járnak emberek közé feladataikból kifolyólag, akik ugyanúgy ki vannak téve a fertőzésnek, mint az orvosok. A másik oldalon a témával kapcsolatban megjelenik a telemedicina szabályozatlansága és a keretek felállításának szükségessége is arra vonatkozóan, hogy a kommunikáció milyen formája lehet

elfogadott az orvos és a beteg/szülő között. A nemzetközi szakirodalom szerint– különösen az alapellátásban – fontos a telemedicina személyre szabott alkalmazása már csak azért is, mert az érintett népesség nagyon heterogén. A felmerülő etikai és adatbiztonsági kérdések kapcsán Gattani és szerzőtársai megemlítik, hogy a betegeket, főként a krónikus betegeket, kevésbé foglalkoztatja ez az aspektus, és a vélhető kockázatoknál fontosabbak számukra a telemedicinával járó előnyök (Garattini–Martini–Zanetti 2021).

„Talán még a telemedicináról pár mondatot megéri beszélni. Ez egy definiálatlan valami volt az elején a kollégák meg a fogyasztók részéről is. Tehát a szülő a Messengert is ideértette, szerintem bármit, amin el tudta érni az orvost, az asszisztent. Nálunk is ez parttalan volt. Az elején az asszisztensek magántelefonjától kezdve mindenféle csatornán jöttek. Én egyébként ezt így amúgy szabályozom. Nálunk a rendelőben e-mailben jön [...], fotókat is nagyon szívesen veszünk.” (gyermekorvos, Pécs)

A telemedicinával kapcsolatos kétségek, kérdőjelek továbbgyűrűzhetnek, és más intézmények működésére is hatással lehetnek, konfliktusoknak adva teret. Ilyen volt egy bölcsődei vezető által említett példa az orvosi igazolással ugyan rendelkező, de még beteg gyermekek szülei és a gondozónők közötti konfliktusokról azzal kapcsolatban, hogy visszaengedhető-e a közösségbe a gyermek.

Míg az oktatásban, ezen belül is főleg a felsőoktatásban, legalábbis bizonyos szakok esetében különösebb gond nélkül megtörtént az átállás az online térre, addig a kisgyermekkel foglalkozó óvodák nevelő-fejlesztő tevékenysége minden igyekezet ellenére is csak nagyon korlátozottan valósulhatott meg a bezárások, karanténok következtében. Esetükben – akárcsak a kisiskolásoknál – a szülők szerepe lett nagyon hangsúlyos. Más megfogalmazásban: a szülők bevonása a közszolgáltatások tehermentesítését is jelenti (Katona–Petrovics 2021). Közülük azonban nem mindenki volt egyformán együttműködő. Ez sajnálatosan érvényes volt az online bekapcsolódó gyógypedagógussal folyó munkára is a speciális fejlesztési igényű gyermekeknél.

„Ezek ilyen nagyon új helyzetek voltak, hogy ezt hogy tudjuk megoldani. A másik, ami nagyon fontos volt, hogy ehhez meg kellett nyerni a szülőket, hogy szánjanak rá időt, hogy amikor a gyógypedagógus a rendelkezésükre áll, ők kapcsolódjanak be, ők is aktív részeseivé váltak a saját gyerekük fejlesztésének. Voltak, akik nagyon mellé álltak az ügynek, és tudták azt, hogy ennek milyen jelentősége van, de voltak olyanok is, akikkel nem tudtuk fölvenni a három hónap alatt a kapcsolatot sem, mert ők ezt nem tartották fontosnak, úgyhogy ez is ilyen nagyon változó volt.” (óvodavezető, Pécs)

Katona és Petrovics szerint a szülő-pedagógus együttműködések kapcsán nem helyettesítésről, hanem csak a felek egymás mellettségéről, kiegészítő jellegéről lehet beszélni (Katona–Petrovics 2021).

Az óvodapedagógusok számára másrésztől módszertani kérdéseket is felvetett az új helyzet, de a digitális készségek és a megfelelő eszközpark hiánya miatt is akadtak nehézségeik. Az egyik óvodában általános volt, hogy az óvónők saját laptopjaikat használták otthonukban. Az új helyzet adta feladatok megoldása pedig közös, kreatív munkatevékenységre és az önálló ismeretszerzés mellett egymástól való tanulásra ösztönözte az óvodai dolgozókat.

„Én nagyon büszke vagyok a kolléganőimre, mert nagyon kreatívak voltak, és egymástól tanultunk. Akinek egy kicsit fejlettebb volt a tudása akár a számítógéphez, akár egy videokamerához vagy különböző programokhoz, amiket használtunk, az nagyon szívesen segítette a másikat. Meg itt azért autodidakta módon is sok mindent elsajátítottunk.” (óvodavezető, Pécs)

A bezárás alatt azonban egy-egy online mesére, mondókára vagy e-mailben elküldött nevelési tanácsra, ötletre korlátozódó óvodai nevelési tevékenység és elmaradó játszótérezés okozta – fentiekben is említett – szocializációs deficit a visszaálláskor erősen jelentkeztek a kisgyermeknél. Emellett a kevésbé szerencsés helyzetű családok gyermekei, akikkel csupán telefonos kapcsolattartás folyt, szintén hátrányt szenvedtek.

A nagyvárosi kulturális intézmények is (pl. galéria, kulturális rendezvényközpont) törekedtek célközönségük elérésére, ennek érdekében honlapjukra különféle tartalmakat készítettek, amelyek között ünnepi kézműves videók vagy interjúsorozatok is voltak. Ezekről pozitív visszajelzéseket kaptak közönségüktől e szervezetek. Mindez megmutatta, mennyire fontos a vírushelyzetben az online jelenlét és kommunikáció a személyes közösségi élmény részleges pótlásában.

Az új kommunikációs formák megjelentek a gyermekvédelemben is, ahol a személyes kapcsolatot a vírushelyzet szintén visszaszorította. Szülők, gyermekek, pedagógusok online keresték fel problémáikkal az illetékes szakembereket. Az iskola nemcsak az oktatás elsődleges helyszíne, hanem fontos jelzőrendszer a család- és gyermekjólét területén dolgozó szakemberek számára. Az iskolabezárások után e szakemberek sokszor az osztályok Facebook-csoportjaiba kapcsolódtak be. Ezen a területen is az új megoldások alkalmazása jogi, illetve etikai kérdéseinek megválaszolatlanságára, a szabályozás hiányára hívja fel egy szakember a figyelmet.

„Tudok arról is, hogy sok esetben ilyen Messenger-üzeneteket írtak a szakemberek a szülőknek vagy a szülők a szakembereknek, holott azért ez etikai kérdéseket is felvet a szociális munkában, hogy hol van ennek a határa. Merthogy erről szerintem keveset beszélünk, és nincsenek jó irányelvek vagy rendelkezések arról, hogy hogyan kellene az online térben egy segítő klienskapcsolatnak működni, vagy működhet-e. Itt viszont nem volt más lehetőség. Volt olyan, hogy óvodai szakembert Messengeren, FaceTime-on hívott fel a gyerek, mert mondandója volt. Tehát hogy ez is azért sokat változott, és sokat alakult, vagy hogy skype-oltak a gyerekekkel. Erre nem nagyon volt előtte példa és lehetőség sem igazán, mert ez nagyon éles határ volt.” (gyermekjóléti szakember, Debrecen)

Végezetül megemlítendő, hogy általánossá váltak az online konferenciák, megbeszélések, amelyekhez akár nagyszámú felhasználó csatlakozását is lehetővé tették a különféle platformok. Ezek sokszor a személyes találkozók visszaszorulása miatt keletkező hiányérzet betöltésére is szolgáltak emellett, hogy szakmai szempontból is fontosak voltak az így létrejövő, információcserére és közös eszmecserére alkalmas interakciók. Ez összhangban áll egy digitális kommunikációval foglalkozó nemzetközi kutatás eredményeivel is, amely szerint a járvány alatt megnövekedett mind a megbeszélések gyakorisága, mind az ezeken résztvevők száma (DeFilippis et al. 2020).

„Tartottak például, amikor az oltás bejött, akkor az ezer fő nagyon sok, amit a Teams tud kezelni, szóval nagyon nagy volumenű létszámú tájékoztatókat, interaktív szakmai programokat, és ez az izoláltságot nagyon jól oldotta szakmai értelemben, meg emberileg is a mi szakmánkban.” (gyermekorvos, Pécs)

Munkahelyi közösség és együttműködések

A munkaszervezetekben egyik elsődleges szempont a munkaerő biztosítása, ami sokszor szükségessé tette a munkavállalók tehermentesítését. A Covid hatására ugyanis felerősödött a munka és a magánélet közötti egyensúly megteremtésének problematikája – tekintettel például a gyermekek felügyeletére, beteg hozzátartozóról való gondoskodásra (Lonska et al. 2021). Az egyik intézményben ennek megoldására informális módon (nem szabályozott keretek között) szervezett gyermekmegőrzést biztosítottak. A munkahelyek működésének biztosításához nagyban hozzájárulhatott egy jó munkahelyi kollektíva is, hiszen a karanténba kerülés vagy az esetlegesen megsokasodó magánéleti és munkahelyi feladatok ellátása, a szűkös időkeret a kollégák segítsége nélkül nagy nehézséget okozott volna. Egyes beszámolók szerint a munkatársak odafigyelnek egymásra, bevásárolnak a másoknak, kutyát sétáltatnak a beteg munkatársat kisértve. Megfigyelhető a szolidaritás abban is, hogy a munkahelyi digitális eszközöket átengedik egyes dolgozók számára, akiknek családjában a gyermekek online oktatásához van erre szükség.

„Átmenetileg gyermekmegőrzést is megoldottunk. Különben megállt volna a munka. De ezek ilyen gyors szervezésű, átmeneti ideig működő dolgok voltak, tehát itt azért, itt nem volt idő engedélyeztetésekre, vagy bármi, meg ilyen fajta engedélyek nincsenek is. Itt kényszermegoldások voltak, amiben kellett ezek a rugalmasságok, tehát hogy én föl szabadítok erre egy embert, viszont nyerek ötöt vagy nyolcat, akik meg dolgozni tudnak.” (szociális intézmény dolgozója, Pécs)

„Hogy ha tudtuk, hogy valamelyik kollégánk karanténba került, akkor az abszolút jellemző volt, hogy ha ő neki nem volt olyan hozzátartozója, aki tudott volna neki éppen segíteni a bevásárlásban vagy a gyógyszerkiváltásban vagy akár az állatának a megsétáltatásában, akkor ez abszolút működött ilyen kollegiális szinten.” (szociális és bölcsődei hálózat dolgozója, Pécs)

Intézményi kooperációk is létrejöttek a zavartalan működés érdekében, így a kapacitások kihasználásával az egyes, bezárás alatt álló (pl. bölcsődék, óvodák) vagy korlátozottan működő intézmények munkatársai önkormányzati utasítás nyomán besegítettek más – a járvány miatt például többfeladatok terhére viselő

– intézmények munkájába is. Volt példa arra is, hogy egy kulturális intézmény dolgozói időseknek ebédet szállítottak ki, illetve segítették a házi orvosok munkáját is időpontadásban, oltásra jelentkezés terén. Bizonyos szociális feladatok ellátásába pedig óvodai, bölcsődei dolgozók kapcsolódtak be. A gyors megoldások azonban néha azzal is jártak, hogy nem ment mindig zökkenőmentesen az együttműködés. Az idősek segítségére létrejött program működése kapcsán a segítőkészség mellett hozzáállásbeli problémákról, jogi vitát kezdeményező szakszervezeti fellépésről, illetve a különböző intézmények dolgozói közötti egyenlőtlen munkamegosztás miatti elégedetlenségekről beszél az egyik interjúalany. Egy intézmény munkatársainak forgórendszerű munkabeosztása pedig azt eredményezte, hogy folyton új dolgozók jöttek, ami pedig a munka gördülékenységét nehezítette. A boltokkal való együttműködést azonban – azok munkatársainak leterheltsége ellenére is – sikeresnek ítéli meg.

Arra is van példa, hogy a gyermekjóléti intézmény munkatársai vettek részt az egyedülálló idősek, a karanténban lévők bevásárlásainak intézésében. E munka során a mentális támogató beszélgetések mellett előfordult, hogy a szakemberek más intézmény felé is közvetítettek, hogy célzott segítséget kapjanak az érintettek, illetve az önkormányzattól élelmiszert kapjanak a rászorulóak. A kialakult nehéz helyzetek megoldásában az intézményi háló szereplőinek közös fellépése eredményesebben játszhatott közre.

„Tehát ez nem megy, ez nem egy ilyen egyszemélyes hadsereg. Vagy akár a rendőrséget bevonva, a mezőőröket bevonva, a polgárőröket, a külterületen lakók kapcsán, hogyha valami olyasmit érzékelnek, vagy problémát, jelezzék nekünk, megünnözzük hozzájuk. Én azt gondolom, hogy itt lokális szinten ez nagyon jól tudott működni.” (gyermekjóléti szakember, Debrecen)

Az egészségügy működését nagyban befolyásolta, hogy az oltakozásban részt vettek például az önkormányzati fenntartásban lévő szakrendelők – egyrészt oltóközpontként, továbbá az orvosok, asszisztencia biztosítása révén – is, ami azonban másrésztől hátráltatta a betegellátást az egészségügyi dolgozók covidos megbetegedéseivel együtt, hosszú várólisták kialakulását is előidézve. A második hullámtól azonban a szakrendelések működése visszaállt. A járványhelyzet a problémák és az ellátásbeli hiányosságok mellett pozitív együttműködési gyakorlatokhoz is vezethetett – például a házi orvosok és a szakorvosok között.

„A házi orvos és a szakrendelés orvosa közötti kommunikáció úgy tudom, hogy az szorosabb lett, és jobban meg tudtak egyes betegeket beszélni, ugyanis sokkal több kommunikációra volt szükség, hogy most beküldjék, ne küldjék, meg tudják-e oldani más módon.” (egészségügyi intézmény dolgozója, Pécs)

Egy civil szervezeteket, városi vezetőket tömörítő munkacsoport kialakítására is akadt példa, aminek köszönhetően olykor a polgármester személyes fellépése is előmozdíthatta az ügyek menetét, illetve segédkezet nyújthatott akkor is, ha konkrét tárgyi segítségre, például védekezőeszközökre vagy gépjárműre volt szükség valamely feladathoz.

A különleges helyzet egyes városi intézményvezetőket is arra sarkallt, hogy közöttük kialakuljon a kommunikáció, megosszák tapasztalataikat a problémákról és sikeres megoldásokról, ami konkrét helyzetek szintjén is segítséget nyújthatott, de mérsékelhette a rájuk háruló mentális terheket is.

Az együttműködések más szempontból nézve egyben folyamatként is szemlélhetőek, amelyek a közös munka során tökéletesedtek, és a vezetői szintről indulva a szervezet többi szintjén is megjelenhetett idővel hatásuk.

„Én azt gondolom, hogy az együttműködések viszont jót tettek, mert ezek a körök is, amikben dolgoztunk, családsegítő, közös fenntartónk van, de egy szorosabb kapcsolat alakult ki, az a mai napig is megvan. Konfliktusosan indult, meg kell, hogy mondjam, de a munka során nagyon sokat csiszolódtunk, és sokkal jobban együtt tudunk azóta gondolkodni. Nyilván az intézményvezetők között kezdődött, de persze a kollegákra is hatással van.” (szociális intézmény dolgozója, Pécs)

Covid után fennmaradó gyakorlatok

A pandémia alatti élet fontos és tartós hozadéka az online tér szerepének megnövekedése, valamint jelentőségének és a benne fellelhető lehetőségeknek a felismerése, aminek részét képezi az online kapcsolattartás, tájékoztatás, tartalmak feltöltése. Ezzel együtt a személyes kapcsolattartás elsődlegessége nem kérdőjeleződik meg, sőt, még inkább hangsúlyt kap a szervezetek működésében. A közösségi együttlét formái is csak még

jobban felértékelődtek. Egy nemzetközi tanulmány szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos munkák esetében – ahogy a szocializáció, a szabadidő terén is – a telekommunikációs úton bonyolított interakciók nem feltétlenül teljes értékű helyettesítői a személyesnek (Florida–Rodríguez–Pose–Storper 2023).

A home office is visszaszorult sok helyen, azonban összességében elfogadottá vált alkalmazásuk a munka világában. Már nem csak a munkahelyen végzett munka az elégséges és jó munka. A munkaadók a Covid után is engedélyezik – indokolt esetekben – a munkavállalóknak az otthoni munkavégzést.

Ha a már említett korlátait figyelembe vesszük, a megszólalók zöme szintén egy jól bevált egészségügyi megoldásnak tekinti a telemedicinát, amely szakmailag igazolt esetekben beteg és orvos számára is előnyös.

Az interjúk alapján kiderül, hogy a járványidőszakban született együttműködések, kapcsolatok egy része is tovább él, és a különféle szereplők között kialakult együtt gondolkodás folytatása, a köztük fennmaradó kommunikáció révén hasznosulhatnak akár bizonyos ügyek mentén hosszabb távon is.

„Soha akkora résztvevőkör nem volt az idősellátásban, mint most. [...] most gyakorlatilag 20–30 ember megjelenik egy ilyen megbeszélésen, aktívabb lett az Időügyi Tanács is a városban, új lendületet kapott a működésük.” (szociális intézmény dolgozója, Pécs)

Ugyancsak fontos és tartós hatású lehet a jól működő munkahelyi közösségek összekovácsolódása, amelynek élén szerencsés esetben egy, a munkahelyi mentálhigiéne jelentőségét felismerő vezető áll. Megemlítendő annak a pozitív megélésnek a jelentősége is, hogy a szereplők megküzdési képességükről szereztek tapasztalatot, és egyfajta önbizalommal teli rutinra tettek szert. Egy vezető a rugalmas, gyors intézkedések meghozatalára való képesség kialakulását is hangsúlyozza.

„Az, hogy egy ilyen kihívásba sikerült úgy beleállni, hogy azt gondolom, hogy sikeresen tudtunk rajta túllenni, hogy volt annyi potenciál a szereplőkben, hogy egy ilyen soha nem látott, mondhatjuk azt, hogy hirtelen fellépő krízishelyzetben föl tudtak állítani egyfajta működést.” (szociális intézmény dolgozója, Pécs)

Előfordult, hogy a megváltozott munkatevékenységek, tanulás és az ötletbörzék nyomán újonnan kialakított programok, szakmai anyagok, módszertanok születhettek meg. A gyakorlati felismerések sorába tartozik egy vészforgatókönyv és egy olyan eljárásrend meglétének hasznossága, amely adaptálható a különféle helyzetekre.

A teljesen új járványügyi helyzet és az ezzel járó széleskörű – magánéleti, munkahelyi, társadalmi – változások szükségszerűen magukkal hozták a gondolkodásmód átalakulását is. A nehézségekkel szembeni fellépés a munkahelyeken is előhívja a közösségi szerepvállalás fontosságának felismerését, ami kapcsán a kötelességtudat, a társadalmi felelősségvállalás, sőt egyfajta küldetésstudat jelenik meg hajtóerőként, értelemadó gondolatként. Az új gondolkodásbeli minták integrációs és motivációs erejüknel fogva pozitív változások előidézői lehetnek. A kérdés az, hogy ezek mennyiben épülnek be a szervezeti kultúrába, vagy mennyiben válnak idővel múltékonnyá. Egy interjúalanynál megfogalmazódik továbbá a válsághelyzetre érvényes túlélési működésmódból való kilépés és a fejlesztések igénye, szükségessége is.

Az emberi kapcsolatok és a Covid

Tanulmányunk jelen fejezetében azt vizsgáljuk, hogyan hatott a koronavírus-járvány az emberi kapcsolatokra, hogyan alakult a közösségi összetartás magyarországi nagyvárosi környezetben. Nemzetközi szinten is rávilágítottak arra, hogy az urbanizált térben különösen a mentális egészségre nagyon jelentős negatív hatást gyakoroltak a Covid-19-járvány kapcsán kialakult lezárások, a személyes kapcsolatok megszűnése és az ebből következő egyéni elmagányosodás egyaránt. A depresszió, a szorongás, az önkárosító, illetve az öngyilkos magatartás, az alkohol és a kábítószer fogyasztása egyaránt növekedett világszerte a pandémia idején. A korábbi mentális problémák kezelése a városi térben is nehezen hozzáférhetővé vált, a legtöbb esetben a virtuális térbe tevődtek át a különböző ellátási formák. Nehezítette az ezekhez való hozzáférést például az e-analfabetizmus, amikor az egyén nem képes megfelelően vagy semennyire sem használni az elektronikus eszközöket, amelyek segítségével ezek a szolgáltatások igénybe vehetők lennének (Bil–Buława–Świerzawski 2021).

Magyarországon a szuicid ráta változása volt tapasztalható 2020-ban, az első járványévben. Ez eltérő tendenciát mutat nemzetközi viszonylatban, mivel más országokban az öngyilkosságok számának stagnálását vagy kismértékű csökkenését, míg nálunk növekedést tapasztaltak a férfiak által elkövetett öngyilkosságok esetében. A következő járványévben, 2021-ben még szintén meghaladta a teljes népességre nézve a férfiak öngyilkossági rátája a járvány előtti szintet, de már nem volt kimutatható szignifikáns különbség. A jelenség mögötti magyarázó tényezők meglehetősen komplexek, azonban a kutatók feltételezik, hogy a negatív statisztikákat a pszichiátriai ellátórendszer diszfunkcionalitásának járványhelyzet alatti megnövekedése, illetve az egyes pszichiátriai részlegek más, a pandémiához kapcsolódó feladatokra való átállása okozta (Bálint et al. 2022).

Magyarország tekintetében a társadalmi kapcsolatok kutatása, annak sajátosságai „békeidőben”, a járványmentes korszakban is számos érdekességet, sajátosságot tartogat. A familizmus az egyik ilyen ideológia, társadalmi állapot, amellyel a magyar társadalom jellemezhető. A pandémiával kapcsolatos interjúkban az interjúalanyok kiemelték, hogy a család felé fordulás a járvány egyik hozadékaként jelenik meg. A familizmus erőteljes megjelenését Kínán és Franciaországon kívül a posztkommunista országokban figyelték meg. Azokban a társadalmakban, ahol a familizmus jellemző, ott alacsony bizalmi szintű társas kapcsolatok dominálnak, az egyéneknek gyengék a családon kívüli kapcsolataik, és általános bizalmatlansággal viszonyulnak ezekhez a kapcsolatokhoz. Emellett a familizmusnak mint társadalmi állapotnak a háttere még a gyenge pilléreken nyugvó civil társadalom és az állam részéről tapasztalható erős központosítási tradíciók. Jellemző még az ilyen jellegű társadalmakra, hogy tagjai nem bíznak a politikai elitben, az intézményekben és a vezetőkben sem (Dupcsik–Tóth 2008).

„Nemzetközi léptékben hazánkra a mikrotársadalmi izoláció, az interperszonális kapcsolathálózatok szűkössége jellemző.” (Csizmadia 2014: 117) A kétezres évek elejéig az volt az igazán jellemző, hogy az egyének életében a támogatói kapcsolatokat a család jelentette, rendkívül kevesen rendelkeztek erős baráti kapcsolatokkal, jobbra azok is a munkahelyi környezetből kerültek ki. Ezt a kétezres évek közepén követte egy kedvezőbb változás, amikor növekedett a bizalmi kapcsolatok aránya, és ez főleg a családon kívüli, baráti kapcsolatok mint fontos új támogató közeg létesüléséből fakad (Csizmadia 2014).

Angelusz és Tardos 1991-es megállapításából kiderül, hogy az urbanizáció fokának növekedésével, tehát minél városiasabb jegyekkel rendelkezik egy terület a társas kapcsolatokban, annál fontosabb szerepet töltenek be a magasabb bizalmi szintű kapcsolódások a baráti kapcsolatok, a család mellett. Az iskolai végzettség és a magasabb jövedelmi státusz is növelte a baráti kapcsolatok arányát, illetve az alacsonyabb életkor is. Az életkor növekedésével egyre csökkent az ilyen kapcsolatok említése (Csizmadia 2014).

Az interjú adatfelvételtől is kirajzolódik, hogy a magyarországi léptékben nagyvárosinak tekintett települések gyakorlatilag sok szempontból elvesztették korábbi funkciójukat a járványhelyzet alatt, konkrétan az úgynevezett nagyvárosi létet biztosító szerepüket a koronavírus-járvány és a járvány megfékezésének céljából hozott, ciklikusan visszatérő korlátozások következtében. Ideiglenesen bezártak, illetve szigorított feltételek mellett fogadtak látogatókat a színházak, mozik, kiállítóterek, múzeumok, kávézók, éttermek, művelődési központok és még sok más hely, melyek a városi emberek számára a kapcsolatok létesítésének és fenntartásának fontos színterei voltak. Az emberi kapcsolatokra jogszabályi korlátozások mellett a vírustól való félelem, a fizikai távolságtartás szükségessége jelentős hatást gyakorolt. Az elmondottak alapján kezdetben a félelem dominált a kapcsolatok terén, az emberek elzárkóztak egymástól, tartottak attól, hogy mennyire komoly kimenetele lesz a járványnak. Azokon a helyeken, ahol több ember megfordult egyszerre, például posta, bolt, bank vagy egyéb ügyintézésre szolgáló helyeken az emberek nem szívesen érintkeztek egymással, szorongtak egymás jelenlétében, idegenkedtek a másiktól, kerülték a kontaktust. Az emberekben folyamatos félelem és gyanú bujkált, nehogy az adott szituációban kapják el a vírust, és aztán továbbadják egy családtagjuknak, szerettüknek. Ez fokozottan igaz volt azokra, akik valamilyen súlyosabb alapbetegséggel küzdő családtaggal éltek együtt. Ezek a hozzátartozók igyekeztek minimálisra csökkenteni a más emberekkel való kontaktust. Ha tehették, például a gyermekeket sem vitték óvodába, és átgondoltak minden találkozást. Jellemzően megváltoztak az üdvözlési szokások, a kézfogás, az ölekezés és a puszkodás eltűnt a hétköznapiakból. A kommunikáció online zajlott, illetve a telefonon keresztül történő kapcsolattartás vált általánossá, különösen a járvány által veszélyeztetett korcsoportok körében.

„Tehát talán azt gondolom, hogy nemcsak kezét mosni tanultak meg az emberek, egy része legalábbis, hanem megtanultunk nem belemászni a másik intim szférájába, mert ez valamiért nálunk szerintem egy [...] tanulni kellett folyamat [...]” (igazgató, egészségügyi intézmény, Pécs)

A társas kapcsolatok fenntartásának egy módja volt az online felületeken való kapcsolattartás, ahol a telefonnal szemben vizuálisan is érzékelhették egymást az emberek, ami jelentős, főként az izolációra esélyesebb korosztály, az idősek számára. A városlakókkal készített interjúkban megjelenik, hogy az idősebbek is használták az okos eszközöket a gyermekeikkel, az unokáikkal való rendszeres kapcsolattartásra.

„Hát ott az első egy évben nagyon, én azt gondolom. Tehát éppen ezért helyeződtek át az úgymond online térbe ezek a kapcsolattartások, mert akkor nagyon nagy volt a félelem, hogy jaj, ne jöjjön be, meg a postás, meg a szomszéd, satöbbi, hogy akkor azért egy nagyon nagy félelem volt a személyes kontaktusoktól, de ezáltal megerősödtek az online és a telefonos kapcsolattartások.” (dolgozó, Kulturális és Népjóléti Főosztály)

Azt követően, hogy már érzékelhető volt, milyen csoportokat érint súlyosabban a járvány, a nagyvárosokban is megjelentek a közösségi összefogások. Már meglévő vagy éppen a krízishelyzet miatt alakult civil szerveződések segítettek a rászorulóknak. A civilek maszkvarrással, maszkosztással, a fertőtlenítőszeres eljuttatásával segítettek, emellett az idősek, a megbetegedettek ellátására is szerveződtek önkéntes csoportok mindkét vizsgált városban.

„[...] hát azért nagyon sok olyan civil kezdeményezés volt, ami szintén ezt a krízishelyzetet nagyon jól tudta kezelni, vagy legalábbis próbált segíteni. Akár a maszkvarrásokat nézzük, akár a [...], támogattunk az egyesülettel olyan civileket, akik információs kiadványokat vagy ilyen kis füzeteket osztogattak, akár egyébként romani nyelven.” (civil szervezet vezetője, Debrecen)

„Én azt gondolom, hogy igen. Hogy olyan emberekből is kihozta ezt az empátiát és segítőkészséget, akik maguk sem gondolták volna saját magukról, és azt gondolom, hogy Pécsen igen-igen, egy nagyon széleskörű összefogás valósult meg.” (dolgozó, Kulturális és Népjóléti Főosztály, Pécs)

Az interjúkban elhangzottak alapján azonosíthatóak új típusú kapcsolatok létrejöttéi is, amelyek a szolidaritáson alapultak, ugyanakkor nem számarányukban váltak meghatározóvá, sokkal inkább a közösségi szint fontosabbá válásában.

„Én azt gondolom, hogy nyilván a közösségek szintjén azt a pozitív változást hozta, amiről beszéltünk, hogy így egy picit jobban odafigyelünk egymásra, egy picit jobban előtérbe kerül az egyéni felelősségen kívül a kollektív felelősségtudat is. Én ezt tudnám így megfogalmazni konkrétan, amiről azt gondolom, hogy ez egy tartós változás is tud maradni, vagy egy pozitív hozadéka lehet ennek a helyzetnek.” (dolgozó, Pécs és Környéke Szociális Alapszolgáltatási és Gyermekjóléti Alapellátási Központ és Családi Bölcsőde Hálózat)

A járványhelyzet megnehezítette a rendszeresen összejáró, együtt tevékenykedő közösségek fennmaradását. Voltak olyan csoportosulások, amelyek ideiglenesen vagy véglegesen fel is bomlottak. Az informális csoportosulások tekintetében is elmondható, hogy inkább a kisebb létszámúak fennmaradását figyelték meg a civil szervezetekkel foglalkozó interjúalanyok, szemben a nagyobb, kiterjedtebb csoportokkal, amelyek a járványhoz kapcsolódó korlátozások, illetve a félelem és a távolságtartás miatt nehezebben voltak egyben tarthatók.

„Szerintem az ilyen nagyobb közösségek nem tudtak azok maradni, vagy legalábbis tényleg nagyon nehezen. De az ilyen kis magok, most akár ilyen 5 fős csoportokról beszélek, azok viszont biztos, hogy összetartóbbak lettek, mert tehát olyan közvetlen kapcsolatrendszerük volt már előtte is, amit most tudtak kamatoztatni a veszélyhelyzetben. Nyilván ez attól is függ, hogy milyen volt az a viszony, de hogy én azt láttam, hogy a kisebbek azok megerősödtek. A nagyobbak meg szétestek, mert nem volt az a platform ahol ezt tudják tovább vinni. Meg főleg az olyanok estek szét, akik valami nagyon gyakorlati, kézi dologgal foglalkoztak, szóval hogy az elméleti közösségek vagy a szabadtéri közösségek azok nagyon megerősödtek. És most tényleg akár ez a [...], megerősödtek, de nem biztos, hogy most itt vannak. Tehát akkor megerősödtek, azóta már lehet, hogy visszaállt a régi rend. De pont valaki mesélte, hogy mennyi barátja elkezdett végre vele járni túrázni, és hogy most meg így kiröhögték, mikor hívta őket megint. Minek mennék, hát már nincs Covid. És akkor így, szóval hogy azért ezek vissza is tudtak esni.” (civil szervezet vezetője, Debrecen)

Elsősorban a legtöbb interjúalany a társadalom legkisebb egységének, a családnak a felértékelődése jutott az eszébe. A családtagok megbetegedés, karanténhelyzet alatt egymásra számíthatnak leginkább. Emellett az egészségügyi dolgozók a kollegiális kapcsolatok felerősödését is kiemelték, illetve többen említették a baráti, szomszédági viszonyok megerősödését. Családon belül igyekeztek megoldani az emberek a veszélyeztetettebb családtagok, a hatvanöt év felettiek és az alapbetegséggel rendelkezők ellátását. Aki tehetett, eljárt vásárolni, ügyet intézni a családtagjai helyett. Ez is alátámasztja a járvány pozitív hatását az alacsony bizalmi szintű, családon belüli kapcsolatokra nézve.

Ezzel szemben a gyenge társas kapcsolatok egyre csökkentek, és a minőségük is romlott. Az úgynevezett gyenge társas kapcsolatok fontossága Granovetter (1982) szerint azon alapul, hogy az egyének ilyenkor a saját, megszokott társadalmi csoportjukon kívül kötnek ismeretségeket, ami sok életterületre pozitív hatást gyakorol, mint például a munkaerőpiaci helyzetre. Ilyenkor jellemző a széleskörű látásmód, az új nézőpontok és ideológiák megtapasztalása (Albert–Dávid 2015).

A járvány alatt az emberek egy része tartott mások közelségétől, csökkentek a baráti találkozók, a délutáni, hétvégi időtöltések a családon kívüli tagokkal. A médiában rendszeres iránymutatásokkal is terelték a lakosságot a fizikai kontaktusok csökkentésére. Növekedett az online vásárlások száma, az emberek még a bolti eladókkal is ritkábban találkoztak, a különböző élelmiszerláncoknál pedig akár érintésmentes kiszállítást is lehetett igényelni, amelynek során a vásárló nem találkozik az ételt kiszállító dolgozóval sem. Voltak, akik ezzel ellentétesen cselekedtek, vagy vélekedtek, ők inkább a fiatalabb korosztályból kerültek ki, akik magukra nézve nem érezték olyan komoly fenyegetésnek a vírust.

„Én nem tudom, személyes élményeimből tudok meg a kollégáimból kiindulni. Szerintem a társadalom kisebb egységei erősödtek meg, ha szükség volt rájuk. Tehát hogy azért jobban elkezdtek figyelni az emberek a családra, a szűken vett családtagjaikra. Aztán ez a [...], mivel nem nagyon volt fizikai kontaktus, és nem volt, teljesen más volt a beszélgetés menete vagy az érintkezés menete, szerintem azért az ilyen általános vagy nagyobb halmazba tartozó kapcsolatok azok szerintem meglazultak, vagy ki sem épültek.” (kulturális intézmény kurátora, Debrecen)

„Ami nekem ilyen nagyon jó volt, hogy a szomszédaimmal életemben nem beszéltem annyit, mint a Covid alatt. És főleg az első karanténidőszakban. És hogy próbáltuk egymást így támogatni, hogy miben tudunk segíteni.” (civil szervezet vezetője, Debrecen)

Az interjúalanyok elmondása szerint nagy részben pozitív hozadéka volt a járványnak az emberi kapcsolatokra nézve: szolidárisabbak lettek a helyi városi közösségek, az emberek jobban figyeltek egymásra, krízishelyzetben összetartóbbak lettek. Emellett esetenként olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy az emberi kapcsolatok sérültek leginkább, mert sokan bezárkóztak, és nem építették másokkal a személyes kapcsolataikat. Ez a csoport azt panaszkolta, hogy az emberek az otthoni bezártság miatt agresszívsabbak, türelmetlenebbek lettek a mindennapi kapcsolataikban. Tehát két csoportra oszlanak az emberek a kapcsolati viszonyulások szubjektív megítélésében a járvány alatt. Arról is megoszlanak a vélemények, hogy ez a közösségi szolidaritás mennyire fenntartható, vagy már vissza is rendeződött minden a régi kerékvágásba, és az emberek felvették a pandémia előtti szerepüket, életüket, és az összetartozásnak már nyoma sincs. Van, aki így vélekedik, van, aki szerint pedig a járványhelyzet megtapasztalásának hosszú távon is lehetnek előremutató következményei a kapcsolatokra nézve. Ezek az emberek úgy gondolják, hogy hagyott egy pozitív lenyomatot bennük és a környezetükben a megtapasztalt fokozott mértékű szolidaritás, ami aztán elkíséri őket további életükben is.

„Volt neki pozitív is, mert azért az elején nagy volt az összefogás, mert tényleg ez új volt mindenki számára. Aki most él, nagyon kevesen vannak, akik átéltek egy ilyen nagy pandémiát, vagy nagyon kicsik voltak akkor, és ők azért nem emlékeznek rá, de azért szerintem a most élőknek nagy része ilyen pandémiát egyáltalán nem élt meg.” (dolgozó, Egyesített Egészségügyi Intézet)

„Én úgy gondolom, hogy a társas kapcsolatok sérültek leginkább, bezárkózott mindenki az otthonába, és azok a közösségi programok, érzések, ezek nem úgy működtek. Ugye sokan arra kényszerültek, hogy otthon legyenek, akikkel működött akár egy családmódel, hogy mindenki napközben a munkahelyén van, gyerekek az óvodában, iskolában.” (óvodavezető, Pécs)

A családi kapcsolatok tekintetében a nem specifikusan a családdal és a gyermekekkel foglalkozó szakemberek optimistán szemlélték, hogy az emberek több időt tudtak tölteni a családjukkal, összekovácsolódtak, felértékelődtek ezek a kapcsolatok. A családdal foglalkozó szakértők interjúiból pedig az is kiviláglik, hogy a családdal töltött megnövekedett időtartamnak negatív hozadéka is képződtek egyes családoknál. Ezek az interjúalanyok jelezték, hogy a családon belüli erőszak, valamint a gyermekek elhanyagolása szintén növekedett a családtagok összetartásának következményeként. A hétköznapi életben egyébként harmonikusan működő családi kapcsolatokban is új típusú félelmek adódtak a járvány hatására, mint például a munkahely elvesztésétől, a megbetegedéstől vagy egyéb más tényezőktől való félelem emellett az eleve jelentős konfliktusokkal terhes időszakban. Az oktatási intézményekben növekedtek a gyermekek magatartási problémái. Ezek az otthoni konfliktusok, a feszült családi légkör lecsapódásai voltak a fiatalokban, melyeknek jövőbeni megoldása pedig a szociális támogatórendszerre is hárul.

„Az otthoni kapcsolatok, azokat talán két részre bontanám. Több időt töltöttek az emberek otthon. Ez jót is kihozott, meg szerintem rosszat is. Nyilván jó a több együtt eltöltött idő, de látszott, hogy a családon belüli problémák is nagyobb számban jöttek. Ezt onnan tudom, hogy amikor kezdett oldódni a Covid, akkor sokkal több gyerekjelölti megkeresés érkezett, mert nem tudtak olyan tempót csinálni a lezárások alatt, mint utána, vagy nem tudom, de volt egy idő, amikor nagyon sok érkezett. Ezek nem voltak olyan súlyos dolgok, mint az elhanyagolás. Elnézést, súlyos az elhanyagolás, de nem olyan súlyosságú, hogy a gyerek életét döntően befolyásolta volna, de az biztos, hogy ha nem a Covid van, akkor egy rendszeresebb pártfogói vagy hasonló kapcsolattal nem alakult volna odáig a dolog.” (háziorvos, Pécs)

„[...] a családi kapcsolatok vagy a közösségi kapcsolatok fragmentálódásával kapcsolatos problémák szerintem sokáig itt maradnak. Van is egy tendencia, amit mi látunk a köznevelési intézményekbe járó gyerekek tekintetében, hogy sokkal nagyobb a frusztráció, az agresszió, a szülők türelmetlenebbek, idegesebbek, jobban eljár a kezük. Nyilván azért a mögöttünk lévő két covidos év, ez nem fog elmúlni nyomtalanul. És valahol ezeket az eleve problémás családi kapcsolatokat még mélyebbre toltta. A gyerek tünehordozóként jelentkezik ezekben a történetekben, és hozza is a tüneteit, amik megjelennek a köznevelési intézményekben, amivel a mi szakembereinknek foglalkozni kell.” (dolgozó, Család- és Gyermekejelölti Központ, Debrecen)

Rendkívül érdekes azon gyermekek helyzete, akiknek a szocializációs tanulási folyamata épp a koronavírus-járvány idejére esett. Az óvodapedagógusok beszámolója alapján a kisgyermek életében jelentős törések keletkeztek, amikor megszakadt a kapcsolatuk a korosztályuk tagjaival. A lezárásokat követően a gyerekeknek újra kellett kezdeniük a társas kapcsolatok tanulását, az empátiát, az együttműködési készséget, valamint azt, hogy újra megélik a közösségi létet, a többi gyermekhez való alkalmazkodást. Ezeknek a hiányoknak az áthidalását a pedagógusok célzott eszközökkel igyekeztek megoldani, hogy a járvány alatt óvodai intézményben lévő gyermekek elérhessék az iskolaérettség fokát a korábbi óvodai generációkhoz hasonlóan. A fiatalabb életkorban pedig az óvodai pedagógusok az újonnan óvodai intézménybe kerülő gyerekeken a megkésett beszédfejlődés jeleit tapasztalták, még hozzá nagyobb arányban, mint az előző generációk esetében. Erre a társas hatások csökkenése mellett véleményük szerint hatással volt a kommunikáció fejlődésében fontos tényező, a mimika és az artikuláció megfigyelése, amelyre a maszkkal fedett arc miatt kevesebb lehetőségük volt a kisebbeknek.

„Most például ilyen nagyon sarkalatos volt, hogy akik akkor voltak nagycsoportosok, ugye az iskolaérettség, hogy nagy csapatban nagyon nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy tényleg felkészítsük a gyerekeket az iskolára, és ez nemcsak egy ilyen kognitív képességfejlesztést jelent, hanem ugye egy nagy fokozatú szociális érettséget is feltételez az iskolakezdés. Ott volt az igazából, amikor júniusban visszajöttek a gyerekek, azt éreztük, hogy igazából a szocializáció szempontjából ez egy olyan nagy kiesés volt, ez az időszak, hogy a szokásos szabályrendszerek nem működtek, újra kellett tanulni azt, hogy egymáshoz alkalmazkodunk, hogy együttműködünk. Igazából nagyon figyeltünk arra, hogy ilyen közös élményeken alapuló tevékenységeket biztosítsunk a gyerekek számára, hogy kihozzuk belőlük azt, hogy újra együttérzők legyenek, hogy figyelmesek, segítőkészek legyenek egymással szemben. Úgyhogy ezek nagyon fontos dolgok voltak.” (intézményvezető, óvoda, Pécs)

„És most azt látom, hogy 2022-t írunk, most jönnek talán azok a gyerekek, vagy most kezdték el az óvodát, akik akkor voltak pici babák, vagy abban az időszakban születtek. Azért annyira meghatározó volt az, hogy ha találkoztunk is másokkal, akkor maszkot viseltünk, hogy a gyerekek nem látták az emberek száját, nem úgy

alakult az artikuláció. Amúgy is azt vesszük észre, hogy egyre több a megkésett beszédfejlődésű gyerek, aki háromévesen óvodát kezd, és most van egy olyan generáció, akinek a fejlődését még az sem segítette, hogy a szájmozgást és az artikulációt figyelte volna. Most még több az a gyerkóc, akinek megkésett beszédfejlődése van.” (intézményvezető, óvoda, Pécs)

A bezártság okozta szociális nehézségek, problémák nem csak az óvodás korosztálynál jelentkeztek. A kamaszoknál is hasonló nehézségeket okozott a bezártság, a kapcsolatok hiánya. Ennek következményeként jelentősen többen kerültek gyermekpszichiátriai intézménybe a járványt megelőző időszakhoz képest. Szintén ezen időszak alatt kialakuló probléma az online játékfüggőség erősödése, az online tér és az elektronikus eszközök túlzásba vitt használata, ami a mentális jóllétre nagyon negatívan hatott a fiatalabb generáció esetében. Náluk az életkori sajátosságok megélésének hiánya fokozottan jelentkezett. Nem tudtak személyesen ismerkedni, kikapcsolódni, a szociális kapcsolataikat ápolni, ami instabilabb lelki és mentális állapotot eredményezett.

Nemzetközi kutatások (Servidio et al. 2021) iskolás korúakat vizsgáltak, akiknél kimutatták, hogy a pandémia okozta mentális problémák egyik speciális vetületeként megjelent a virtuális térben való fokozott jelenlét, ami az internetfüggőség súlyosbodását jelentette az erre fogékony csoportoknál. Ennek a függőségnek a növekedése nem kimondottan a járvány közvetlen hatása, inkább a járvány okozta depresszió, társas izoláltság, szorongás levezetéseként alakult ki. Azok tehát, akik ezekkel a mentális nehézségekkel küzdöttek, ezen időszakban a depressziójuk elmélyülését élték meg az internet mint diszfunkcionális stresszlevezető eszköz túlhasználásából adódóan. Esetükben a vírustól való félelem kevésbé érvényesült, és amikor lehetőség adódott a szociális élet újbóli aktivizálására, tehát a szórakozóhelyek, közösségi terek újra látogathatóvá váltak, ezeket a fiatalabb korosztályok aktívabban vették igénybe.

„Hát itt egy pszichiátrián például 4-6 éveseknél jellemző, hogy a bezártság miatt a megjelent betegeknek nem alakultak ki szociális képességek, a kapcsolódás a másik emberhez [...]. Ez nagymértékben sérült, amikor a serdülők száma nagyon megemelkedett a gyermekpszichiátriánkon. Ennek az oka az online oktatás, a karantén, a bezártság – ezek különböző pszichés elváltozásokat okoztak náluk, és a betegek egy részénél például a járvány idején kialakult a számítógépes játékszenvedély, ami egyébként is nagyon jellemző a fiatalokra, de ez még inkább fokozódott, illetve bezárkóztak, tehát gyakorlatilag ebben az online világban teljes mértékben nem alakultak ki a megfelelő személyes kapcsolatok, és mindehhez még hozzájárult a gyerekeknél is, hogyha a hozzátartozót elvesztették, ezeket nagyon nehezen tudták feldolgozni.” (dolgozó, Egyesített Egészségügyi Intézet, Pécs)

„Amikor feloldották a lezárásokat, és ki lehetett nyitni, akkor ismét tömegek jelentek meg a helyeken. Mert az embereknek ez nagyon hiányzott, és akkor nem azzal foglalkoztak, hogy most milyen messze van tőle a másik. A vendéglátóhelyeken ez a távolságtartás nem volt annyira előtérben. [...] Nem a fiatalok között tarolt a betegség, úgyhogy igazából nem volt túl nagy kockázat.” (vendéglátós, Pécs)

Összegzés

Tanulmányunkban bemutattuk, hogy debreceni és pécsi interjúalanyaink szerint milyen hatással volt a koronavírus a helyi társadalomra, a mindennapi életükre. Eredményeink a hétköznapok jelentős átalakulását jelzik. Megváltozott az emberek tér- és időfelhasználása, az otthon töltött idő drasztikusan megnőtt, a különböző tevékenységek helyszínei kevésbé váltak el egymástól, mint korábban. Különösen azoknak a háztartásoknak volt szüksége teljes újratervezésre, amelyek az online oktatásban és/vagy otthoni munkavégzésben érintettek voltak. A tevékenységek földrajzi értelemben való elválasztása bár helyváltozással, így utazással, illetve ráfordított idővel és költségekkel jár, segíti az adott feladatra való ráhangolódást, koncentrációt. Számos interjúban kirajzolódott, hogy sok háztartásban komoly kihívást jelentett a mindennapi feladatok megszerzése, megvalósítása a megváltozott körülmények között.

Az általunk vizsgált városokban számos intézmény és szolgáltatás elérhetősége megszűnt, vagy csak korlátozottan volt elérhető, mindez jelentős veszteségélményt okozott a lakosság számára. A szabadidő-eltöltés és a kulturálódási szokások megváltozását is előidéztek a zárva tartó intézmények, számos program a

digitális térbe tevődött át, kiszélesítve az online elérhető kiállítások, koncertek, színházi előadások, szakmai és tudományos programok körét.

A szervezetek a megváltozott környezeti feltételeknek megfelelően elsődleges funkciójukat a vírussal szembeni védekezés szabályait szigorúan betartva kellett betölteniük. Ez bizonyos helyzetekben – például bezárások, karanténok esetén – lényegesen korlátozhatta a szóban forgó intézményeket a manifeszt funkciójuk terén. Látható az is, hogy a magánélet és a munkahely egymásra hatása sokkal erőteljesebben jelentkezik azáltal, hogy a munkahelyek szerepe megnő a munkaerő tehermentesítésében, a kialakuló sürgősségi helyzetek kezelésében. Másrészt bizonyos, korábban részben intézményi funkciók ideiglenesen átkerülnek a családok feladatkörébe, egyes intézmények feladatai pedig kibővülnek, átmenetileg új manifeszt funkciókkal „gazdagodnak”. Az együttműködések egyes tapasztalatok alapján egy sűrűlődségtől sem mentes, összecsiszolóást igénylő folyamatnak is tekinthetők. E téren már megjelenik a városvezetés is mint fontos szereplő és az intézményvezetők szintjén zajló tapasztalatcsere is. Az online tér használata az eredeti manifeszt funkciók ellátására volt hivatott, ami változó sikerrel valósulhatott meg. Ugyanakkor szélesebb körű elterjedését, a digitális tudás kényszerű elsajátítását a járványhelyzet pozitív és tartós hozadékának tekintik a szereplők. Figyelmet igényel az is, hogy a digitális eszközökkel való ellátottság terén is akadnak intézményi hiányosságok, illetve társadalmi egyenlőtlenségek, amelyből kifolyólag egyes rétegek hátrányokat szenvedtek el. A változó körülményekre adott gyors reakciók, kényszermegoldások sok esetben kilépést jelentettek a szabályozott keretek közül, és etikai-jogi kérdéseket vetettek fel. A már kialakult eljárási módok, a válsághelyzetek kezelésében szerzett rutin, a rugalmas reakció képessége és a járványhelyzet gondolkodásmódra gyakorolt hatása is mind befolyással lehetnek a szervezetek, intézmények jövőbeli működésére.

A Covid legjelentősebb hatással az emberi kapcsolatokra volt. Bár a nézőpontok eltérően alakultak, van, akinél az emberi összetartás, az egymás iránti szolidaritás került középpontba, van, aki inkább a bezárkózást, a széthúzást érezte. A hagyományosan familizmussal áthatott magyar társadalomban még inkább felerősödtek a családi kapcsolódások, a befelé, a família felé fordulás. A gyenge kötésű társas kapcsolatok visszafejlődtek ez idő alatt. A társas kapcsolatok számának visszaesése a vírustól társadalmilag leginkább védetteket, az időseket érintette, akik eleve kevésbé kiterjedt kapcsolati hálóval bírnak. Esetükben sokszor az okos és telekommunikációs eszközök jelentették a kapcsolódást a családdal, az ismerősökkel és a rokonokkal. A civil szerveződések igyekeztek aktívak maradni a járvány alatt is. Az elmondottak alapján a kisebb csoportosulások számára nagyobb esély volt a korlátozásokból adódó nehézségek áthidalására, a nagyobb, kiterjedtebb csoportok ezt nehezebben vészték át, vagy fel is bomlottak. A társas kapcsolatok terén a járvány egyik nagy elszenvetői a fiatalok voltak. A legfiatalabbakon az óvodás kort megelőzően nagyobb arányú megkésett beszédfejlődést, az óvodás korúakon pedig szocializációs nehézségeket tapasztaltak a szakemberek. A kamaszkorúak száma megnövekedett a gyermekpszichiátrián, a támogatórendszerek stresszes, elhanyagolt fiatalokról számoltak be. A tinédzserek számára a hétköznapi szociális kapcsolatok hiánya is jelentős stresszel járt, amit az online oktatás tovább fokozott. A család felé fordulás alapvetően pozitív jelentőségét pedig a családon belüli erőszak számának növekedése árnyalja.

A jövőre nézve a Covid-járvány hosszú távú hatásai további kutatásoknak adhatnak terepet társadalomtudományi szempontból, ami jelentős előnyökkel járhat, különösen, ha a jövőkutatók intelmeit figyelembe vesszük, és nem ez a mostani lesz a közeljövő egyetlen világszintű pandémiája.

Hivatkozások

- Albert F. – Dávid B. (2015) Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése. *socio.hu*, 5(4), 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>.
- Angel, S. (2020) *On the Spatial Structure of the Covid-19 Pandemic: Some Scale and Density Effects*. Marron Institute of Urban Management, 1–10. Elérhető: https://marroninstitute.nyu.edu/uploads/content/The_Spatial_Structure_of_the_Pandemic--Scale_and_Density_Effects%2C_14_June_2020.pdf [Letöltve: 2023-04-22].
- Angelusz R. – Tardos R. (1990) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológia Intézet.
- Bálint L. – Osváth P. – Németh A. – Kapitány B. – Rihmer Z. – Döme P. (2022) Öngyilkossági halálozás Magyarországon a COVID-19-pandémia idején: Az első két járványév (2020 és 2021) tapasztalatai. *Orvosi Hetilap*, 163(48), 1895–1901. <https://doi.org/10.1556/650.2022.32642>.
- Bil, J. S. – Buława, B. – Świerzawski, J. (2021) Mental Health and the City in the Post-COVID-19 Era. *Sustainability*, 13, 7533. <https://doi.org/10.3390/su13147533>.
- Brannen, S. – Ahmed, H. – Newton, H. (2020) Covid-19 Reshapes the Future. *Center for Strategic and International Studies*, 1–24. Elérhető: https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep25198.pdf?refreqid=excelsior%3A96a95cacdf0634138e4052dcb7148380&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&origin=&initiator= [Letöltve: 2023-04-22].
- Csepeli Gy. (2001) *A szervezkedő ember. A szervezeti élet szociálpszichológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csizmadia Z. (2014) Lokális társas kapcsolatok – a kapcsolati tőke bizonyos formáinak alakulása és meghatározottsága Győrben. *Szociológiai Szemle*, 24(3), 113–137. Elérhető: https://szociologia.hu/dynamic/csizmadia_zoltan.pdf [Letöltve: 2023-04-22].
- Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017) Újraelosztás és integráció. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale, 51–116. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf#page=52> [Letöltve: 2023-04-22].
- DeFilippis, E. – Impink, S. M. – Singell, M. – Polzer, J. T. – Sadun, R. (2020) Collaborating during coronavirus: the impact of Covid-19 on the nature of work. *NBER Working Paper Series*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27612>.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307–328. Elérhető: http://real.mtak.hu/87150/1/DCs-TO_2008_FamilizmusFeminizmus.pdf [Letöltve: 2023-04-22].
- Florida, R. – Rodríguez-Pose, A. – Storper, M. (2023) Critical Commentary: Cities in a post-COVID world. *Urban Studies*, 60(8), 1509–1531. <https://doi.org/10.1177/00420980211018072>.
- Garattini, L. – Martini, M. B. – Zanetti, M. (2021) More room for telemedicine after COVID-19: lessons for primary care? *The European Journal of Health Economics*, 22, 183–186. <https://doi.org/10.1007/s10198-020-01248-y>.
- Granovetter, M. (1982) The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. In Marsden, P. V. – Lin, N. (szerk.) *Social Structure and Network Analysis*. London: Sage, 1360–1380.
- Illéssy M. – Huszár Á. – Csizmadia P. (2020) Rugalmasság biztonság nélkül. Munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum, 233–265.
- Kantar (2020) *Uncertainty/EU/Hope. Public Opinion in The EU in Time of Covid-19. Wave 1*. Brussels: European Parliament. Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2020/parlemeter-2020/en-report.pdf> [Letöltve: 2023-04-22].
- Katona M. – Petrovics N. (2021) Válság és együttműködés. A koronavírus-járvány okozta lehetséges intézményi változások és a kooperatív közszolgáltatások. *Közgazdasági Szemle*, 68, 76–95. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.1.76>.

- Kozma T. (1999) *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lonska, J. – Mietule, I. – Litavniece, L. – Arbidane, I. – Vanadzins, I. – Matisane, L. – Paegle, L. (2021) Work-Life Balance of the Employed Population During the Emergency Situation of COVID-19 in Latvia. *Frontiers in Psychology*, 12, 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.682459>.
- Mogyorósi Zs. – Virág I. (2015) *Iskola a társadalomban – az iskolai társadalom*. Eger: Líceum Kiadó.
- Servidio, R. – Bartolo, M. G. – Palermi, A. L. – Costabile, A. (2021) Fear of COVID-19, depression, anxiety, and their association with Internet addiction disorder in a sample of Italian students. *Journal of Affective Disorders Reports*, 4, 100097. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2021.100097>.
- Sikos T. T. – Papp V. – Kovács A. (2021) A hazai vásárlói magatartás változása a COVID-19-járvány első hullámában. *Területi Statisztika*, 61(2), 135–152. <https://doi.org/10.15196/TS610201>.
- Szirmai V. (2021) Nagyvárosok a Covid-19 vírusjárvány idején. *Földrajzi Közlemények*, 1, 1–16. <https://doi.org/10.32643/fk.145.1.1>.
- Tóth I. Gy. – Hudácskó Sz. (2020) A koronavírus-járvány társadalmi hatásai a közvélemény-kutatások tükrében. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: TÁRKI, 553–572.
- Uzzoli A. (2022) Helyek, terek, régiók a Covid-19-világjárvány árnyékában – Egészségföldrajzi szemelvények. Budapest: CSFK Földrajztudományi Intézet. <https://doi.org/10.15201/978-963-9545-68-7>.
- Zalc, J. – Maillard, R. (2020) *Uncertainty/EU/Hope Public opinion in times of Covid-19*. Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20201119RES92009/20201119RES92009.pdf> [Letöltve: 2023-04-22].

1. számú melléklet
Interjúalanyok – összesítő táblázat

<i>Nem</i>	<i>Korcsoport (Életkor)</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakóhely</i>
<i>nő</i>	<i>46–60 (50)</i>	<i>kulturális szervező</i>	<i>Debrecen</i>
<i>férfi</i>	<i>46–60 (49)</i>	<i>kurátor, tervező grafikus</i>	<i>Debrecen</i>
<i>férfi</i>	<i>15–30 (26)</i>	<i>ételkiszállító, települési koordinátor</i>	<i>Debrecen</i>
<i>férfi</i>	<i>46–60 (53)</i>	<i>vendéglátóhely tulajdonosa (vállalkozó)</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>31–45 (38)</i>	<i>szakmai koordinátor, gyermekjóléti szakember</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>46–60 (50)</i>	<i>postai dolgozó</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>15–30 (27)</i>	<i>családgondozó</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>31–45 (32)</i>	<i>civil szervezet vezetője</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>31–45 (39)</i>	<i>kéz- és lábápoló (vállalkozó)</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>31–45 (32)</i>	<i>színházi dolgozó</i>	<i>Debrecen</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>önkormányzati dolgozó</i>	<i>Pécs</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>egészségügyi dolgozó</i>	<i>Pécs</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>egészségügyi dolgozó</i>	<i>Pécs</i>
<i>férfi</i>	<i>n.a.</i>	<i>házi gyermekorvos</i>	<i>Pécs</i>
<i>férfi</i>	<i>n.a.</i>	<i>egészségügyi dolgozó</i>	<i>Pécs</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>szociális intézmény dolgozója</i>	<i>Pécs</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>szociális szolgáltató és bölcsődehálózat dolgozója</i>	<i>Pécs</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>óvodavezető</i>	<i>Pécs</i>
<i>nő</i>	<i>n.a.</i>	<i>önkormányzati intézmény dolgozója</i>	<i>Pécs</i>
<i>férfi</i>	<i>61+ (64)</i>	<i>kulturális intézmény dolgozója</i>	<i>Pécs</i>
<i>férfi</i>	<i>n.a.</i>	<i>vendéglátóhely üzemeltetője</i>	<i>Pécs</i>

A Covid–19-járvány hatása nagyvárosi környezetben

Élet és intézményi adaptációs stratégiák Budapesten a járvány alatt

Kőszeghy Lea
Csizmady Adrienne
Bagyura Márton
Sipos Alexandra

A tanulmány Magyarország egyetlen, nemzetközi összehasonlításban nagyvárosnak tekinthető települése, Budapest esetében mutatja be a Covid–19-járvány mindennapi életre gyakorolt hatását: az emberek közötti kapcsolatok és a szolidaritás alakulását, az egészségügyi szolgáltatások működését, valamint az oktatásban, a foglalkoztatásban, a lakhatásban bekövetkezett változásokat a főváros-specifikus tényezőket kiemelve. Különös figyelmet fordít a mindennapi életet érintő intézményi (önkormányzati, egészségügyi, szociális intézmények által kialakított, és a főváros széttagolt önkormányzati rendszeréből adódóan eltérő és fragmentált) adaptációs stratégiákra. Kitér arra is, hogyan rendezte át a járvány az urbánus létezés hagyományosan társított előnyöket és hátrányokat.

Nagyvárosok és a Covid

A 21. század komoly kihívás elé állítja a nagyvárosokat. A globalizáció, a gazdasági krízisek, a fenntarthatatlannak bizonyuló fogyasztás, a klímaváltozás hatásai, a városműködtetés kihívásai, a társadalmi problémák stb. mind-mind összehangolt tervezést, cselekvést és legfőképpen rugalmasságot igényelnek. A rugalmasság a rendszernek ugyanis egy olyan jellemzője, mely lehetővé teszi az alkalmazkodást olyan rendkívüli helyzetben, mint a földrengés vagy éppen egy globális járvány, mint amilyen a Covid–19 is volt (Litman 2020). Többek között ezért is került be a fenntartható fejlődés céljai (United Nations 2020) közé az a 11-es sorszámú cél, mely a városok és a települések befogadóvá, biztonságossá, ellenállóvá és fenntarthatóvá tételét célozza meg. E cél megvalósításának fontosságát még inkább aláhúzta a Covid–19-járvány, a gyakorlatban is megmutatva, hogy a rugalmasság, az adaptációs képesség elengedhetetlen a váratlan események kezeléséhez.

Jóllehet eddig leginkább a földrengéssel kapcsolatban vizsgálták a rugalmasság és az ellenállóképesség fontosságát (Wang et al. 2019), azonban a járvánnyal világossá vált, hogy már nem csak lokálisan, hanem globálisan is számolni kell a mindennapi életmenetet megbénító, fölülíró hatásokkal. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy ilyen rendkívüli helyzetek kezelésére a nagyvárosoknak fokozottan kell felkészülniük (Zhang–Wang 2023), meg kell találniuk azt a sémát, amely alapján a metropoliszok ilyenkor is ki tudják szolgálni a lakosság és a gazdaság igényeit, és gyorsan vissza tudnak térni a megszokott, globális működési módjukhoz (Morrow–Newell–Stults 2016).

Az első elemzések szerint a települések stratégiája és a járvány hatásaira adott válaszok sok tényező által meghatározottak voltak: 1) A kormányzati intézkedésektől, amelyekhez a településeknek alkalmazkodniuk kellett; 2) A település ellenálló-képességének mértékétől egy rendkívüli helyzet esetén; a járvány kezeléséhez

szükséges erőforrások (pl. eszközök a távoktatáshoz, civil szervezetek) meglététől vagy hiányától; 3) A helyi erőforrások mértékétől, vagyis attól, hogy azok egy globális járvány helyi szintű negatív következményeinek enyhítésére mennyire voltak elegendőek (OECD 2020).

Az OECD (2020) elemzése, mely a településeknek a Covid-19-járvány kihívásaira adott első válaszait vizsgálta, a legjelentősebb különbséget a települések típusa mentén találta. A járvány megjelenése, a fertőzés veszélyének mértéke és a járvány hatásai is eltérőek voltak a különböző nagyságú településcsoportok esetében. Ugyanakkor a kormányok által ajánlott és elvárt intézkedések egységesek voltak, nem tettek különbséget, nem fogalmaztak meg eltérő ajánlásokat a települések mérete szerint. A nagyvárosok helyzete még ezen belül is számos szempontból specifikus volt (pl. a járvány mindennapi életre gyakorolt hatása és a szereplők adaptációs stratégiái szempontjából), miközben a kezelés mikéntjét itt sem települési szintű, helyi, hanem országos rendelkezések szabályozták (Tosics 2020).

Tanulmányunk a Covid-19 eltérő nagyságú településekre gyakorolt hatásait vizsgálja. Témája a nagyváros, melynek lakói bizonyos értelemben az összes településhez hasonlóan azonos kihívásokkal néztek szembe, de ezek a nagyvárosok mérete (lakók száma, szolgáltató rendszerek nagysága stb.) miatt másként csapódtak le (távolságtartás, társadalmi kapcsolatháló, közlekedés stb. tekintetében). A járvány kitörésével mindenhol megállt az élet, ám a nagyvárosi „bezárás” a területi szerepkör miatt nem csak a helyeket érintette. Ezekben a városokban koncentrálnak a kulturális, tudományos, oktatási, egészségügyi, igazgatás funkciók és a gazdasági-vállalati élet főbb szereplőinek irodái. Itt kell a legtöbbet utazni a lakóhely és a munkahely vagy az oktatási intézmény miatt. Ezek a városok általában egyetemi központok is, az egyetemisták hiánya (akik gyakran szüleiknél kisebb településeken ragadtak) megérződött. A fertőzéstől való félelem a sűrűbb beépítés miatt nagyobb volt, ezért jobban sérült az amúgy is gyenge szociális kapcsolatok hálózata.

Bár magában a nagyobb laksűrűség számos tanulmány szerint nem jelentett nagyobb járványügyi kockázatot, a nagyobb kapcsolatsűrűség kedvező feltételeket teremtett a járványgócok kialakulásának (Florida–Rodríguez–Pose–Storper 2023). Kelet-Európában – ahogy Nyugat-Európában is – elsőként a nagyvárosokban jelent meg a járvány, majd a centrumoktól haladt a vidéki terek felé (Uzzoli 2022).

A járvány hatása azért is jelentősebb a nagyvárosokra, mert itt nagyobb arányban koncentrálnak a járvány által különösen érintett gazdasági ágazatok. De ugyanígy nagyobb arányban található itt azok a munkaerőpiaci pozíciók, amelyek könnyebben adaptálódtak otthon végezhető munka formájában (Mariotti–Marino–Bednár 2022). Országos viszonylatban Budapesten váltottak át legnagyobb arányban a munkavállalók home office-ra: már 2020 végére 20% fölé emelkedett a home office-ban dolgozók aránya (KSH 2021a).

Magyarországon a járvány és a korlátozások munkaerőpiaci következményei az alacsony képzettséget igénylő vagy szakképesítés nélkül végezhető munkahelyeket betöltők esetében kiemelten növelte az elszegényedés veszélyét (Hermann 2021). A munkahely elvesztése és a jövedelemcsökkenés vagy kiesés különösen azok esetében volt jelentős, akik a járványnak és a kapcsolódó kormányzati intézkedéseknek jobban kitett ágazatokban – pl. a turizmusban és a vendéglátásban – dolgoztak (Bakucz et al. 2021; Czirfusz 2021). Ezt a budapesti Airbnb-piac jelentős visszaesése is láthatóvá tette (Boros–Kovalcsik 2021).

A munkaerőpiaci és az egészségügyi hatásokat egy, a Budapest VIII. kerületében 2020-ban végzett kérdőíves kutatás eredménye is jelezte. Eszerint a kerületben legalább olyan súlyos volt a járvány gazdasági hatása, mint az egészségügyi: a megkérdezettek 51%-a érezte, hogy a járvány idején rosszabb lett a háztartásának anyagi helyzete, illetve 15% munkanélkülivé vált (Hunyadi-Molnár 2020).

Az életminőség szempontjából a kisebb lakások nagyobb aránya, a nagyobb laksűrűség (Mouratidis 2021), a természetes terekhez való rosszabb vagy hiányzó hozzáférés jelenthetett hátrányt (Hubbard et al. 2021). Mindezek miatt megnőtt az igény a zöldövezetben, főleg az agglomerációban, illetve a kisebb településeken lévő lakások, házak iránt (Barker 2020), melyek megoldást jelentettek a Covid-19 nyomán átalakuló mindennapi élet kihívásaira. 2021-ben a budapesti lakosok körében készült kutatás eredményei szerint (Teveli–Horváth–Varga 2023) a fővárosi lakóhely átmeneti vagy tartós lecserélésének motivációját felerősítette a járvány. A vidék korábban is pozitív jellemzői – mint amilyen a természet közelsége, a helyi közösség szerepe vagy a helyi támogató kapcsolatok – még hangsúlyosabbá váltak.

A járvány változást hozott a munkavégzés ritmusában és helyében is, amit a nagyvárosok lakói a kisebb településeknél a nagyobb távolságok és a komplexebb közlekedési rendszerek miatt jobban érzékeltek (Valenzuela-Levi et al. 2021). A távolságtartás szükségessége miatt felértékelődött a saját közlekedési eszköz használata (Vega-Gonzalo-Gomez-Christidis 2023). Ez viszont ráirányította a figyelmet a hátrányos helyzetű csoportokra, akiknek sokkal kisebb esélyük volt arra, hogy saját gépkocsit használva jussanak el munkahelyükre (Kang et al. 2020). Ráadásul közöttük volt magas az olyan munkát végzők aránya, akik esetében nem volt lehetőség home office-ra. A nagyvárosok megkezdték vagy megerősítették az ún. aktív közlekedési (gyalogos és kerékpáros/motoros) utak kiépítését, ezzel segítve többek között a városi lakosság munkahelyre jutását, ezen keresztül a gazdaság működőképességének fenntartását (Litman et al. 2020). Budapesten a 2020–2021-es években az alternatívát jelentő kerékpáros forgalom a korábbi évek átlagához képest 22–23%-kal nőtt (Gertheis 2021).

A járvány, illetve a járványügyi intézkedések miatt számos olyan, hagyományosan a nagyvárosi élet előnyeihez sorolt szolgáltatás vált hosszabb-rövidebb időre elérhetetlenné, mint a szórakozás vagy a vendéglátás (Mouratidis 2021). A távolságtartás és a korlátozások miatt a közösségi jellegű tevékenységek jelentős része az online térbe és az otthonokba helyeződött át. A közös és a közösségi terek használata háttérbe szorult (Tóth-Hudácskó 2020). Mindez Szirmai (2021) szerint azt jelentette, hogy a nagyvárosok veszítettek értékükből, hiszen nem tudták betölteni azokat a funkciókat, amelyek a helyi lakosok, illetve a városhasználók számára előnyösek voltak.

Ugyanakkor az intézmények, a szolgáltatások (beleértve a közegészségügyi intézményrendszert) szélesebb spektruma, fizikailag is könnyebb elérhetősége előnyt jelenthetett a mindennapi élet megszervezése és a válsághelyzetek kezelése során (Florida-Rodríguez-Pose-Storper 2023; Grizzle-Goodin-Robinson 2020; OECD 2020). Az intézményi adaptációs stratégiákban fontos szerepe volt az intézmények, a szolgáltatások nagyvárosokban elérhető nagyobb spektrumának és sűrűségének (Grizzle-Goodin-Robinson 2020). Jelentős figyelem irányult az egészségügyi szolgáltatások rugalmas működtetésére, átalakítására, azaz egy olyan ellenálló és rugalmas rendszer létrehozására, mely valamely jelentős külső hatás esetén is meg tudja őrizni működőképességét (Copplet et al. 2021).

A nagyvárosok, így Budapest lakosságán belül is nagy egyenlőtlenségek voltak a járvány kitörésekor a szociális helyzet és az egészségügyi állapot tekintetében, ezzel együtt pedig a segítő szolgáltatásokhoz való hozzáférésben is. A járvány idején ezek az egyenlőtlenségek tovább mélyültek, és az elemző kutatók szerint hosszú távon megmaradhatnak (Uzzoli-Kovács 2021). A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok kisebb eséllyel kaptak segítséget (Hunyadi-Molnár 2020; Laki 2021), így a digitalizáció, az online elérhető szolgáltatások is hozzájuk jutottak el kevésbé (Uzzoli 2022). A segítséget számukra elsősorban az informális, személyes kapcsolataik jelenthették, az intézményesült ellátásokból kevésbé részesültek (Sik-Zakariás 2021).

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az önkormányzatok ne próbáltak volna részt venni a járvány miatti problémák kezelésében. A nagyvárosok számos olyan szolgáltatást, támogatási formát vezettek be, illetve feladatot vállaltak fel (pl. az önkéntesség megszervezése, a védekezéshez használt eszközök gyűjtése és elosztása, pénzügyi támogatások), melyeknek célja éppen a járvány miatt bajba jutott háztartások és vállalkozások megsegítése volt (Baranyai-Ferencz 2023), még ha ezek az intézkedések az általános társadalmi egyenlőtlenségekre nem is tudtak reagálni.

A korábban működő kapcsolati hálózatok meggyengültek, átalakultak (Steijvers et al. 2022). A közösségi kapcsolatrendszerek, a helyi segítő hálózatok jelentős szerepe a Covid-19-járvány alatt (Horne et al. 2020; Bower et al. 2023) kihívást jelentett a nagyvárosok – kisebb településektől potenciálisan jelentősen eltérően szerveződő – közösségi, helyi segítő hálózatainak. Ugyanakkor a helyi segítő hálózatokra ilyen krízis esetén a megszokottnál is nagyobb szükség van. Ezek alapvető biztonsági szelepként szolgálhatnak, növelhetik a közösség és ezen keresztül a társadalom rezilienciáját, illetve a városnegyedek élhetőbbé tételét célzó várostervezői beavatkozásoknak is alapja lehetnek (Healey 2014).

Mindez nyomatékosá tette a „15 perces” város, azaz olyan negyedek kialakításának fontosságát, melyekben 15 perc gyaloglással elérhetőek a fontosabb helyszínek és szolgáltatások (munka, szórakozás, egészségügy tekintetében). A várostervezésnek a jövőben ezeket a már régen napirenden lévő szempontokat (Litman 2004) még fokozottabban kell figyelembe vennie.

Módszertan

A tanulmány két eltérő térbeli-társadalmi helyzetű fővárosi kerületben készült interjúorozatra, kerületenként 10-10 félig strukturált interjú elemzésére támaszkodik. Az egyik vizsgált terület egy belső pesti, sűrűn beépített, alacsony státuszú és dszentrifikálódó területeket egyaránt tartalmazó, sűrű intézményhálózattal rendelkező kerület, a másik egy magas státuszú, sűrűbben beépített belső részek mellett kisebb sűrűségű társasház és családi házas területeket egyaránt magába foglaló budai kerület. Az interjúalanyok önkormányzati hivatalok lakhatási és szociális ügyekkel foglalkozó tisztviselői, családsegítők, védőnők, szociális, illetve kulturális intézmények munkatársai, segítő civil szervezetek, a helyi közösség ügyeire rálátó lakosok voltak. Az interjúk a TK Szociológiai Intézetében 2022 nyarán és őszén a poszt-covid társadalmat vizsgáló kutatás keretében készültek. A kutatás módszertanából adódóan az eredmények trendek felvázolására alkalmasak, ugyanakkor további vizsgálatok szükségesek a megállapítások robusztusságának és általánosíthatóságának megállapításához.

A járvány mindennapi életre gyakorolt hatásának főváros-specifikus sajátosságai

Kapcsolatok, szolidaritás

A járvány alatt

Megszakadó kapcsolatok

Az interjúk tapasztalatai szerint a járvány első szakaszában hamar megjelent a közösségi együttlétektől való félelem, különösen a belvárosi részeken, illetve olyan helyzetekben, ahol sokan gyűltek össze zárt térben.

„Március 11-én volt egy [...] előadásunk [...], és akkor már ilyen támadó nézőink is voltak, akik mondták, hogy szerintük már felelőtlenség megtartani egy előadást ilyenkor.” (budai kerület, kulturális menedzser)

„Egy hét alatt volt az, hogy nincsen semmi, egészen addig, hogy kiürült a hely.” (pesti belső kerület, kávézó üzemeltetője)

A nagyvárosok fontos – és mint fentebb szó volt róla, járványügyi szempontból kockázatos – sajátossága az interakciók sűrűsége. Ebben Budapesten is látványos volt a járvánnyal összefüggő változás. A családi, baráti kapcsolatok szüneteltetése mellett jelentős változást jelentett az intézmények köré szerveződő kapcsolatok megszakadása (pl. az iskolák, az idősek klubjai, a kultúra és a vendéglátás intézményei, de a plázák is ide sorolhatók, mint számos nagyvárosi lakó számára fontos közösségi terek). Ez általánosságban is, de különösen idős, illetve más okból sérülékeny (pl. hajléktalan, droghasználó) embereknél, valamint a kortárs csoport-kapcsolatokat különösen fontosnak tartó fiataloknál rendkívül komoly negatív következményekkel járt.

„Egy csomó közösségi élet volt a [hajléktalan] páciensei körben nálunk, az egyes szállókon, egyes klubfoglalkozásokon. Ezek mind totálisan leépültek. Megszűntek a közösségi élmények, amik esetenként hihetetlen nagy motivációs erőt tudnak adni egy idősebb embernek, akinek már nem élnek a hozzátartozói. A helyi kis közösségek elkezdtek még jobban feltöredezni egy-egy fős interakciókra, két-két fős interakciókra. [...] van, akinek csak két-három év volt hátra az életéből, annak nyilván nem tudott már úgy valami visszatérni.” (pesti belső kerület, szociálpolitikus)

Az elmaradt kulturális események egy része helyett születtek olyan kezdeményezések, amelyek próbálták a korlátozott lehetőségek között megjeleníteni a városiak életében a kultúrát, pl. színházak sétáló programjai, online előadások. Ennek ellenére – érthető módon – éppen ezeknek a szolgáltatásoknak a közösségi részét nem tudták nyújtani. Hajléktalan emberek esetében a közösségi kapcsolatok megszakadásának specifikus negatív hatása volt: a kijárási korlátozások miatt csökkent a veszélyben levő hajléktalan emberekkel kapcsolatos állampolgári figyelem. (Ennek pótlására a téli időszakban az egyik vizsgált kerületi önkormányzat a hajléktalanellátó szervezetekkel együtt külön járórszolgálatot szervezett.) Emellett a közösségi tevékenységek elmaradása a hajléktalan emberek jellemző bevételszerző tevékenységeire (pl. kéregetés, visszaváltható italos dobozok gyűjtése tömegrendezvények után) is negatív hatással volt.

A járvánnyal kapcsolatos félelmek is rontották a segítő kapcsolatok hatékonyságát, ezt különösen az első időszakban erősítették a betegséggel kapcsolatos, annak terjedésére vonatkozó hiányzó információk.

„Voltak, akik nem is engedték be a kollégákat, tehát voltak, akikkel csak online, telefonon tudunk beszélni.” (budai kerület, családgyógyász)

A nagyvárosias beépítésű területeken tovább korlátozta a kapcsolatok fenntartását a szabad terek hiánya, ami a családi és minden más közösségi kapcsolattartást is megnehezítette.

„[...] arra emlékszem, hogy [anyák napján] odamentünk az anyámhoz, a [...] úton lakik egy gangos bérházban, és lent a gangra rajzoltunk egy szívet, és felhívtuk telefonon, hogy akkor itt vagyunk, nézzen ki. [...] És akkor hát [...] ez egy ilyen jó [...] dolog volt, de biztos vagyok benne, hogy ez mindenkit rosszul érintett.” (budai kerület, alpolgármester)

„Ez az időseket ellátó intézményekben is problémát jelentett. Ez a fajta bezártság, nálunk [időskorúak gondozóházában] sem kert, sem erkély, semmi nincsen, ők sehova nem tudtak menni, tehát a látogatót sem tudták fogadni, mert nem tudtuk hol kialakítani egy olyan helyiséget, ahol a látogatás lehetne.” (budai kerület, idősgondozó)

Az elszigetelődés negatív hatásait erősítette a félelem attól, hogy kapcsolatok híján segítséghez (a kapcsolatokban rejlő erőforrásokhoz) sem férnek hozzá az érintettek.

„Amilyen problémák befutottak, és amire kellett reagálni, az egyrészt az elszigeteltségben élők, tehát idősek, betegek, olyanok, akiknek kevés helyi kapcsolata van, vagy akár menekültek, tehát akik nem annyira széles családi vagy kapcsolati hálózattal rendelkeznek, vagy eleve kiszolgáltatottak, az ő helyzetükkel kapcsolatban voltak ilyen problémák: ők hogyan kapnak ételmezt, segítséget.” (pesti belső kerület, civil szervezet)

„A gyógyszerkiszállításnál az volt a tapasztalatunk, hogy az idősek már annak is nagyon örültek, hogy nemcsak elmondják, hogy melyik gyógyszerre van szükségük, hanem az, hogy egyébként ők hogy vannak, hogy valaki érdeklődik felőlük. Tehát ez a fajta létbizonytalanság igazából azt hozta ki, hogy vajon engem van-e, aki tud támogatni.” (budai kerület, iskolai és óvodai szociális munkás)

Az elszigetelődés rendkívül negatív hatását az érintettek fizikai és mentális állapotára számos szociális területen dolgozó tapasztalta, illetve tapasztalja a járvány lecsengésével.

„Akik bent maradtak a gondozóházban, inkább fizikailag látszott rajtuk a visszaesés, nem annyira mentálisan. [...] A mentális visszaesést viszont a nappali ellátásban részesülő ellátottaknál lehetett lemérni. Akkor, amikor a klubbezárás után újranyitást volt. Kevesebben tudtak visszajönni. Nagyon-nagyon demotiválódtak néhányan.” (budai kerület, idősgondozó)

A negatív hatásokat tovább erősítette a szociális szolgáltatók leterheltsége, mivel sokszor a fizikai ellátáson túl épp az olyan tevékenységek maradtak el, amelyek a gondozottak mentális jóllétét erősítették volna.

A járvány közösségi kapcsolatokat rontó hatása – ahogy más területeken – a fővárosban is kiemelten érintette a fiatalokat, itt azonban ehhez hozzájárult a szabad terekhez nem hozzáférő lakásokban élők nagyobb aránya.

„Bődületes mennyiségű jelzés érkezik azóta is a tinédzser korosztály mentális problémáiról vagy nehézségeiről, akár a gyermekpszichiátriai osztályokról, akár iskolákból. [...] mindannyian azt gondoltuk, hogy ők azok, akik hát simán megélik azt, hogy online életet élnek, hiszen az életük ilyen. Hogy nekik ez egy könnyebb váltás lesz, és nem. Ez nagyon visszacsapott. A kortárs kapcsolatoknak az ilyen, tehát a napi kapcsolatoknak a hiánya, ez úgy tűnik, hogy nagyon rossz hatással volt a gyerkőcökre.” (budai kerület, családgyógyász)

Egy alternatív, közösségi életre nagy hangsúlyt helyező iskola tanárának beszámolója szerint a fiataloknál a közösségi feladatok felvállalására való nyitottság is sérült.

„Azok az osztályok, akiket elkaszált, mondjuk, kilencedik-tizedikben a Covid, ott mind a mai napig nagyon küzdünk a közösségi életükkel. Tehát hogy újra felvegyenek közösségi feladatokat.” (budai kerület, tanár)

De még a bölcsődések esetében is tapasztalható volt, hogy a korábbiakhoz képest a több hónapos bezártság után érkező gyermekek nehezebben oldódtak fel társas környezetben.

„Rajtuk nagyon-nagyon látszott ez a fajta bezártság, hogy hónapokig nem találkoztak, tehát hogy a szociális háttér úgy nem volt meg. Nem voltak annyira barátságosak, féltek az idegenektől.” (budai kerület, bölcsőde munkatársa)

A pesti belső kerület esetében speciális problémát jelentett a széles szolgáltatási spektrumon működő (többek között tanodát is működtető) közösségi ház bezárása. Bár a tevékenységek egy részét átalakították, és elérhetővé tették online, az igénybevételt akadályozta az alacsony státuszú háztartások eszközhiánya, valamint az online térben való kapcsolattartás szokatlansága.

„Volt olyan család, hogy jelezte, hogy ő nem tud részt venni az online oktatásban, mert nem hogy számítógép, de áram sincs otthon. [...] engedünk be családot, hogy ettől eddig bejöhet, adunk egy gépet, leül egyedül egy teremben, és akkor részt tud venni a digitális oktatásban.” (pesti belső kerület, kulturális menedzser)

„Próbáltuk életben tartani a közösségeinket. De nyilván azért ebben a közösségben nem a digitális platformon találkoznak az emberek. Tehát hogy akik úgy be szoktak járni, azok nem feltétlenül követik a Facebook-oldalunkat.” (budai kerület, bölcsőde munkatársa)

Kialakuló kapcsolatok

Mindeközben a járvány alatt nagyon hamar rendkívül sok újfajta kapcsolat, segítő hálózat alakult ki, akár teljesen önszerveződő módon, szervezeti háttér nélkül, akár meglévő segítő szervezetek részvételével, illetve önkormányzati–civil együttműködésben. Ez nem feltétlenül főváros-specifikus, ugyanakkor ezt elősegítette, ha az adott területen nagyobb volt a szociális szolgáltató szervezetek sűrűsége és spektruma, valamint a közöttük már meglévő kapcsolat (ez a belső pesti kerület esetében látszott egyértelműen), ugyanakkor a résztvevők közötti kisebb fizikai távolság is.

„Nekem az nagyon pozitív élmény volt, hogy egyébként az önszerveződésben, meg karitatív tevékenységben elég rossz nemzetközi pontszámokat elérő magyar társadalomban azért voltak ilyen jellegű tartalékok mégis, helyi szinten, meg kerületi szinten is nagyon sok alulról jövő kezdeményezés volt, meg sokan felajánlottak önkéntes munkát, pénzt, bármit, eszközöket, amiket tudtak beadni.” (pesti belső kerület, civil szervezet)

„Akiben volt kapacitás, az megmozdult, nagyon sok önkéntes volt, aki a részvételi irodához is bejelentkezett, vagy az egyházi szervezetekhez, gyülekezetekhez, hogy segítsen, [...] egy csomó új szövetséget, meg személyes kapcsolatokat is létrehozott, ami egy bizalomerősítő dolog volt.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

„A [...] kerületben tudom, hogy több helyen volt ilyen kezdeményezés társasházakban, hogy mondjuk, időseknek segíteni, fogyatékos embereknek segíteni. Apró hétköznapi dolgokkal, hogy bevásárlás, meg egymásra való figyelés, hogy láttam-e két napja a szomszédot, és nagyon lázasan fekszik-e bent, és csöngessek rá [...]” (pesti belváros, szociális munkás)

„Barátságosabbak, segítőkészebbek, de a két lépés távolságból. Tehát hogy egyfajta ilyen furcsa kettősség volt ebben. Tehát egymásra figyelősen, de azt gondolom, hogy egy picit távolságtartóbban is [...]” (pesti belső kerület, háziorvos)

A budai kerületben a tapasztalatok szerint a szomszédság bizonyos szempontból a gyermekvédelmi intézményrendszerből kiesett intézmények helyett is szerepet vállalt:

„Óvodák, iskolák bezártak, védőnők nem jártak a családokhoz, akiktől a legtöbb jelzés érkezik [...], a lakosság, a szomszédság részéről viszont érkeztek jelzések, sokkal-sokkal több, mint korábban. Tehát az emberek azért figyeltek egymásra, a gyerekekre.” (budai kerület, családgondozó)

Néhány interjúalany ugyanakkor árnyalta a fenti képet, egyikük azt emelve ki, hogy a segítségnyújtás alapvetően a fizikai szükségletek kielégítésére korlátozódott.

„A Maslow-piramis alján lévő ügyekben segítőkészebbek lettek, a főttebb dolgokban, azok meg inkább elmaradtak.” (pesti belső kerület, háziorvos)

Egy másik, idősellátásban dolgozó szakember azt tapasztalta, hogy inkább a szomszédságon kívülről érkező segítő önkéntesek voltak aktívak a járvány alatt, szomszédságon belül – akár csak a betegséggel kapcsolatos félelem miatt is – nem volt ez jellemző.

„Azt nem hiszem, mert akkor minket nem hívtak volna.” (budai kerület, tanár)

Az önkéntesek között mindkét kerület tapasztalatai szerint sok fiatal, közöttük sok felsőfokú oktatásban tanuló volt, akiknek ideje is felszabadult a járványügyi korlátozások miatt.

Az önkéntes segítségnyújtást, valamint az önkormányzati intézmények közötti, illetve önkormányzati intézmények és más szereplők közötti kapcsolatok erősítését különböző módon mindkét kerület segítette.

„Elég nagyméretű önkéntes hálózat volt, akik főleg az első hullám idején a karanténba kerülők élelmiszerellátását végezték. [...] kialakult a rendszere, hogy [...] leadták a rendelést a zöld számon keresztül, hogy mire van szükségünk. És akkor egy önkéntes bevásárolt. [...] hát ugye a legesleges időszokban nem volt se maszk, se fertőtlenítő, se ilyesmi nem volt itt.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

„Az önkormányzati szervezés célzottan keresett meg helyi civil aktivistákat, tehát ez így nem volt igazán szétválasztható. Ugye a [...] kerületben elég magas szintje van a civil aktivitásnak. És hát ezt használta az önkormányzat abszolút.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

„Az önkormányzat próbált hídszerepet betölteni a segítséget igénylők vagy segítségre szorulóknak és a civilek között. Létrejött egy [...] kerületi önkéntesek csoportja, amihez lehetett csatlakozni a kerületből, és oda tettünk fel dolgokat, hogy miben kérnek a kerületben élő lakók segítséget.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

A belső pesti területen erős – részben személyi átfedések által is erősített – együttműködés alakult ki egy helyi ügyekben aktív civil szervezet és egy egyházi segítő szervezet között, amelynek egyes erőforrásait (pl. önkéntes munkát) az önkormányzati segítségnyújtásba is be tudták csatornázni. De az is előfordult mindkét kerületben, hogy önkormányzati képviselők, alkalmazottak vállaltak önkéntes segítő munkát.

A helyi segítségnyújtásba valamilyen mértékben mindkét kerületben sikerült bevonni a helyi vállalkozásokat. A sűrűn lakott belvárosi kerület tapasztalata, hogy sikerült helyi vállalkozásokat, mindenekelőtt a kerület dzsentrifkálódó részén működő és a járvány alatt tovább működni vagy akár fejlődni képes vállalkozásokat (pl. az informatikai szektor bizonyos vállalkozásait) bevonni a helyi segítők közé (részben pénzügyi, részben pl. informatikai eszközökkel való támogatás, de akár ételadományok formájában is). A budai kerületben ilyen intenzitású vállalkozói segítségnyújtásról nem számoltak be, de kisebb segítségnyújtási akciókról (szállítási, ételfelajánlás), valamint eszköztámogatásról igen.

Miközben a helyi civil szervezetek fontos szerepet játszottak a járvány alatt a szociális segítségnyújtásban, a civil szervezeti aktivitás a személyes találkozásokra vonatkozó korlátozások és önkorlátozás miatt egyes tapasztalatok szerint lecsökkent. Ezt néhány szerveződésnél az online működés részben tudta pótolni. A civil szervezeti működés hosszabb távú alakulása szempontjából ez fontos, megoldandó probléma lehet.

Miközben a járványnak az életminőségre gyakorolt hatása alapvetően kedvezőtlen volt, egyetlen szempont kivételét képezte ez alól: az életmódváltás az életvitel lelassulását eredményezte, ami lehetőséget adott a háztartástagok minőségi együtt töltött idejének növekedésére, az egymásra való jobb odafigyelésre.

„Addig [...] a családok leginkább szanaszélre voltak. Apa itt, anya ott, a gyerek az ilyen-olyan foglalkozáson, a második úszóedzésen, a harmadik meg rajzversenyen [...]. Tehát egy túltelített, túlpörgött helyzetből kerültek bele abba, hogy úristen, nem tudok sehova máshova menni. De ugye mit kezdünk a felszabadult időnkkel? [...] Az emberek nem tudtak mit kezdeni a felszabaduló idővel. Sok visszajelzést kaptunk arról, hogy hú, nagyon jó volt otthon lenni, mert végre nem kellett sehova se sietni.” (budai kerület, iskolai és óvodai szociális munkás)

Ezt ugyanakkor számos háztartásnál beárnyékolta az egzisztenciális problémák:

„Biztos vagyok benne, hogy sok embernek tényleg több ideje lett otthoni tevékenységre, csak szerintem azért ezen a környéken az egzisztenciális problémák elhomályosították azt, hogy de jó, hogy most milyen sok időnk van, mert közben nagyon sok ember itt, meg család egyik napról a másikra él, és ha egy hétig kiesik a munkából, az gond.” (pesti belső kerület, kulturális menedzser)

A járvány lecsengése után

Mivel a közösségi kapcsolatok megszakadása a járvány miatt jelentős életmódváltozást jelentett, egyes interjúalanyok szerint a járvány után ez a közösség összetartásának növekedéséhez vezetett.

„Én alapvetően úgy gondolom, hogy összetartóbb lett [a közösség]. Egyrészt az emberek hiánya értékeesebbé teszi az ilyen közösségi kapcsolatokat. Amikor valaki sokáig így el van zárva, vagy nincs arra lehetősége, hogy találkozzon emberekkel, akkor sokszor úgy az az ember is hiányzik, akiről nem gondolná az ember, hogy hiányzik, mert megszokott, hogy találkozik vele nap mint nap.” (pesti belső kerület, kulturális menedzser)

A belső pesti kerület alacsony státuszú területén ehhez hozzájárult a sok haláleset miatti trauma.

„A közös gyász meg a közös trauma is összehozta [az embereket]. Tényleg nagyon sok családban volt haláleset. Úgy gondolom, hogy azt érezték meg az emberek, hogy milyen könnyen el lehet veszíteni azt [akit szeretünk], és egy kicsit jobban megbecsülték a kapcsolataikat.” (pesti belső kerület, kulturális menedzser)

A közösségi életre, közösségre való igény erősödése megjelent a járvány lecsengése után megszervezett közösségi események, újranyitott közösségi terek iránti nagy érdeklődésben is.

„Amikor lett újra, sokkal nagyobb számban, és boldogan jöttek a közösségi eseményekre.” (budai kerület, családgyógyász)

„Egymásra is ki voltak éhezve az emberek. [...] azonnal, amint lehetett jönni, azonnal jöttek az emberek.” (budai kerület, kulturális menedzser)

Egyes csoportok esetében ugyanakkor a kapcsolatok visszaépülése nehezebb volt, vagy akár nem is volt lehetséges.

A szociális ellátórendszerben dolgozók a járvány lecsengésével kifejezetten törekedtek a kapcsolatok visszaépítésére, ez azonban az idősek esetében nem feltétlenül könnyű. Több interjúalany beszámolt arról, hogy az érintett idősek a kényszerű bezártság után nehezen vagy nem tértek vissza a korábbi aktivitási szintjükhez, ami további negatív fizikai, mentális és kapcsolatrendszerrel érintő következményekkel jár.

„A fragmentáltságát az emberi kapcsolatoknak, ezeket [a járvány lecsengésével] elkezdjük visszaépíteni, mert ha valaminek, én azt gondolom, hogy igazi, komoly, egészségre gyakorolt hatása van, akkor az ez.” (pesti belső kerület, házi orvos)

„Nem biztos, hogy mindenkinek szüksége lett volna arra, hogy szállítva kérje továbbra is az ebédet, de azért ezt a kényelmi funkciót, ezt inkább megtartották. [...] Eleinte rossz volt, hogy bezárva lettek, most meg úgy belekényelmesedtek ebbe.” (budai kerület, idősgondozó)

„Érezhetően a klubtagok közül is jóval kevesebben [járnak a klubba], és ezt nem csak nálunk, hanem a többi intézmény is azt mondja, hogy küzdünk ezzel, hogy visszahozzuk azt a klublétszámot, azt a klubéletet, mindenféle programmal, egyre színesebb programokat rendezünk, csinálunk, készítünk nekik.” (budai kerület, idősgondozó)

Az intézmények, például az oktatási intézmények köré szerveződő közösségeket megviselte a járvány, ami egyes tapasztalatok szerint annak lecsengése után is érezhető maradt.

„Voltak olyan intézmények a mi iskolánkon belül is, amik megszűntek, vagy kiüresedtek. Erősebb közösségi élet volt a mi iskolánkban előtte, meg nagyobb jelenlét a szülőktől, [...] haverkodás, meg közös kirándulások, meg volt nálunk régebben alapítványi bál, ez azóta sem lett újra megszervezve.” (pesti belső kerület, civil szervezet)

További pozitív fejlemény, hogy a járvány alatt kialakult új segítői kapcsolatok egy része a járvány után is működőképes maradt.

„Nem tudom, hogy ez mennyire hosszú távú hatás, de hogy látok egyfajta ilyen csapatszellemet mindazok között, akik részesei voltak ennek az ebben való bármilyen feladatellátásnak. Aztán az, hogy meddig marad meg, azt nem tudom, de ez egy jó érzés. Másrészt szerintem, amíg a személyek megmaradnak, amíg a személyek nem cserélődnek, addig én bízom benne, hogy ez megmarad.” (pesti belső kerület, házi orvos)

„Szerveztünk már nem a Covidhoz kapcsolódóan találkozt fontos kerületi vállalkozókkal, és [...] azok, akik itt megjelentek a segítségnyújtásban, azokkal nyilván könnyebben megmaradt egy ilyen kapcsolat.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

Más esetekben (pl. szerhasználók), ha nem is maradt fent a kapcsolat aktívan, egyes válsághelyzetben újra aktivizálható volt.

„Azt nem láttam, hogy azóta mi van. Egy picit minthogyha így elfelejtődtek volna, de legalábbis nem nagyon beszélnek róla, hogy vannak ezek a kapcsolatok. De mivel vannak, és gyorsan kialakultak, ezek talán könnyen felújíthatóak egy-egy válsághelyzetben.” (pesti belső kerület, szociális munkás)

Egyes tapasztalatok szerint a budai kerületből a járvány lecsengésével olyan kezdeményezések is indultak, amelyek elképzelhető, hogy a járvány nélkül nem indultak volna el.

„Civilek is csatlakoztak, és hoztak új, színes programokat a kerületbe, ami kimondottan a helyi közösségeket építi. Lehet, hogy ez a Covid nélkül nem indult volna be ennyire, mint most.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Az önkéntes segítő hálózat tagjai jelenleg egyebek mellett hátrányos helyzetű kisteleplülések termelőit kötik össze a kerületben élő vásárlókkal.

„Ez a fajta segítség, ez nem ért véget magával a Covidal, hanem ezután is megy tovább. [...] Hogyha valami jó történt, akkor az az, hogy ez a közösségépítés, a közösségeknek a létrejötte, meg továbbvitele az fellendült, és sokkal jobb, mint előtte volt.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Azonban nem csoda, ha idővel ez a lendület valamelyest csökkent, még akkor sem, ha valamennyi továbbra is megmaradt belőle. Van, aki az egyéni önkéntesség visszaszorulása mögött gazdasági okot látott:

„Nem működik már az önkéntesség. [...] ez a gazdasági válság miatt is érezhető. Hogyha valakinek van egy kis ideje, akkor azt gondolom, hogy el akar menni pénzt keresni.” (budai kerület, idősgondozó)

Egészségügy

Ahogy más országokban, Magyarországon is a globális hálózatokba leginkább bekötött fővárost érte el először a járvány. Orvosi szakmai körökben már januárban látható volt, hogy rendkívüli helyzet közeledik, február elején a főváros hajléktalanellátó szervezete kezdett el felkészülni egy járványra. A járvány mértékét ugyanakkor még nem tudták teljességében felbecsülni.

Járványgóc kialakulásáról ugyanakkor még a sűrűn lakott belvárosi kerületben sem számoltak be az interjúalanyok. A tapasztalatok szerint a Covid-esetek halmazódása inkább intézményekhez volt köthető, például az iskolák újranitásakor.

Mindkét kerület esetében az egészségügyi szolgáltatások fizikailag könnyen elérhetőek lettek volna, a lakosság egészségügyi szolgáltatókhoz való eljutásában ez a helyzeti előny nem jelentkezett: az egészségügyi ellátás elérhetőségét – lakóhelytől függetlenül – alapvetően az ellátórendszer országos szintű szervezése, az országosan tapasztalható problémák határozták meg. Számos szociális szolgáltatásban dolgozó interjúalany számolt be arról, hogy hiába volt fizikailag elérhető helyen az egészségügyi szakellátás, a járvány miatti zárások következtében klienseik hosszú ideig nem tudtak bejutni.

„A vizsgálatok nem feltétlenül történtek meg [...]. Ennek volt egy ilyen strukturális vagy rendszerbeli nehézsége is, hogy az a mennyiség, ami érkezett, azt nem tudta az adott egészségügyi gárda kiszolgálni a túlterheltsége miatt.” (budai kerület, iskolai és óvodai szociális munkás)

A pesti belvárosi kerület esetében emellett további tényezőként szerepet játszhatott a helyi lakosság alacsony egészségtudatossága is. A kialakult, kezeletlenül maradt betegségek mellett külön problémát jelentettek az elmaradt szűrővizsgálatok.

„Nagyon nehéz elválasztani, hogy ez mennyire a betegek és mennyire az egészségügyi ellátórendszer problémája. Én helyben is azt látom, hogy az egészségügyi ellátórendszer iszonytató állapotban van, és radikálisan lecsökkent az ilyen megelőző szűrővizsgálatok elérhetősége, és így tovább. Minden önkormányzati erőfeszítés ellenére. Talán ennek az igénybevétele is. És egy kicsit azt érzem, hogy az egészséghez való viszonyban

[kialakult] egy ilyen fatalista hangulat, hogy a Covidban is sokan haltak meg, és egy kicsit van az, hogy úgyis mindegy, majd meghalunk Covidban, akkor most nem mindegy, hogy elmegyek-e szűrővizsgálatra [...]." (pesti belvárosi kerület, önkormányzat munkatársa)

A szolgáltatások újraindulása után pedig a megnövekedett igény és a felhalmozódott esetszám is rontotta azok elérhetőségét.

„Amikor a járványügyi szabályok lazításával nyíltak meg a szakellátóhelyek és a lehetőségek, akkor pedig olyan mértékű igényfokozódás volt a páciensek részéről, hogy akkor meg azért volt nehéz a szakellátáshoz jutás [...]." (budai kerület, háziorvos)

A háziorvosok esetében a telemedicinára való átállással a fizikai közelség előnye megszűnt, és különösen az idősek esetében több interjúalany arról számolt be, hogy nehézkessé vált a beteg-orvos kapcsolat.

„Hát, amikor az idős bácsikáink, nénikéink mondták, hogy ők nem tudják, hogy mi az, hogy felhő, ezzel kapcsolatban azért kellett tájékoztatást nyújtani, hogy akkor ez hogy működik. [...] Volt egy réteg, főleg egy idősebb korosztály, akik részére ez egy ilyen átláthatatlan és teljesen világtól elrugaskodott dolog volt [...]." (pesti belső kerület, családgyógyász)

„De arra is volt sajnós példa, hogy még mindig, mondjuk, csak online vagy telefonon lehetett az orvossal konzultálni egy-egy helyzetben, és mondjuk, az az idős ember, aki egyébként azt se tudja, mi az az internet, és közben a telefont nem veszik föl, mert úgymond oltások vannak, tehát hogy ez azért okozott feszültséget szerintem.” (budai kerület, iskolai és óvodai szociális munkás)

Emellett a háziorvosi ellátás nehezen elérhetővé vált a telemedicinán túlmutatódó, személyes találkozást igénylő problémákkal küzdők számára. Ugyanakkor azzal, hogy a háziorvosok jogosultságot kaptak szakorvosi javaslatok meghosszabbításához, egyszerűbbé és hatékonyabbá vált az ellátás érintett része. Volt olyan háziorvos, aki nem érzékelt problémát a betegek szempontjából az ellátás igénybevételében, ugyanakkor kiemelte egyrészt a telemedicina nagyobb időigényét (telefonon, írásban körülményesebb a vizsgálat), másrészt a háziorvosokra háruló pluszfeladatokat (pl. az oltásokkal kapcsolatban).

A munkahelyvesztés, ami a belső pesti kerületben a vendéglátásban, illetve egyéb, a járványnak jobban kitett, illetve eleve bizonytalan munkaügyi konstrukcióban dolgozó lakosok magas aránya miatt itt jelentős volt, mentális problémákhoz vagy azok kiújulásához is vezetett a helyi szociális szakemberek tapasztalatai alapján.

„[kábitószerfüggő] Klienseink között is volt olyan, nem egy, nem kettő, aki elvesztette a munkáját, és akkor, mondjuk, egy megkezdett felépülési folyamat ezért fordult vissza, mert egy ilyenfajta egzisztenciális stressz jött be nagyon hirtelen az életébe.” (pesti belső kerület, szociális munkás)

A szociális szakemberek tapasztalatai szerint a függőséget okozó szerek használatában tapasztalt többirányú változás a járvány speciális hatása volt. Egyfelől a belvárosi területen a droghasználati szokások változásáról számoltak be: számos más területhez hasonlóan ezen a piacon is megszakadtak az ellátási láncok, ami változást hozott a szerhasználatban. Ugyanakkor megjelent a nagyobb mértékű alkoholfogyasztás is. Másoknál éppen fordítva: a problémákkal való szembesülésre és segítségkérésre adott lehetőséget a több otthon töltött idő.

Míg az önkormányzati szociális intézmények, civil szervezetek, önkéntes hálózatok között jó együttműködések alakultak ki, a szociális és az egészségügyi ágazat közötti kapcsolatokról ez nem feltétlenül volt elmondható. Az egészségügyi kapacitások szűkülése (a védőnői szolgálat csökkentett üzemmódba helyezése, a telemedicina bevezetése) többletmunkaterhet generált a helyi szociális ellátórendszerben.

„Próbálok finoman fogalmazni. A gondozási központoknak, meg nekünk egy picikét több feladatunk lett attól, hogy az egészségügyi ellátás is ilyen módon csökkentett üzemmódban volt igénybe vehető. Háziorvoshoz is, ugye, csak bejelentkezés után, időpont-egyeztetéssel lehetett menni – ami nem minden kliensnek megy olyan könnyedén, automatikusan és egyszerűen. Sok esetben még ebben is segíteni kellett nekik.” (budai kerület, családgyógyász)

A szociális ágazatban jelentős problémákhoz vezetett a kórházi kapacitás felszabadítása kapcsán a kórházakból elbocsájtott, ápolásra szoruló betegek nagy száma és hirtelen megjelenése az ellátórendszerben, valamint a kórházakba más egészségügyi probléma miatt bekerült, Covid-fertőzötten kiadott páciensek.

„Bejöttünk, csináltuk, húztuk az igát az egészségügy helyett és mindenki helyett, mert ugye, azt akkor mindjárt mindenki tudta, hogy a szociális ágazat van.” (budai kerület, szociális munkás)

Pozitív példaként egészségügyi és egyéb szereplők közötti együttműködésre egyrészt a budai kerületi önkormányzat és az egyik helyi kórház együttműködése merült fel. Kifejezetten jó kapcsolat alakult ki, a kórház például rendszeresen segítette az önkormányzatnak tesztelések megszervezésében. A másik pozitív példa a főváros hajléktalanellátó szervezetén belül az egészségügyi és a szociális terület kapcsolatának erősödése, ami a szervezetrendszeren belüli kapcsolatok erősödésének példája. A budai kerületben a háziorvosok közötti, valamint a háziorvosok és a szakellátásban dolgozó orvosok közötti kapcsolatok erősödtek meg.

„Az egyértelműen jellemző a teljes időszak alatt, hogy ha van valamilyen probléma, és most itt nemcsak a negatív dolgokra gondolok, hanem egyáltalán bármilyen szakmai felvetés vagy valakinek egy szakmai nyitott kérdése, amire nem tud saját maga választ, megoldást találni, akkor igenis szoktunk e-mailen körbeküldeni kérdéseket egymásnak, és ez jelentősen felerősödött a Covid alatt. [...] Ezek élő, nyitott kapcsolatok. Ha valamilyen kín, probléma, baj van [...], akkor igen, ezek a csatornák nyitva vannak, és működnek.” (budai kerület, háziorvos)

„Több olyan szakellátóval van telefonos kapcsolat, akikkel korábban nem volt, és pont a Covid-időszak kapcsán jöttek ezek létre.” (budai kerület, háziorvos)

Az egészségügyi ellátórendszer járvány alatt megváltozott működésének sokáig megmaradó hatása az ellátások igénybevételéhez kötődő bizonytalanság az egyes ellátások igénybevételének módjára vonatkozóan, pl. hogyan lehet a háziorvoshoz vagy a szakorvosokhoz eljutni. További negatív következményként jelent meg az egészségügyi intézményekbe vetett bizalom csökkenése.

Oktatás

Az oktatás kapcsán az interjúkban felmerült problémák, melyek jórészt nem nagyváros-specifikusak, a következők voltak: az átállásra való felkészülési idő hiányából fakadó problémák; a készségek és a technikai ellátottság generációs (tanárok és diákok közötti) és társadalmi egyenlőtlenségei, illetve ezzel összefüggésben az online oktatás társadalmi egyenlőtlenségeket tovább növelő hatása; a személyes kortárscsoport-kapcsolatok megszakadása és ennek pszichés következményei.

Helyspecifikus ugyanakkor, hogy a sűrűn lakott belvárosi területen az alacsony iskolázottság mellett a rossz lakáskörülmények is hozzájárultak az érintett gyermekek oktatási nehézségeihez a járvány alatt.

„Az nagyon érdekes volt, negatívan érdekes, ahogyan beleláttunk a családok életébe így, hogy általában kicsi lakásban élnek itt a mi iskolánkba járó gyerekek közül sokan, és hogy minden ott zajlott. Gyakran kellett mondani a gyerekeknek, hogy mindenképpen némissd le magad, mert a háttérből lehetett hallani a három kistesó visítozását, az apuka, az anyuka veszekedését [...]. És hát nagyon sok gyereket sajnáltam.” (pesti belső kerület, tanító)

Válsághelyzetben derült ki, mennyire fontos a helyi önkormányzat és az iskola (mely már nem az önkormányzatok felügyelete alá tartozik) viszonya. Ahol ez nem volt jó, ott sokkal nehezebb volt a segítő formák és a jól működő kapcsolat kialakítása, ami nehezítette a járvány alatti együttműködést.

Míg a járvány hatásainak enyhítésére más területeken számos együttműködés született az önkormányzatok és más szereplők között – akár már a korábban meglévő kapcsolatok bázisán, akár a járvány okozta válság kapcsán –, az oktatás esetében egyik kerületben sem számoltak be pozitív tapasztalatokról. Mindkét kerület esetében eleve feszült volt az önkormányzat és az iskolafenntartó viszonya, és ez a járvány alatt sem változott, nem alakult ki együttműködés.

„Az iskoláról azért sokkal kevésbé van képünk, és nem lehet azt mondani, hogy [a tankerületi központok] nagyon együttműködőek az önkormányzatokkal. Tehát, mondjuk, egy ilyen ajándékot elfogadtak, hogy kiteszünk egy kézfertőtlenítőt, de azért kooperáció velük nem nagyon van. És hát mi igazából folyamatos vitában állunk velük [...]. Tehát – finoman szólva – nem harmonikus a viszonyunk velük.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

„Őszintén megmondom, hogy nekünk igazából a KLIK-kel olyan nagyon szoros, meg nagyon jó viszonyunk nincsen. Próbálkoztunk felajánlani eszközöket, maszkokat, fertőtlenítőszeret [...]. Nagyon sokszor falakba

A Covid-19-járvány hatása nagyvárosi környezetben
Kőszeghy Lea – Csizmady Adrienne – Bagyura Márton – Sipos Alexandra

ütköztünk, és mondták, hogy nincs rá szükség, mert megoldják, meg működik. És aztán ugye hallottuk vissza a szülőktől, hogy még sincs. Jó, és akkor vittük a szülőknek, és a szülők vitték be az intézményekbe. Tehát igazából ez a fajta kommunikáció a KLIK-kel és az iskolákkal nem nagyon működött.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Foglalkoztatás

A sűrűn lakott belvárosi területen egyértelműen jelentkezett a járványhoz kapcsolódó munkahelyvesztés annak következményeként, hogy ezen a területen felülreprezentáltak voltak a járványnak kitettebb területeken (pl. vendéglátás, személyes szolgáltatások), illetve már a járvány előtt is bizonytalan munkaerőpiaci helyzetben levő (pl. részben vagy teljesen feketén) dolgozók.

„Akik a szolgáltatásban, tehát különböző ilyen személyes szolgáltatásokban dolgoztak, ott érzékeltük a hirtelen megnövekvő munkanélküliséget. És hát sokaknak volt az a problémájuk, hogy ezekben az állásokban igen nagy az aránya a fekete foglalkoztatásnak, vagy inkább azt mondanám, hogy a vegyes foglalkoztatásnak.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

A munkahelyvesztés hatását növelte, hogy ebben a körben nagyon kevés a pénzügyi tartalékkal rendelkező háztartás.

„Az első hullám nagy vesztesei a kerületben [...] azok a családok voltak, vagy a személyek, akik nem bejelentve dolgoztak, napi, heti vagy kétheti fizetéseket kaptak, mert ők úgy élték eddig az életüket, hogy így tudtak gazdálkodni. [...] ők jelentek meg először, aztán egy-két hónapon belül vagy két-három hónapon belül jöttek azok, akiknek volt egy picike kis tartalékuk, de felélték. És nem volt olyan jövedelmi forrásuk, amiből ezt, ugye, pótolni tudták volna.” (pesti belső kerület, családgondozó)

Az ilyen típusú munkahelyek megszűnését a hajléktalanellátó intézményrendszer is érzékelte:

„Egy feketén mosogató, Airbnb-ben takarító – az ilyen típusú állásokat egy az egyben elvesztették az ügyfeleink. Ott egy komoly egzisztenciális esés, még erről a nem túl magas grádicsról is, megtörtént az ügyfeleinknél. Az egy abszolút jellemző történet volt [...]” (pesti belső kerület, szociális munkás)

Ezekben a munkakörökben ugyanakkor a tapasztalatok szerint a járvány után hamar visszaállt a korábbi helyzet.

A magasabb státuszú budai kerületben ez a probléma nem merült el, itt felülreprezentáltak voltak az olyan munkakörben dolgozók, akik könnyen át tudtak állni otthoni munkavégzésre.

„A helyi lakosok 70-75%-a diplomás vagy diplomával rendelkező. [...] ezekből az adottságokból az látszik, hogy a legtöbben át tudtak állni arra, hogy online dolgoznak, és úgy lesz továbbra is jövedelmük. Tehát nem szorultak ki, vagy nem esnek el a munkától.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Ezzel együtt is volt, akinek bizonytalanságot okozott a kialakult helyzet. Nem annyira a személyi körülményei, mint inkább a globális körülmények okoztak félelmet. Ha kisebb mértékben is, mint a belső pesti kerületben, a budai, jobb módúak által lakott kerületben is voltak munkahelyvesztések.

„Kévs munkahely szűnt meg, de azért benne volt [...] a levegőben. [...] Ez is egy része volt ennek, hogy mi lesz a munkámmal, [...] nem tudok bejárni, be van zárva. Hogy oldom meg a home office-t.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

„Valljuk be, itt a kerületben is élnek olyan emberek, akik nincsenek bejelentve, feketén dolgoznak, nincs papírjuk, fekete mosogatók voltak, mondjuk, valahol, vagy valami olyan munkát végeztek, ami megszűnt, és nem voltak bejelentve.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Paradox módon a vendéglátóipar összeomlása a járvány miatt javította a szociális szakellátás szakember ellátottságát:

„Például a szociális szakszférába is visszajöttek akár vendéglátásból, [...] kiderült, hogy egy csomó szocmunkás dolgozik a vendéglátásban, akár külföldön, akár itthon, és visszatértek a szakmába. [...] volt olyan kerület, ahol évek óta [...] először tudták feltölteni a státuszszámot szocmunkásokkal, és olyan háromnegyedük a vendéglátásból jött vissza.” (budai kerület, családgondozó)

A járvány ugyanakkor a magasan kvalifikált munkák egy részét is érintette, például az előadóművészeket. Ebben a körben hasonló egzisztenciális válsághoz vezetett, mint a vendéglátóiparban: sokan tartalékok nélkül kerültek abba a helyzetbe, hogy belátható időn belül nem jutnak jövedelemhez.

„Nagyon sokan kerestek más megélhetési forrást, mivel erre voltak kényszerítve. [...] A színházi szférában ez tényleg nagyon para volt. [...] Amikor az ember 30-40 éves korában a szüleihez fordul, az már egy vészhelyzet, és nem egy ember volt, aki erre kényszerült, és nem egy ember van, aki nem tud a szüleihez se fordulni [...]” (budai kerület, kulturális menedzser)

Mindeközben számos, távmunkát nem végezhető, alacsony képzettséget igénylő munkavállaló – így sok, a belső pesti kerületben élő lakos – védett maradt a járvány munkaerőpiaci következményeitől, mivel ezek a munkák – például építőipar, köztisztaság – nem álltak le.

„A sok szempontból legvacakabb munkákra meg pont ugyanúgy megmaradt az igény, egyrészt az ilyen takarítás, köztisztasági feladatok, másrészt [...] az építőipari munkák egy pillanatra sem álltak le. Tehát az ezeken dolgozók, ilyen típusú segédmunkát végzők esetében nem volt jövedelemkiesés.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

A prekárius foglalkoztatás problémái azonban más szempontból őket is érinthették, például a munkából való kiesés, a megváltozott munkaképesség miatt.

„Nem volt semmi védelme senkinek arra a helyzetre, hogyha lebetegszik [...]. Vagy ha tartós következménye van, mondjuk, egy ilyennek. Tehát ha szövődményként utána nem tudsz hónapokig nehéz súlyokat emelni, akkor még inkább kiesel a munkából.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

Ez pedig sokszor azokban is bizonytalanságot, félelmet keltett, akiknek egyébként nem szűnt meg a munkája.

„Ez egy jellemző dinamika azoknál, akik ennyire bizonytalan munkavállalói pozícióban vannak, vagy kiszolgáltatott pozícióban vannak.” (pesti belső kerület, civil szervezet)

Lakhatás

Ahogy más országokban, Magyarországon is a nemzetközi hálózatokba jobban integrált fővárosban jelentek meg az első igazolt Covid-fertőzések esetek. A járványtól való félelem emiatt hamarabb megjelent, amit sokaknál a sűrűn lakott lakóhely veszélyfaktora tovább növelt.

„Én azt éreztem, ugyancsak pánikhelyzet alakult ki főleg a belvárosi embereknek a körében, akik úgy érezték, hogy jobban ki vannak ezeknek téve.” (pesti belső kerület, civil szervezet)

A sűrűn lakott belvárosi kerületben a járvány alatti problémákat alapvetően a terület nagy részére jellemző, egyébként is rossz lakáskörülmények határozták meg: az eleve sűrűn lakott, rossz állapotú lakásokban nehezebben viselték a háztartások a kijárási korlátozásokat. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az elégtelen lakáskörülmények miatt már eleve is nagyon rossz volt a háztartások életminősége, a járvány tehát nem létrehozott, hanem jobban láthatóvá tett egy már korábban is súlyos problémát.

„Egy szoba-konyhában lakni, akár egy gyerekkel is, azért az alapvetően egy pokol, akár van Covid, akár nincs. Tehát ez nem normális, ha több gyerek van, akkor meg pláne. És hogy tulajdonképpen az, hogy az igény megjelenik, hogy jobb lakásba költözzenek. Lehet, hogy a járvány ezt még fölfokozta, de már olyan nagyon nincs rajta mit fokozni.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

„Kicsik a lakások, összezárva lenni, az elképzelhetetlenül idegőrlő lehet, úgyhogy biztos vagyok benne, hogy egy csomó feszültség is felgyülemlett. Ez egyébként akkor csapódott le, amikor [...] mindenki kétségbe esve hívogatt minket, hogy akkor ugye lesz tábor, nyári tábor.” (pesti belső kerület, kulturális menedzser)

De a lakásba való bezártság, a lakásba bezsúfolódó funkciók kevésbé magas laksűrűség esetén is problémát okoztak.

„Mi annak az albérletnek, ahol laktunk, tényleg minden négyzetmilliméterét megismertük, és utána úgy döntöttünk, hogy azt így nem tudjuk elviselni, úgyhogy amint jött egy nyitás [...], és amint lett egy kis pénzünk, nagyobb albérletbe költöztünk. Hogyha jön még egy ilyen hullám, akkor így [vészljük át]. Sőt, igazából a nagy erkély volt a lényeg, hogy azért ha be vagyunk zárva, akkor is kicsit lehessünk kint is. [...] nem lehet két évet

eltölteni ugyanott a négy fal között [...]. Nem tűnt amúgy kicsinek egészen addig, amíg nem kellett ott lennünk hónapokig. [...]. (budai kerület, kulturális menedzser)

„Iszonyú nagy megterhelés volt, amikor nem lehetett térben és időben elválasztani ezt a két felületet. És főleg, hogy ha kicsi a lakás, akkor nem lehetett térben elválasztani. És mi azt tapasztaltuk a [droghasználó] klienseknél is, hogy amiatt, hogy ők is megélték azt, hogy a saját munkájukat hazaviszik, azt a munkát is, amit egyébként nem szoktak a személyes terükbe, ettől stresszesebbek voltak, ami azt eredményezte, hogy többször, tehát gyakrabban, hosszabb ideig kellett konzultálni velük.” (pesti belső kerület, szociális munkás)

A természetes terekhez nem hozzáférő lakások nagyobb aránya felerősítette mindkét vizsgálati területen azokat a problémákat, amelyek az interjúkban is markánsan kifejeződnek: az udvar, a kert, a szabad tér hiánya.

„Felértékelődött az, hogy legyen kert, hogy ki lehessen menni az udvarra. Legyen egy szabad terem vagy egy olyan terem, ahol nem csak az ötven négyzetméteren vagyok bezárva a családdal.” (budai kerület, iskolai és óvodai szociális munkás)

„Ami nagyon-nagyon furcsa volt, és szerintem nagyon-nagyon megviselte a kerületben élőket, meg volt visszhangja, az a különböző játszóterek, túraútvonalak [lezárása], amikor már, ugye, oda se lehetett menni hétvégén, tehát tényleg ez a teljes bezárkózás, és senki sehova nem tudott igazából menni.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Idősek esetében ez különösen hozzájárulhatott az izolációhoz, de az online oktatásba szorult gyermekek és családjaik helyzetét is nagyban rontotta a lakásba zárttság.

A természetes terekhez való hozzáférésben ugyanakkor a fővároson belül is jelentős különbségek voltak a lakás és a környék karakterétől függően. A belső pesti kerületben általános probléma volt a bezártság, a természetes terekhez való hozzáférés hiánya. A sűrűn beépített belső kerületrészen túl kisebb sűrűségű társasházas és jelentős családi házas területtel rendelkező budai kerületben ugyanakkor ez leginkább csak a belső részen élőket érintette.

„[A családi házas övezetben], hogyha az embernek bezártságérzete volt, akkor kimegy a kertbe, tesz-vesz, ezt-azt-amazt tud csinálni. Hogyha gyerekek vannak, ők is ott elvannak az udvaron, ez tudott működni. Amíg, mondjuk, a benti részen, ahol nincsenek ilyen területek, vagy ne adj isten, még gangja sincsen magának a háznak, biztos, hogy sokkal rosszabb volt a bezártságérzet.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

A természetes terekhez való lakóhelyközeli hozzáférés hiányát a kirándulóhelyekhez jobban hozzáférő budai kerületben lakók közül sokan természetjárással igyekeztek kompenzálni.

„A túrázás, meg a természetjárás nagyban felpörgött akkoriban a kerületben. Mivel tényleg a kerület bármely részéről, mondjuk, negyedóra alatt elérhető valamelyik erdő vagy valamelyik turistaút.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

A járvány a helyi albérletpiacon is hatással volt. A belvárosi kerületben specifikus problémát jelentett, hogy számos albérletet felmondtak kül- és belföldön egyaránt, viszont a hazaköltözők lakásigénye közel egy időben és jelentős számban jelentkezett a kerületben. Ez a hatás a járvány elmúltával csökkent.

A magánbérleti piacon tapasztalható megfizethetőségi és jogi biztonsági problémákat is láthatóbbá tette a járvány:

„Voltak lakhatási problémák, ami elég szépen megindult már az elején, nem is az önkormányzati lakások tekintetében, hanem az albérleteknél. Hogy az albérletet nem tudta fizetni, hogy hiába volt moratórium, de a magánszektorban azért egy kicsit másképp működnek a dolgok. Hogyha lecserélik valahol a zárat, és kiteszik a folyosóra az összes cuccot [...].” (pesti belváros, családgyógyozó)

A pesti belvárosi kerületben több, a budai kerületben csak egy interjúalany említette a megfizethetőségi problémák növekedését az alacsonyabb státuszú háztartások járvány miatti jövedelemvesztése következtében. A belső pesti kerületben tehát ez egy általános problémaként jelentkezett, de a budai kerületben is jelen volt. Mindkét területen felmerült ugyanakkor, hogy ezeket a problémákat jócskán felülmúlja a járvány lecsengését követő energiaár-emelkedés hatása.

A szakirodalomban és a hazai diskurzusban is erőteljesen megjelent a rövid távú turisztikai célú hasznosításra kiadott lakáspiac összeomlása (Airbnb) és ennek következményei, mint a járvány egyik fontos hatása a helyi lakáspiacokra. A vizsgált belvárosi kerületben ez a hatás nem volt erősen érzékelhető, a budai kerületben sem. Itt néhány, korábban turisztikai céllal kiadott lakást egészségügyi dolgozók számára közvetített ki az önkormányzat saját szolgálati lakásaival együtt.

A járvánnyal összefüggő, más kutatások által is vizsgált (Horne et al. 2020, Lei-Liu 2022, Liu-Su 2021, KSH 2021b) migrációs folyamatok, a magasabb státuszú háztartások ideiglenes kiköltözése nyaralóikba, illetve egyes háztartások esetében vidéki rokonokhoz költözés, a szuburbanizáció vagy a felsőoktatási hallgatók albérletből, kollégiumból vidékre hazaköltözése mindkét kerület esetében érzékelhető volt. Az alacsony státuszú fővárosi családok többsége számára ugyanakkor a több természetes térrel rendelkező területekre való kiköltözés nem volt opció. A magasabb státuszú budai kerületben ez inkább volt jellemző.

„A nagyon városias, nagyon belvárosias részből aki teheti, megpróbál kijebbe költözni. Kicsikét zöldebbe vagy agglomerációba. [...] ez biztos, hogy van egy ilyen kifelé áramlás. Aki tényleg hónapokig be volt zárva egy bérházba, teljesen mindegy, hogy mekkora [...], és tényleg csak a saját növényei voltak körülötte, és nem nagyon tudott sehova menni, és megteheti, az lehet, hogy feladja a belvárosi ingatlant, és kijebbe költözik. Akár az agglomerációba, akár a kerület külsőbb részeibe. Egy ilyen áramlás elindulhatott akkoriban.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Az alacsony státuszú háztartások egy része ugyanakkor inkább bezárkózott.

„Nem, nem, ők inkább bezárkóztak. [...] Olyan volt, akinél, mondjuk, az idős anyut magához elvitte. [...] De ezek is csak ideiglenes, lakjunk együtt sztorik voltak, mintsem lakáseladás, csere. Inkább ezek és inkább az idősebbeknél, hogy a család magához vette, de azon kívül annyira nem. Ez se volt annyira számottevő. [...]” (pesti belváros, családgondozó)

Intézményi adaptációs stratégiák

A helyi szolgáltató- és szociális intézmények esetében a járvány alatti működést jelentősen meghatározta a szolgáltatás jellege, hiszen voltak olyan területek, ahol nem volt lehetséges, vagy csak részben volt lehetséges az online működés. Az idősellátás, a hajléktalanellátás jelenléti maradt. Az önkormányzati intézmények azon munkaköreiben, amelyekben és amilyen mértékig lehetséges volt, a jelenléti munkavégzést korlátozták. Az önkormányzatok alapvetően online működtek, a család- és gyermekjóléti szolgálat, az óvodák részben online. Az iskolák online működésre álltak át.

A lakóhelyközeli intézményrendszerre, ezen belül az önkormányzati szociális ellátórendszerre a járvány megjelenését követően jelentős és nagyrészt korábban nem látott típusú probléma megoldása hárult. Ez önmagában nem főváros-specifikus, ugyanakkor nagyvárosi környezetben egyrészt az érintett lakosság száma, a problémák térbeli megjelenése, a nagyvárosias környezetből adódó specifikus problémák, másrészt a szélesebb spektrumú és sűrűbb szervezeti lefedettség mégis speciális helyzetet jelentett.

A kerületi önkormányzatok szerepe a járványkezelésben

Az önkormányzat mindkét vizsgált kerületben aktív volt a járványkezelésben a törvényi kötelezettségeken túl is. Az interjúkból kiolvasható különbségek a két kerület járványkezelése kapcsán az eltérő lakossági jellemzőknek és intézményi sajátosságoknak tulajdoníthatók. A belvárosi, jelentősebb alacsony státuszú lakossággal rendelkező kerületben hangsúlyosabban jelent meg a szegényebb lakosság kiemelt célpontként való kezelése az ellátásukkal, az oltással, a megélhetésükkel, a lakhatásuk biztosításával kapcsolatban.

„Egy csomó gyors támogatást bevezettünk, ami szintén nem mindig volt elég gyors, de viszonylag nagy számban jöttek ezzel kapcsolatos megkeresések. [...] egy ilyen rendkívüli Covid-segélyt bevezettünk, amit egyébként meglepő módon, [...] kevesebben vettek igénybe, mint amire számítottunk. Pedig viszonylag nyitott, könnyen elérhető volt. Lehetőséget biztosítottunk a lakbér és a lakáshoz kapcsolódó szolgáltatási díjak késleltetésére, három hónapra felfüggesztettük a fizetési kötelezettséget, és lehetett később részletfizetési kedvezményt kérni.”

„Próbálkoztunk [...] oltástámogatást bevezetni. [...] 20 ezer forintot kapott az, aki beoltatta magát, és ezen kívül csináltunk egy sorsolást, ahol csak azok lehettek [akik beoltatták magukat]. [...]” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

A budai kerületi interjúkból az derült ki, hogy az önkormányzatnak fontos szerepe volt a lakossággal való kommunikációs csatornák kiépítésében, működtetésében, illetve a lakosság és a civil szervezetek, önkéntesek közötti kommunikációban.

„Itt volt, nem is azt mondom, hogy egy operatív törzs, de azért a kommunikáció az jött, e-mailen, telefonon, jegyző úr, polgármester úr, többi alpolgármesterrel. Ha kellett, vagy volt valami olyan dolog, akkor egyből jöttünk, és eldöntöttük, hogy merre, meddig legyenek erre a reakcióink, mivel tudunk segíteni a helyi lakosoknak az újabb szabályozások vagy lezárások kapcsán.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

„Amit még életre hívtunk, az közös képviselőknek egy levelezőlista. Meghirdettük, hogy az új információkat vagy a plusz segítségnyújtásokat úgy tudjuk eljuttatni a társasházakba, hogyha ehhez a közös képviselők, gondnokok csatlakoznak. És ebből lett egy ilyen forródrót vagy valami hasonló, és ezen keresztül, ha jelzés érkezett, hogy valakinek kell házi segítségnyújtás, vagy kutyát kell vinni sétáltatni, idősnek, betegnek vagy a társasházba szükség lenne maszkokra, amiket az önkormányzat varratott, vagy szerzett be, akkor vittünk. [...] Egyéb más online felületünkön is kommunikáltunk velük, meg hirdettük ezeket, de ez az, ami sokkal gyorsabb volt, meg lehetett információt átadni és kapni. [...] Ez megvan most is.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

A belvárosi kerületben a járvány előtt már működő és jelentős kapcsolatrendszerrel rendelkező Közösségi Részvételi Iroda feladata volt a lakossággal való kapcsolattartás, az önkéntesek munkájának megszervezése, az intézmények közötti kapcsolatok ápolásának segítése.

„Szerintem mi nagyon aktívak voltunk, ugye a legaktívabb önkormányzatok közé tartoztunk. [...] A zöldszám és az e köré szervezett önkéntesség, ezért még önkormányzati díjazást, elismerést is kaptunk. [...] A Közösségi Részvételi Iroda létrehozása és működtetése az szerintem átütő erejű volt ebből a szempontból.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

Mindkét önkormányzat támogatta a közintézményeket védőeszközökkel, az oltások megszervezésével, Covid-tesztelési lehetőség biztosításával.

„Az önkormányzat nagyon segített minket abban, hogy rendszeres szűrésre járhattunk, ingyenes szűrésekre, amit jól megszerveztek, meghatározott időpontban mehettek a kolleganők szűrésekre, azon kívül antitestszűrést is biztosítottak.” (budai kerület, óvodavezető)

„Az önkormányzat külön forrásokból [...] a közintézményeket extra eszközökkel látta el, tehát viszonylag gyorsan felszereltünk automata fertőtlenítőket a közintézményeink bejáratához, maszkot osztottunk.” (pesti belső kerület, önkormányzat munkatársa)

A budai kerületben az önkormányzat a helyi vállalkozók megsegítésére vezetett be támogatást.

„Helyi vállalkozóknak is volt egy 50 millió forintos támogatás, amit lehetett igényelni, hogy tovább működjenek, vagy ne haljanak éhen, esetleg a vendéglátósok, vagy bármelyik [...] cég.” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

Mindkét kerületben külön forrást különítettek el a járvány miatt nehéz helyzetbe kerülők támogatására.

„Nem számítunk egy annyira szegény kerületnek, tehát voltak azért pluszforrásaink, amiket be tudtunk tenni a közösbe. Ilyen volt például a helyi vállalkozók [...], meg a helyi szociális pluszszolgáltatások, támogatások [...]” (budai kerület, önkormányzat munkatársa)

A belvárosi kerületben az önkormányzat egy szolidaritási alapot hozott létre az adományok gyűjtésére.

„Az önkormányzat létrehozott egy szolidaritási alapot, amiben pénzzel is tudtak támogatni, akár helyi vállalkozók, magánszemélyek, politikusok, képviselők, bárki és adományokkal is.” (pesti belső kerület, családgon-
dozó)

Új együttműködések és működésmódok

A helyi intézményrendszer mindkét kerület esetében gyorsan reagált a járványhelyzetre, és számos új együttműködés alakult ki intézményrendszeren belül, illetve intézményrendszeren kívüli szereplőkkel is. Ez segítette a hatékony és rugalmas szolgáltatásszervezést, amely számos esetben elébe is ment a kormányzati intézkedéseknek.

„Az volt a szerencse, hogy elég jól összefogtak itt nálunk az önkormányzati intézmények, tehát magunknak találtunk ki úgy feladatokat vagy inkább megoldási módokat, merthogy, ugye, több hónapos csúszással kapunk akár az ágazatból vagy innen-onnan különféle protokollokat, hogy mit hogy kéne csinálni, amikor már rég túl voltunk rajta. [...] Ebben nagyon jó együttműködés volt a szociális intézményekkel, illetve az önkormányzati osztályokkal, úgyhogy el voltak látva étkezésben, mind a gyógyszerelésben, mindenhogy az idősek, a családok.” (budai kerület, családgyógyozó)

Emellett kritikus fontosságú volt a megfelelő kapacitás biztosítása. A szociális intézmények felszereltsége és a munkaerő mennyisége ugyanis nem tette volna lehetővé, hogy az igényeknek megfelelően bővítsék kapacitásukat, ebben tudtak segíteni az intézményrendszeren kívüli szereplők, amiben jelentős szerepe volt az önkénteseknek és a civil szervezeteknek is.

Az interjúalanyok számos szektorok közötti együttműködésről számoltak be a megnövekedett és megváltozott igények kezelésére. Körzeti rendészek és közterület-felügyelők segítették a karanténba került családok étellel való ellátását. Az Idősek Klubjának munkatársai, de még külsős közreműködők, gyógytornászok, gyógymasszőrök, pedikűrösök, fodrászok is besegítettek a házi segítségnyújtásba.

„Mivel a klubokba nem lehetett bemenni egy darabig, ők is besegítettek, és kimentek területre vásárolni, beszélgetni. [...] nem tudom másképp kifejezni, de sakkoztunk az emberekkel, a gondozónőkkel, meg az itteni kollégákkal, hogy mindenki megkapja a megfelelő ellátást.” (pesti belső kerület, szociális szakember)

Volt olyan példa is, hogy egy már korábban fennálló probléma szektorokon átnyúló megoldását segítette a járványhelyzet: hajléktalanellátó szervezet lépett be a civil szervezetek által nem ellátható, alacsony küszöbű kábítószerfüggő-ellátásba, legalábbis saját kliensi körében. A szektorok közötti együttműködéshez az is hozzájárult, hogy – különösen az alacsony státuszú fővárosi területen – a háztartások is bizonytalanok voltak, kitől kell/lehet segítséget kérni: többen említettek olyan példát, amikor a karanténba került család a gyermek oktatási intézményétől kért segítséget az ellátásuk megszervezésében.

A rugalmas megoldások, a szektorok közötti együttműködések megvalósulásában a fenntartók megoldásorientált megközelítése mellett az intézményekben dolgozók rugalmassága is szerepet játszott.

„Nagyon flottul működött, de ehhez kellett egy fenntartó. Az, hogy akkor lépünk ki, és gondolkodjunk el. Meg mi is, akik ugye elmondtuk, hogy jó, akkor mi lehetne, hogy lehetne, és senki nem mondta azt, hogy márpedig én nem fogom csinálni, mert nekem ez nincs benne a munkaköri leírásomban.” (budai kerület, idősgondozó)

A szociális szakemberek jelentős krízishelyzet-kezelési tapasztalattal rendelkeznek, hiszen munkájukhoz kapcsolódóan gyakran kell ilyen helyzeteket megoldaniuk. Ez jelentősen segítette az adaptációt.

„Még mindig elég jó újírtók a szocmunkások. [...] Tehát attól, hogy krízishelyzeteket kezelünk a hétköznapokban, és ebben dolgozunk, vagy krízishelyzetközeli dolgokkal. Így mi szerintem nagyon gyorsan és jól tudunk reagálni.” (budai kerület, családgyógyozó)

Intézményi adaptációs stratégiák a fővárosi hajléktalanellátó intézményrendszerében

A fővárosban működik az ország legjelentősebb hajléktalanellátó intézményrendszere, ezért ennek egyes, a járvánnyal kapcsolatos tapasztalataira külön kitérünk. A fővárosi hajléktalanellátó intézménye (Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, BMSZKI) már több mint egy hónappal a lezárások előtt intézkedéseket hozott az intézményi terjedés megelőzésére. Több területen előbb léptek, mint más szervezetek (pl. védőfelszerelések beszerzése, telemedicina megszervezése). „*Ez most már általános, de akkor, amikor mi elkezdtük, ez nem volt, hogy csak úgy fellövi az orvos [a receptet] a felhőbe. Nálunk ez előbb volt elérhető, mint a lakosságnál.*” (pesti belső kerület, hajléktalanellátó intézmény képviselője) A bevezetett intézményi protokollok sok esetben szigorúbbak voltak, illetve megelőzték a kormányzati intézkedéseket. „*Mi eleve sokkal szigorúbb járványügyi szabályokat hoztunk már az elejétől fogva, amit mi megtehettünk a házirendek szerint vagy a szociális törvény szerint. [...] Három fókuszot mondanék. Az egyik a megelőzés, az oltás-szervezés. [...] A másik a szociális távolságtartás és a kontaktok csökkentése. Hogy intézményen belül hogyan tudunk szeparálni, széthúzni, szociális távolságot tartatni az ügyfelekkel, hogyan tudunk úgy blokkokat csinálni, hogy ne érintkezzenek egymással? Tehát a szociális távolságtartás és a kontaktok csökkentése volt a másik fókusz. A harmadik pedig, hogy lakhelyelhagyási tilalom volt.*” (pesti belső kerület, hajléktalanellátó intézmény képviselője) Ez az intézményrendszer egy részében specifikus problémákat vetett fel, az éjjeli menedékhelyek például a feladatellátás jellegénél fogva nem voltak felkészülve nappali ott-tartózkodásra (így pl. az étkeztetés biztosítására), ezt külön meg kellett szervezni.

A későbbiekben is folyamatosan fejlesztették az intézményi protokollokat, amelyben egyebek mellett nagy szerepe volt a folyamatos, a fenntartó Fővárosi Önkormányzat által támogatott tesztelési és oltási programnak. Mindeközben a központi protokollok értelmezése, később kialakítása kapcsán jó munkakapcsolat alakult ki a Nemzeti Népegészségügyi Központtal is. „*Ők is jó döntéseket akartak hozni, és utána már bevontak a döntésekbe, hogy próbáljuk meg megkülönböztetni az éjjeli menedékhelyet az átmeneti szállótól, a tartós bentlakásost a bentlakásos intézménytől.*” (pesti belső kerület, hajléktalanellátó intézmény képviselője)

Az intézményrendszeren belül érzékelhető volt a különböző területek közötti együttműködés fejlődése, de a kliens–ellátó viszony szorosabbá válása is a nagyobb egymásrataltsággal összefüggésben. „*A koronavírus elleni védekezéssel egymásra voltak utalva a kollégák, meg a lakók, meg nyilván a vezetőség is. Tehát egy olyan láthatatlan összekötő kapocs keletkezett az ügyfelek meg a dolgozók között, vagy a szállásnyújtók és a használók között, ami szerintem hatalmas nagy pozitívum.*” (pesti belső kerület, hajléktalanellátó intézmény képviselője) „*Többet kellett arról beszélnünk, hogy a másik milyen helyzetben van. Tehát kvázi empátiás gyakorlatot folytattunk, hogy megnéztük egymás szemszögéből az eseményeket, mert hogy egyébként háziorként az ember nem lát bele olyan alrendszerek működésébe, ami körbeveszi, főleg csak a saját ellátásával meg ügyeivel foglalkozik.*” (pesti belső kerület, házi orvos) „*Sokkal több szakmaközi meg kollégák közti kooperációt kezdtem látni, hogy egymással esetleg beszélnek a kollégák, egymással helyzeteket megbeszélnek, hogy most ezt hogy kéne jobban csinálni. Mert hogy olyan új betegútszervezési helyzetekbe kerültünk, amik korábban nem voltak, és emiatt szerintem a szakmai élet egészen felpezsdült. [...] Szóval [ez] megmaradt jó gyakorlatként.*” (pesti belső kerület, házi orvos)

Az intézményrendszer és a számos hajléktalanellátó intézményt magában foglaló VIII. kerületi önkormányzat között eleve volt együttműködés, de ennek új elemei alakultak ki a járvány időszakában. A téli időszakban a kerület külön figyelmet szentelt a közterületen levő hajléktalan emberek felkutatásának, figyelembe véve, hogy az állampolgári bejelentésekre a kijárási korlátozások miatt kevésbé számíthatnak. Ugyanebben az időszakban egy férőhelycsökkentési, illetve egy lakhatási programot is indítottak hajléktalan emberek részére, a BMSZKI és a fővárosi önkormányzat együttműködésében.

Mindezeknek köszönhetően akkor és később sem történtek tömeges megbetegedések az intézményhálózatban, a halálozások pedig messze az országos arányok alatt maradtak, az intézmények szociális távolságtartásra nagyon nehezen alkalmas kialakítása ellenére.

Különösen a belső pesti kerületben a nagy laksűrűség és a rászorulóknak nagy száma miatt ezek a szolgáltatások eleve rendkívül leterheltek voltak, amit a járvány tovább súlyosbított. Ennek eredményeképpen az idősellátásban a szolgáltatás sokszor a fizikai szükségletek kielégítésére szűkölt, a mentális gondozásra nem maradt erőforrás.

„Mentális gondozás több kellett volna. [...] Leülsz, beszélgetsz vele, tehát nem csak azokat a tevékenységeket csinálod meg, amit ő egyedül nem tud, vagy nem tud egyáltalán, hanem jó lett volna a Covid alatt, hogyha 20 emberrel többem lett volna, és akkor mindenki nem csak egy órát [tud egy kliensre szánni], és ami nagyon muszáj, hanem leülsz, és még beszélgetsz vele, ezt hívják mentális gondozásnak, de erre nem volt lehetőség.” (pesti belső kerület, szociális szakember)

A szélesebb szolgáltatásspektrum miatt az intézmények számára gyakran okoztak problémát a központi szabályozások ellentmondásos vagy nem egyértelmű elemei. A hajléktalanellátás esetében, ahogy fent szó volt róla, végül ezen az NNK-val kialakított hatékony kapcsolat javított, de például a belső pesti kerület közösségi házában ez a kormányhivatallal való működő kommunikáció ellenére probléma maradt.

„Rengeteget szenvedtünk attól, hogy most éppen a korlátozások [megléte] vagy a korlátozások feloldása mit enged meg. Egyszerűen soha nem volt egyértelmű. Nagyon sokszor kértünk a kormányhivataltól, konkrét kérdést tettünk fel, hogy akkor ezt a tevékenységet így lehetne-e csinálni. Egyébként általában kaptunk is választ. Nem mindig volt egyértelmű, de azért érezhető, hogy igyekeztek jól válaszolni. Csomó minden nem volt le szabályozva, egy csomó mindenre nem gondoltak. Lásd például, a könyvtárban a maszkot kellett hordani, a focimeccsen meg nem, egy csomó olyan szabályozás volt, ami nem volt egyértelmű, és nem is volt túlzottan életszerű.” (pesti belső kerület, kulturális menedzser)

Az intézmények között kialakult kapcsolatok pedig a járvány után is megmaradtak.

„Előtte is mindig nagyon segítettük egymást, onnantól kezdve meg még inkább. És ez megmaradt.” (budai kerület, idősgondozó)

A belvárosi kerületi önkormányzati munkatárssal készült interjú szerint a járványkezelési időszak pozitív hozadéka az önkormányzati intézményrendszeren belüli jobb együttműködés, a gördülékenyebb ügyintézés, a demokratikusabb működés.

„A hivatalon meg az önkormányzati intézményrendszeren belül sokkal-sokkal demokratikusabb lett a működés. Szerintem ebben a Covid segített, hogy a mereven hierarchikus önkormányzati struktúrát oldottuk, és sokkal több a horizontális kapcsolódás és sokkal intenzívebb az együttműködés a hivatal meg az intézményrendszer között.” (pesti belső kerület, önkormányzati alkalmazott)

Több interjúalany beszámolt arról, hogy a járványhelyzetben, miután láthatóvá vált a helyi intézményrendszerben rejlő potenciál a válsághelyzet kezelésére, növekedett az intézmények iránti bizalom.

„Amit talán intézményként változást látok, hogy abban az időben az intézmények iránt is nagyobb bizalommal voltak, mint korábban. Egyrészt hogy [gyerekvédelmi] jelzést küldtek, de többen jöttek be önként is segítséget kérni, mint a korábbi időkben. Nagyobb lett a bizalom azok iránt az intézmények iránt, akik egyáltalán elérhetőek voltak. Ugye, nem sok volt, leginkább a szociális intézmények voltak elérhetőek, meg a háziorvosok [...]. Egy darabig volt ennek egy hatása. Ma már ezt nem érzékelem.” (budai kerület, családgondozó)

Összegzés és következtetések

Budapest esetében is látható volt a Covid-19-járvány számos nagyváros-specifikus sajátossága.

Az interjúk tapasztalatai alapján a laksűrűség önmagában nem, az interakciók sűrűsége ugyanakkor kockázatot jelenthetett, így pl. az oktatási intézményekhez kapcsolódóan alakultak ki járványgócok.

Foglalkoztatás terén Budapest esetében is láthatók a nagyvárosi foglalkozásszerkezet sajátosságai. Különösen az alacsony státuszú pesti kerületben tapasztalható, hogy jelentős mértékű munkahelyvesztéshez, így jövedelemkieséshez vezetett a járványnak kitett pozíciókban (pl. a vendéglátóiparban) dolgozók koncentrációja. Látható ugyanakkor, különösen a magasabb státuszú budai kerületben, hogy az otthon végezhető munka formájában adaptálható, jellemzően magasabb kvalifikációt igénylő munkaerőpiaci pozíciók magas száma és aránya a fővárosban tompította a járvány negatív munkaerőpiaci hatását. Fontos kiemelni továbbá, hogy nemcsak az ily módon reziliensebb munkaerőpiaci pozíciókban dolgozók voltak védettebbek a járvány munkaerőpiaci hatásaitól, hanem számos alacsony kvalifikációt igénylő munkakör munkavállalói is: az olyan munkakörökben dolgozók, akiknek nem volt lehetősége otthoni munkavégzésre, munkájukat ugyanakkor

– fertőzésveszélyt vállalva – továbbra is el kellett látniuk, például köztisztasági dolgozók, közellátásban dolgozók, de az építőiparban dolgozók is. Különösen a pesti kerületben ez számos háztartást kímélt meg a munkahelyvesztéstől (és tett ki egyidejűleg jobban a fertőzésveszélynek).

A természetes terekhez nem hozzáférő lakhatási formák, valamint a kisebb lakások nagyobb aránya vagy a lakásokon belüli nagyobb laksűrűség negatív következményei Budapesten is jelentősen befolyásolták a lakók életmódját és életminőségét a járvány alatt. Ezek nagymértékben hozzájárultak a közösségi kapcsolatok csökkenéséhez, a lakók izolációjához, a háztartásokon belüli konfliktusokhoz, rontották az online oktatás és az otthoni munkavégzés hatékonyságát és általánosságban a lakók életminőségét. Mindez különösen negatív és potenciálisan hosszabb távú következményekkel járt az idősek, az egyéb okból sérülékeny emberek (pl. hajléktalanok, droghasználók), illetve a fiatalok esetében.

A járványidőszak ugyanakkor a fővárosban belüli jelentős térbeli-társadalmi egyenlőtlenségeket is látványosabban tette. A belső pesti kerület alacsony státuszú részén az elégtelen lakáskörülmények specifikus problémát jelentettek a lakók életminősége szempontjából. De fontos kiemelni, hogy itt a járványügyi intézkedések alapvetően egy korábban fennálló problémát tettek láthatóbbá. Eközben a kisebb laksűrűségű társasházak és különösen a családi házas területeken, így a magasabb státuszú budai kerület számos területén a járványügyi intézkedések hatását jelentősen enyhítette a nagyobb lakásméret, a jobb lakásmínőség és mindenekelőtt a természetes terekhez való hozzáférés. Mivel számát tekintve az ország legjelentősebb magánbérleti piaca működik a fővárosban, nem csodálható, hogy a járvány okozta válság láthatóvá tette a magánbérleti piacon egyébként is meglévő megfizethetőségi és jogi bizonytalansági problémákat: számos magánbérlet veszítette el lakásbérletét rövid időn belül megfizethetőségi problémák vagy a külföldről hazatérő tulajdonos lakásigénye miatt.

Az egészségügyi intézményrendszer esetében a szolgáltatások fizikai közelségének előnye a telemedicinára való átállással és az egészségügyi szolgáltatások járványkezelésre való átállításával (illetve az ágazatra országosan jellemző és növekvő kapacitáshiánnyal, valamint ellátásszervezési problémákkal) megszűnt.

Összességében a járvány, illetve a járványügyi intézkedések a fővárosban jelentősebb életmódváltozásokhoz vezettek a rurális településekhez képest. Az eltérő foglalkozásszerkezetből, lakásösszetételből és lakáshelyzetből adódó eltérések mellett hozzájárult ehhez az eredetileg – a nagyvárosi jellegnek megfelelően – szélesebb intézményi és szolgáltatáspaletta, a kultúra, a szórakozás és a vendéglátás intézményeinek elérhetetlenné válása a járványügyi korlátozások ideje alatt. A közösségi interakciók sűrűsége a fővárosban látványosan csökkent a járványidőszak alatt. Fontos és más településekhez képest nagyobb hatású eltérésnek tűnik az intézmények köré szerveződő közösségi kapcsolatok megszűnése, amelyeknek egy része nem látszik teljesen visszaépülni (pl. az idősek klubjainak klubélete, az iskolák szülői közösségén belüli kapcsolatok). Ez az érintettek (idősek, gyerekes családok) számára hosszabb távon is nehezítheti a mindennapi életet. A járvány életmódra gyakorolt hatásainak olvasata az interjúkban alapvetően negatív volt, egyetlen szempont kivételével: az életmódváltás egyben az életvitel lelassulását eredményezte, ami sokak számára pozitív hatással járt.

A városi előnyök csökkenése, a hátrányok erősödése a fővárosban is szelektív migrációs folyamatokhoz vezetett: a magasabb státuszú háztartások egyfelől a kisebb laksűrűségű szuburbán területek, másfelől a nyaralóövezetek felé mozdultak – jóllehet ez utóbbiak nagyrészt ideiglenes jellegűek voltak. A kevésbé jó anyagi helyzetű háztartások számára ilyen alternatívák nem álltak rendelkezésre, leszámítva a vidéki rokonokhoz történő ideiglenes átköltözést azon háztartások esetében, akiknél ez a lehetőség adott volt.

Az önkormányzatok – mint az állampolgárokhoz térben legközelebbi igazgatási, szolgáltatásszervezési állami szereplők – szerepe nagyon fontos volt a járvány okozta válsághelyzetek kezelésében, ahogy erre egy magyarországi kutatás már a járvány első időszakának végzett vizsgálata alapján rámutatott (Baranyai et al. 2020). Ezáltal az adott helyi önkormányzat kompetenciája, a járványkezelésben fontos szereplőkkel való esetleges korábbi kapcsolatai, a szervezeti kultúrája és a helyi vezetés prioritásai rendkívül fontos hatással voltak a helyi lakosság felmerülő problémáinak megoldásában a járványidőszak alatt. A pesti belvárosi önkormányzat esetében különösen jól látható volt, hogy az önkormányzat és a helyi civil szerveződések közötti korábban meglévő kapcsolat, illetve a helyi civil szervezetek, a lakosság és az önkormányzat közötti kapcsolatok erősítésével foglalkozó szervezeti egység rendelkezésre állása az első pillanattól fogva jelentősen segítette a válságkezelést.

A járványidőszak mellett, hogy számos közösségi kapcsolatot ellehetetlenített, kifejezetten pozitív változásokat is hozott a közösségi összefogások és az önkéntes segítségnyújtás terén. Emellett a közösségi kapcsolatokra való igény is növekedni látszott a járvány után, ami feltehetően összefüggésben áll azzal a jelentős életmód- és minőségváltással, amelyet a fővárosban a járvány hozott. Ezekből a szempontokból a járvány gyengítette az urbánus terekkel hagyományosan társított képet, amely szerint ezek a gyenge közösségi kapcsolatok és szolidaritás terei lennének (Wirth 1938).

A járvány szintén pozitív és a jelek szerint hosszabb távú hozadéka a helyi intézményrendszeren belüli kapcsolatok, illetve a különböző (pl. szociális és gazdasági) szektorokban dolgozó, különböző típusú (pl. önkormányzati és civil) szereplők közötti kapcsolatok megerősödése, új és rugalmasabb működésmódok kialakulása, melyhez a fővárosban más településtípusokhoz képest jobb alapot adott az érintett szerveződések sűrűsége és nagyobb szolgáltatásspektruma. Bár egyes tapasztalatok szerint a szolidaritási kapcsolatok egy része mára már nem aktív, egy újabb válsághelyzet esetén vélhetően mobilizálható. Összességében a helyben mozgósítható erőforrásokat illetően növekedhetett a közösségek rezilienciája.

Budapesten tehát – más nagyvárosokhoz hasonlóan – a városiasság olyan alapelemei változtak meg vagy váltak megélhetelenné egyik napról a másikra, mint a nagyszámú és sokféle emberrel való interakciók lehetőség, a fizikai és kapcsolati sűrűség, az intézmények, illetve szolgáltatások széles köréhez való hozzáférés lehetősége. Ez pedig még akkor is megterhelő lehetett érzelmileg, ha ezek egy részét a (járványmentes) mindennapokban nem feltétlenül találja minden városlakó pozitívnak.

„Én kertvárosi környezetben élek [...], a lezárás okozta csend vagy [...] az, hogy nem mozdoghattunk, és kevesen voltak az utcán, ez itt [...] akkora nagy változást nem okozott, hiszen a kutyákkal ki lehetett menni sétálni, és azért kommunikációs kapcsolatban voltunk továbbra is egymással. Ami számomra is szinte félelmetesnek tűnő volt, az inkább a város. [...] Az nagyon riasztó volt, az a kihalt utcák, és kocsik se nagyon, autóval jártam, de autó se nagyon volt, forgalom se volt az utakon, úgyhogy nagyon síri csend benyomását keltette, [...] rémisztő volt.” (budai kerület, családgondozó)

A nagyvárosias fizikai környezet, különösen a természetes terekhez való nehezebb hozzáférés jelentős – bár a főváros térbeli-társadalmi szerkezetéből adódóan területileg eltérő mértékű – hátrányt jelentett a járványidőszakban. Ugyanakkor a sűrűbb intézményi- és szolgáltatásellátottság lehetőséget teremtett az intézmények, a szolgáltatók, a civil szervezetek, az állampolgárok újfajta, rugalmas együttműködéseire, hibrid hálózatok (Grizzle–Goodin–Robinson 2020) létrehozására.

Összességében tehát a járványidőszak számos, hagyományosan az urbánus léthez társított előnyt megszüntetett, és hátrányt felerősített. Ugyanakkor ezt árnyalja, hogy ugyanez az urbánus tér nyújtott lehetőséget és teret olyan új együttműködéseknek, segítő közösségi tevékenységeknek, amelyek hozzájárultak a fővárosi lakosság életminőségének javításához a járványidőszak alatt és akár azon túl is.

Végezetül több interjúban felmerült, hogy a 2022-től felerősödő infláció és a 2022 augusztusától a lakosság számára is érzékelhetővé vált energiaár-emelkedés által okozott megélhetési nehézségek jelentősen felülmúlják azokat a problémákat, amelyeket a Covid–19-járvány idején tapasztaltak, például a megfizethetőségi problémákkal küzdő háztartások számát, de az intézmények működésének fenntarthatóságát illetően is. Emiatt a fővárosi lakoságnak, intézményrendszernek, segítő civileknek és szolidáris állampolgároknak a járványidőszakot követően szinte azonnal egy még jelentősebb válsághelyzetben kell adaptációs stratégiákat kialakítaniuk.

Hivatkozások

- Bakucz, M. – Cserhádi, I. – Keresztély, T. – Michalkó, G. (2021) An analysis of the major factors shaping the tourism related spending of senior citizens in Hungary. *Regional Statistics*, 11(2), 183–201. <https://doi.org/10.15196/RS110208>.
- Baranyai N. – Barsi B. – Finta I. – Kovács K. – Kovács S. Zs. – Nárai M. – Pálné Kovács I. (2020) *Önkormányzati szerepek a koronavírus járvány kezelésében: Műhelytanulmány*. Budapest: KRTK Regionális Kutatások Intézete. Elérhető: http://www.docs.rkk.hu/rkkweb/Palne_et_al_onkormanyzati_szerepek.pdf [Letöltve: 2023-09-12].
- Baranyai N. – Ferencz Z. (2023) A COVID-19 járvány és a helyi válságkezelés jellemzői Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 37(2), 111–133. <https://doi.org/10.17649/TET.37.2.3472>.
- Barker, G. (2020) *How might buyer and seller priorities change in the post-COVID housing market?* Jersey City, NJ: Forbes. Elérhető: <https://www.forbes.com/sites/garybarker/2020/05/15/how-might-buyer-and-seller-priorities-change-post-covid/> [Letöltve: 2023-09-12].
- Boros L. – Kovalcsik T. (2021) A COVID-19-járvány hatása a budapesti Airbnb-piacra. *Területi Statisztika*, 61(3), 380–402. <https://doi.org/10.15196/TS610306>.
- Bower, M. – Buckle, C. – Rugel, E. – Donohoe-Bales, A. – McGrath, L. – Gournay, K. et al. (2023) 'Trapped', 'anxious' and 'traumatised': COVID-19 intensified the impact of housing inequality on Australians' mental health. *International Journal of Housing Policy*, 23(2), 260–291. <https://doi.org/10.1080/19491247.2021.1940686>.
- Copplet, C. – Batt, M. – Rossinot, A. – Danan, J. L. (2021) From Covid-19 to a resilient metropolis: the example of the Great Nancy. *Revue francophone sur la santé et les territoires*. Pandémie, crises et perspectives: lectures territoriales de la Covid-19, 1–3. <https://doi.org/10.4000/rfst.847>.
- Czirfusz M. (2021) A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon. *Területi Statisztika*, 61(3), 320–336. <https://doi.org/10.15196/TS610303>.
- Florida, R. – Rodríguez-Pose, A. – Storper, M. (2023) Critical Commentary: Cities in a post-COVID world. *Urban Studies*, 60(8), 1509–1531. <https://doi.org/10.1177/00420980211018072>.
- Gertheis Antal (2021) *A Covid19-járvány hatása a kérempáros közlekedésre*. XXV. Nemzetközi Építéstudományi Online Konferencia – ÉPKO. Kolozsvár: Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság – EMT. Elérhető: <https://ojs.emt.ro/EPKO/article/view/546/524> [Letöltve: 2023-09-12].
- Grizzle, D. – Goodin, A. – Robinson, S. E. (2020) Connecting with New Partners in COVID-19 Response. *Public Administration Review*, 80(4), 629–633. <https://doi.org/10.1111/puar.13247>.
- Healey, P. (2014) Citizen-generated local development initiative: Recent English experience. *International Journal of Urban Sciences*, 19(2), 109–118. <https://doi.org/10.1080/12265934.2014.989892>.
- Hermann Z. – Horn D. – Varga J. – Varga K. (2021) Távoktatás a koronavírus járvány idején. In Fazekas K. – Kónya I. – Krekó J. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 224–232. Elérhető: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/01/mt_2020_hun_224-232.pdf [Letöltve: 2023-09-12].
- Horne, R. – Willand, N. – Dorignon, L. – Middha, B. (2020) *The lived experience of COVID-19: housing and household resilience*. (Preprint). SocArXiv. <https://doi.org/10.31235/osf.io/8tvxk>.
- Hubbard, G. – Daas, C. d. – Johnston, M. – Murchie, P. – Thompson, C. W. – Dixon, D. (2021) Are Rurality, Area Deprivation, Access to Outside Space, and Green Space Associated with Mental Health during the COVID-19 Pandemic? A Cross Sectional Study (CHARIS-E). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(8), 3869. <https://doi.org/10.3390/ijerph18083869>.
- Hunyadi B. – Molnár Cs. (2020) *A koronavírus-járvány gazdasági és társadalmi következményei Józsefvárosban*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung – Political Capital. Elérhető: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/16522.pdf> [Letöltve: 2023-09-12].

A Covid–19-járvány hatása nagyvárosi környezetben
Kőszeghy Lea – Csizmady Adrienne – Bagyura Márton – Sipos Alexandra

- Kang, M. – Choi, Y. – Kim, J. – Lee, K. O. – Lee, S. – Park, I. K. – Park, J. – Seo, I. (2020) COVID-19 Impact on City and Region: What's next after Lockdown? *International Journal of Urban Sciences*, 24(3), 297–315. <https://doi.org/10.1080/12265934.2020.1803107>.
- KSH (2021a) *Tér-Kép*. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ter_kep_2020.pdf [Letöltve: 2023-09-12].
- KSH (2021b) *Népmozgalom, 2020*. Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmozg20/index.html#akoronavirusokoztajrvnyhatsraintenzvebbvltakaszuburbanizcisfolyamatok> [Letöltve: 2023-09-12].
- Laki, I. (2021) Right to education – young people with disabilities and children with special educational needs. In Florek, I. – Laki, I. (szerk.) *Human Rights – From reality to the virtual world*. Józsefów: Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józsefów, 304–313. <https://doi.org/10.13166/WSGE/JJZG4395>.
- Lei, L. – Liu, X. (2022) The COVID-19 pandemic and residential mobility intentions in the United States: Evidence from Google Trends data. *Population, Space and Place*, 28(6), e2581. <https://doi.org/10.1002/psp.2581>.
- Litman, T. (2004) Economic Value of Walkability. *World Transport Policy & Practice*, 10(1), 5–14.
- Litman, T. (2020) *Pandemic-Resilient Community Planning: Practical Ways to Help Communities Prepare for, Respond to, and Recover from Pandemics and Other Economic, Social and Environmental Shocks*. Victoria: Victoria Transport Policy Institute. Elérhető: <https://www.vtpi.org/PRCP.pdf> [Letöltve: 2023-09-12].
- Liu, S. – Su, Y. (2021) The impact of the COVID-19 pandemic on the demand for density: Evidence from the U. S. housing market. *Economics Letters*, 207, 110010. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.110010>.
- Mariotti I. – Marino M. D. – Bednář, P. (2022) *The COVID-19 pandemic and future of working spaces*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003181163>.
- Meerow, S. – Newell, J. P. – Stults, M. (2016) Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38–49. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.011>.
- Mouratidis, K. (2021) How COVID-19 reshaped quality of life in cities: A synthesis and implications for urban planning. *Land Use Policy*, 111, 105772. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105772>.
- OECD (2020) *Cities Policy Responses*. Elérhető: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126769-yen45847kf&title=Coronavirus-COVID-19-Cities-Policy-Responses [Letöltve: 2023-09-12].
- Pisano, C. (2020) Strategies for Post-COVID Cities: An Insight to Paris En Commun and Milano 2020. *Sustainability*, 12(15), 5883. <https://doi.org/10.3390/su12155883>.
- Sik D. – Zakariás I. (2021) Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID-19 első hulláma idején. *REGIO: Kisebbség – Kultúra – Politika – Társadalom*, 29(2), 24–72. <http://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.24>.
- Sostero, M. – Milasi, S. – Hurley, J. – Fernández-Macías, E. – Bisello, M. (2020) Teleworkability and the COVID-19 crisis: a new digital divide? *JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology*, 5. European Commission, Joint Research Centre (JRC), Seville. Elérhető: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/231337/1/jrc-wplet202005.pdf> [Letöltve: 2023-09-12].
- Steijvers, L. C. – Brinkhues, S. – Tilburg, T. G. van – Hoebe, Ch. – Stijnen, M. – Vries, N. de et al. (2022) Changes in structure and function of social networks of independently living middle-aged and older adults in diverse sociodemographic subgroups during the COVID-19 pandemic: a longitudinal study. *BMC Public Health*, 22, 2253. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14500-2>.
- Szirmai V. (2021) Nagyvárosok a Covid-19 vírusjárvány idején. *Földrajzi Közlemények*, 1, 1–16. <https://doi.org/10.32643/fk.145.1.1>.
- Teveli-Horváth D. – Varga, V. (2023) A magyar kreatív fiatalok lakóhelyválasztási preferenciái és annak változása a COVID-19 fényében. *Tér és Társadalom*, 37(1), 71–91. <https://doi.org/10.17649/TET.37.1.3414>.
- Tosics, I. (2020) Cities against the pandemic. Foundation for European Progressive Studies. *FEPS COVID RESPONSE PAPERS*, 6. Elérhető: <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2020/07/Cities-against-the-pandemic.pdf> [Letöltve: 2023-09-12].

A Covid–19-járvány hatása nagyvárosi környezetben
Kőszeghy Lea – Csizmady Adrienne – Bagyura Márton – Sipos Alexandra

- Tóth I. Gy. – Hudácskó Sz. (2020) A koronavírus-járvány társadalmi hatásai a közvélemény-kutatások tükrében. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: TÁRKI, 553–572. Elérhető: https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-10/553_572_Toth_Hudacsko_web.pdf [Letöltve: 2023-09-12].
- United Nations (2020) *Sustainable Development Goals (SDGs)*. Elérhető: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf> [Letöltve: 2023-09-12].
- Uzzoli A. (2022) Városok, helyek, emberek – a COVID-19 járvány néhány társadalmi és területi vonatkozása. *city.hu: Várostudományi Szemle* 2(1), 42–60.
- Uzzoli A. – Kovács S. Zs. (2021) Helyek, terek, emberek – a COVID-19-válság társadalmi és területi kihívásai – Vendégszerkesztői előszó. *Területi Statisztika* 61(3), 259–262. <https://doi.org/10.15196/TS610307>.
- Wang, Y. – Du, M. – Zhou, L. – Cai, G. – Bai, Y. (2019) A novel evaluation approach of county-level city disaster resilience and urban environmental cleanliness based on SDG11 and Deqing county's situation. *Sustainability*, 11(20), 5713. <https://doi.org/10.3390/su11205713>.
- Valenzuela-Levi, N. – Echiburu, T. – Correa, J. – Hurtubia, R. – Muñoz, J. C. (2021) Housing and accessibility after the COVID-19 pandemic: Rebuilding for resilience, equity and sustainable mobility. *Transport Policy*, 109, 48–60. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2021.05.006>.
- Vega-Gonzalo, M. – Gomez, J. – Christidis, P. (2023) How has COVID-19 changed private car use in European urban areas? An analysis of the effect of socio-economic characteristics and mobility habits. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 172, 103679. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2023.103679>.
- Wirth, L. (1938) Urbanism as a way of life. *The American Journal of Sociology*, 44, 1–24. <https://www.jstor.org/stable/2768119> [Letöltve: 2023-09-12].
- Zhang, J. – Wang, T. (2023) Urban resilience under the COVID-19 pandemic: A quantitative assessment framework based on system dynamics. *Cities*, 136, 104265. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104265>.

Munkaattitűdök és szervezeti normák a COVID–19 idején

A személyes interakciókra és fizikai jelenlétre épülő foglalkozásokban dolgozók karrierviselkedése veszélyhelyzetben

Czibere Ibolya

Husztí Éva

Bevezetés

2020 tavaszán mindenki egy addig ismeretlen helyzetben találta magát: a Covid–19-pandémia miatt hozott rendelkezések, az új helyzettől és magától a vírustól való félelem teljesen átalakította az egyéneket, a családokat, a közösségeket mindennapjait, félelmet és bizonytalanságot okozva az élet szinte minden területén. A járvány alapvetően megváltoztatta az emberek közötti interakció módját. Mivel a vírus a társas érintkezés útján terjed, megváltoztak a társas érintkezés szabályai. Az emberi kapcsolatok felemás helyzetbe kerültek: tartsunk távolságot, ugyanakkor saját, illetve kisebb-nagyobb közösségeink mentális egészségének megőrzése érdekében támogassuk egymást, fogjunk össze, nyújtsunk segítséget. A közösségek ereje mindenhol felértékelődött: a lokális közösségek összefogása gyors volt, és a szükségletekre leginkább adekvát válaszokat adta. Ez persze nem meglepő. Korábbi, főleg természeti katasztrófák idején megmutatkozott már, hogy a közösen átélt csapások társadalmi szolidaritást generálnak, összekötik az embereket, és megteremtik a kölcsönös támogatás alapját. Az összefogás, az egymásrautaltság, ezzel együtt a bizonytalanság megjelent a családokban, a baráti közösségekben, de a munkahelyi közösségekben is. Bár az új helyzethez való alkalmazkodás minden munkahelyen átszervezéseket igényelt, a különböző ágazatok, foglalkozások esetén az ismeretlen helyzetre eltérő megoldási módok és kockázatkezelési stratégiák születtek. A témában készült szociológiai tanulmányok következtetései szerint nem a legmagasabb fizetéssel járó munkakörök voltak társadalmilag a leghasznosabbak a pandémia idején (Lawlor–Kersley–Steed 2009). A Covid–19 egyfajta „státuszmegfordítást” eredményezett a nélkülözhetetlen munkaköröket betöltők megítélésében. Az egészségügyi és szociális szakemberek mellett a lezárás hősei a kereskedelemben dolgozók, a boltosok, a futárok, a takarítók, a személyszállítók stb. voltak.

Tanulmányunkban a munkahelyeken megjelenő problémákat, nehézségeket és az azokra adott reakciókat vizsgáljuk olyan foglalkozásokat végző szakemberekkel készült interjúk alapján, akik a munkájuk jellegéből adódóan a járványhelyzetben is személyes interakciók során, fizikai jelenléttel végezték tevékenységüket. A települések vezetői, az egészségügyi és a szociális szféra szakemberei, az üzletekben/boltokban dolgozók mind-mind bejártak a munkahelyükre a járvány időszakában is. Úgy gondoljuk, érdemes megvizsgálni azoknak az egyéneknek, munkaközösségeknek, vezetőknek és alkalmazottaknak az alkalmazkodási stratégiáit, akik nem választhatták a home office nyújtotta biztonságot a veszélyhelyzetben. Elemzésünkben arra keressük a választ, vajon milyen reakciókat és alkalmazkodási módokat váltott ki a járványhelyzet azokban a foglalkozásokban, amelyek a személyes interakcióra és a fizikai jelenlétre épülnek. Megvizsgáljuk, milyen normák és értékek alapján szervezték újra a munkát az egyes szakmákban a veszélyhelyzet idején. Hazai kutatások is rámutattak arra, hogy „a Covid–19-járvány első hulláma sokak számára olyan többdimenziós kihívást is jelentett, amiben egyszerre kellett egészségügyi, mentális, materiális és gondozási feladatokat ellátni” (Sik-

Zakariás 2021:31). Éppen ezért fontosnak tartjuk megvizsgálni, milyen többletalkalmazkodást kívánt meg a járványhelyzet azoktól a szakemberektől, dolgozóktól, munkáltatóktól, vezetőktől, alkalmazottaktól, akik fizikai jelenléttel tudták elvégezni mindennapi munkájukat, és akik kisebb-nagyobb közösségeikért voltak felelősek a nem mindennapi helyzetben. A munkahelyi nehézségek mellett a családi és magánéleti problémákra is megoldást kellett találni. Az interjúkban elmondottak alapján ezeket az összefüggéseket is elemezni fogjuk.

Bizonytalanság, félelem – közösségek, szolidaritás

A katasztrófa általában olyan társadalmi jelenség, amikor a fenyegetés, a veszély sokakat érint, és nagyobb társadalmi csoportok tapasztalhatják meg azok negatív kimenetelét. Az ilyen kollektív csapások társadalmi szolidaritást teremtenek, összekötik az embereket, megteremtik a fizikai és érzelmi támogatás alapját. Már Durkheim (1897) rámutatott arra, hogy a szerencsétlenség társadalmi mintázatú, mások pedig azt hangsúlyozták, hogy „az elszigeteltek, a gyengék, a kisebbségek és a kevésbé tehetősek rosszabbul járnak a katasztrófa-helyzetekben (Matthewman 2015:20–21). A társadalmi szolidaritás vizsgálata központi helyet foglal el a Covid-19-járványhelyzettel kapcsolatos kutatások között, hiszen már korábbi vizsgálati eredmények is rámutattak arra, hogy a gazdasági, társadalmi válságok megoldásának egyik mozgatórugója – főleg a veszélyhelyzet első időszakában – a társadalmi szolidaritás, melynek mértéke egyébként országonként eltérő képet mutat. További jellemzője, hogy az első időszakban a legintenzívebb (Voicu et al. 2021), majd változó ütemben lecsendesedik. Vonatkozó kutatások szerint a járványhelyzetre adott első reakciók hazánkban is ezt a dinamikát követték (Sik–Zakariás 2021): az első hullám során megfigyelt emelkedő szolidaritás később visszaesett, és nem alakította át gyökeresen „a járvány előtti rászorultsági helyzetet és szolidaritási mezőt” (Sik–Zakariás 2021:16).

A járvánnyal kapcsolatos kutatási témák között a társadalmi szolidaritás vizsgálata mellett a közösségek ellenálló képességének, rezilienciájának vizsgálata is egyre nagyobb szerepet kapott a járvány elhúzódásával párhuzamosan. A témával foglalkozó tanulmányok egy része a különböző közösségek reakcióit, alkalmazkodási módjait vizsgálta, és megállapították, hogy az alkalmazkodás adaptív (a stresszhez való alkalmazkodás) vagy abszorpciós módon mehetett végbe (Bartal–Lukács–László 2021)

A reziliencia a nemzeti gazdaságpolitikákban is egyre nagyobb jelentőséget kap. Az ellenálló képesség fejlesztése érdekében az EU-ban rezilienciaépítési eszközöket fogadtak el (Varga–Csiszárík–Kocsir 2022). Ezért is fontos megvizsgálni azokat a foglalkozásokat, amelyeket nem lehet teljes egészében otthonról végezni. A személyes kapcsolatot és a fizikai jelenléteket igénylő tevékenységeket végző emberek, munkahelyi közösségek ellenálló képessége a nemzetgazdaság szempontjából kulcsfontosságú lehet egy hasonlóan bizonytalan helyzet, esetleg egy újabb járványhelyzet esetén.

A Covid-19-világjárvány egy olyan helyzetet teremtett, mely az emberek többsége számára ismeretlen volt. Ez sokakban bizonytalanságot, szorongást keltett. Az elhúzódó járványhelyzet egyre több olyan vizsgálatot generált, melyekben ezzel a bizonytalan helyzettel és annak megoldási módjaival foglalkoznak. Bizonytalanság általában akkor keletkezik, amikor az egyén nem képes megjósolni a jövőt. A bizonytalanságot olyan körülmények határozzák meg, amelyek kétséget és zavart okoznak. A kulcselemt a jövőbeli események kiszámíthatatlansága és a fontos kogníciók, tapasztalatok és viselkedések közötti ellentmondások jelentik. Bizonytalanság esetén az egyének nem lehetnek biztosak abban, hogyan cselekedjenek, és mit várjanak attól a fizikai és társadalmi kontextustól, amelyben találják magukat (Van den Bos–Lind 2002). A bizonytalanságkezelés modellje a személyes bizonytalansággal foglalkozik (Hogg 2009) abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a világ egy bizonytalan hely (Van den Bos 2009:187). A személyes bizonytalanság erőteljes hatással van az emberek viselkedésére, mivel érzelmi és tapasztalati folyamatokat foglal magában, és szorongásos élményt okoz az egyének számára. Emellett magában foglalja az emberek implicit és explicit érzelmeit, valamint egyéb szubjektív reakcióit, amelyek mind a bizonytalanság érzéséből erednek (Van den Bos 2009). Egy másik modell, a védelmi motivációs modell (PTM – Protection-motivation theory) lehetővé teszi annak megértését, hogy miért változhatnak meg az attitűdök és a viselkedés, amikor az emberek fenyegetésekkel szembesülnek. A védelmi motiváció során az egyén először érzékeli, azonosítja, majd értékeli a fenyegetést. Ezt követően kiválasztja a megküzdési lehetőségek közül a megfelelőt. A védelemre irányuló motiváció az érzékelt fenyegetésből és a negatív kimenetel elkerülésének a vágyából fakad; tulajdonképpen egy költ-

ség-haszon elemzés, amelyben az egyén az elővigyázatos cselekvés költségeit mérlegeli a cselekvés hasznával szemben (Floyd-Prentice-Dunn-Rogers 2000).

Nemcsak az új és ismeretlen vírus, hanem a járvány megfékezése érdekében hozott intézkedések is bizonytalan helyzetet eredményeztek, hiszen megváltoztak az addig elfogadott szabályok, normák. Ez sokakban még inkább felerősítette a félelmet és a szorongást. A félelemmel való megküzdésnek kétféle stratégiája van: a problémaközpontú és az érzelmközpontú. Az első esetben a cél az adott probléma leküzdése, jövőbeli elkerülése, míg az érzelmközpontú stratégiák célja a negatív érzelmek csökkentése (Lazarus-Folkman 1984).

A járvány hatásait érdemes időbeli szakaszokra osztani: más reakciót, alkalmazkodási módokat generált a járványhelyzet első hulláma, mint az azt követők. Az oltás általánossá válása előtti és utáni szakaszokban is eltérő kihívásokkal kellett szembenézni minden szintéren (Varga-Csiszárík-Kocsir 2022).

A járvány első időszakában főleg a megbetegedéstől való félelem dominált, a helyzet időbeli elhúzódása miatt a mentális egészség fontossága is előtérbe került (Robinson et al. 2022). Míg eleinte főleg olyanok halálhíre jutott el az emberekhez, akiket nem ismertek, az idő előrehaladtával egyre több embert és családot érintett közeli hozzátartozó elhalálása, ami tovább növelte a stresszt és a szorongást.

A járvány első hulláma során készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei szerint a vírustól való félelmet, a kockázatként való értelmezést leginkább a saját tapasztalat befolyásolta: azok az emberek, akiknek személyes és közvetlen tapasztalataik voltak, jelentősen nagyobb kockázatot érzékeltek. Azok, akik a családtagjaiktól, barátaitól értesültek a járványról, azok, akik szerint a kormány intézkedései nem hatékonyak, és azok, akik azt mondták, hogy fontosnak tartják a kormányok beavatkozását és kollektív fellépését, mind magasabb kockázatot érzékeltek (Dryhurst et al. 2020).

Egy hazai nagymintás kutatás (Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar által végzett vizsgálat; N=6084) eredményei is arról számoltak be, hogy a legerősebb félelmet a megbetegedéstől való félelem jelentette. De ugyanígy komoly félelmet okoztak a járványhelyzet gazdasági következményei: főleg az olyan mikrogazdasági problémák, amelyek egyéni, családi szinten jelentkeztek, pl. a jövedelmek elvesztése, illetve ezzel összefüggésben a munkahelyek elvesztése. A félelmek azonban iskolai végzettség szerint eltérőek voltak. Míg az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők elsősorban a munkahely elvesztésétől, ezzel együtt az elszegényedéstől féltek leginkább, a diplomával rendelkezők esetén a megbetegedéstől való félelem, az egészségi problémák okozta gondok voltak fókuszban (Varga-Csiszárík-Kocsir 2022).

A 2020 tavaszán kialakult első járványhullám mindenkit meglepetésként ért, ugyanakkor kettős viszonyulás volt megfigyelhető: a családok egy része eleinte még örült is a több együtt töltött idő lehetőségének, a gyerekek élvezték, hogy nem kell korán kelni, iskolába menni. Ugyanakkor a családtagok féltése, óvása, a bizonytalanság félelmeket is generált. A 2020 őszén érkező második hullámra, a nyári feloldások utáni újrarázásokra sokan már rosszabbul reagáltak: a gyerekek, a fiatalok már kifáradtak, unatkoztak, a sok együtt töltött idő már-már ellenkező előjellel szerepelt a családok életében (Kutsar-Kurvet-Käo Saar 2021, Varga-Csiszárík-Kocsir 2022).

A 2021 tavaszán készült hazai vizsgálat során a válaszadók 8%-a számolt be a családi kapcsolatok, további 5%-a a párkapcsolatok romlásáról, míg 19%-uk úgy ítélte meg, hogy szorosabbá váltak ezek a kapcsolatok. A baráti kapcsolatok romlásáról a válaszadók 19%-a beszélt, míg csupán 7%-uk érezte úgy, hogy erősödtek baráti kapcsolatai a járványhelyzet alatt. A válaszadók 18%-a dolgozott home office-ban, ahol a gyermekek ellátása további megoldandó helyzet elé állította az embereket, a családokat (Bíró-Nagy-Szászi 2021).

A járvány komoly világgazdasági kérdéseket is felvetett. A bizonytalan előrejelzések arra vonatkozóan, hogy mikor lesz vége a lezárásoknak, mikor kezdhetik újra az életüket az emberek, a személyes szabadságjogokat érintő közegészségügyi intézkedések, a pénzügyi veszteségek, valamint a hatóságok ellentmondásos üzenetei olyan stresszorok voltak, amelyek hozzájárultak a Covid-19-válság kapcsán kialakult érzelmi zavarokhoz (Duan-Zhu 2020; Pfefferbaum-North 2020). A járvány kitörése és a megfékezésére tett intézkedések kézzelfogható megrázkódtatásokat okoztak az egyéneknek, családoknak és közösségeknek is: pl. munkahely elvesztése, jövedelemkiesés, otthoni iskoláztatás, a társadalmi kapcsolatok fenntartásának lehetetlensége. Ezeket a járvány klinikai vonatkozásai, az elrendelt társadalmi távolságtartás és a gazdasági következményekkel kapcsolatos bizonytalanság tovább súlyosbította. Egy 2020 tavaszán, a járvány első időszakában végzett

kutatás eredményei szerint a vizsgált országokban (Spanyolország, Olaszország, Egyesült Királyság) jellemző volt a negatív várakozás a jövővel kapcsolatban, és a félelem is jelen volt. Az objektíven vagy szubjektíven érzékelt bizonytalanság, a kormányok és a média által bevett keretezés miatt még azok is félelmet fogalmaztak meg a jövővel kapcsolatban, akiket nem érintett súlyosan a járvány és az intézkedések. Érdemes megjegyezni, hogy a lezárások alatt a vizsgált minta közel fele (47%-a) vesztett el olyan kapcsolatokat, melyek a karrierje, státusza vagy jövőbeli munkalehetősége szempontjából fontosak lehettek volna (Codagnone et al. 2021).

A **társas támogatás** a személyes interakciókon keresztül áramló pszichológiai és materiális erőforrásokat jelenti. Ezek hozzájárulnak az egészség megőrzéséhez és bizonyítottan az egyik legfontosabb ellenálló képességet javító tényező nehéz helyzetekben. A társas kapcsolatok ilyen értelemben is sérültek a Covid idején, pl. a munkahelyi spontán társas interakciók megszakadásával. Az **interakciós normák** olyan kulcsfontosságú kapcsolati mechanizmusok, amelyek a csoportokon belül és a csoportok között bizalmat, összetartozást és identitást teremtenek. Ezek a normák közös értékeket és identitást képviselnek, megértésük pedig lehetővé teszi az egyének számára a társadalmi kapcsolatok kialakítását, biztosítva ezzel az összetartozás, odatarozás érzését. A Covid-19 terjedésének megfékezését célzó fizikai távolságtartó intézkedések radikálisan megváltoztatták ezeket az interakciós normákat, különösen azokat, amelyeket a bizalom, az empátia és a tisztelet kifejezésére használtak (pl. ölelés, fizikai vigasztalás). Ráadásul ezeket a normákat újra és újra át kellett gondolni az éppen aktuális szabályozások miatt (Long et al. 2022).

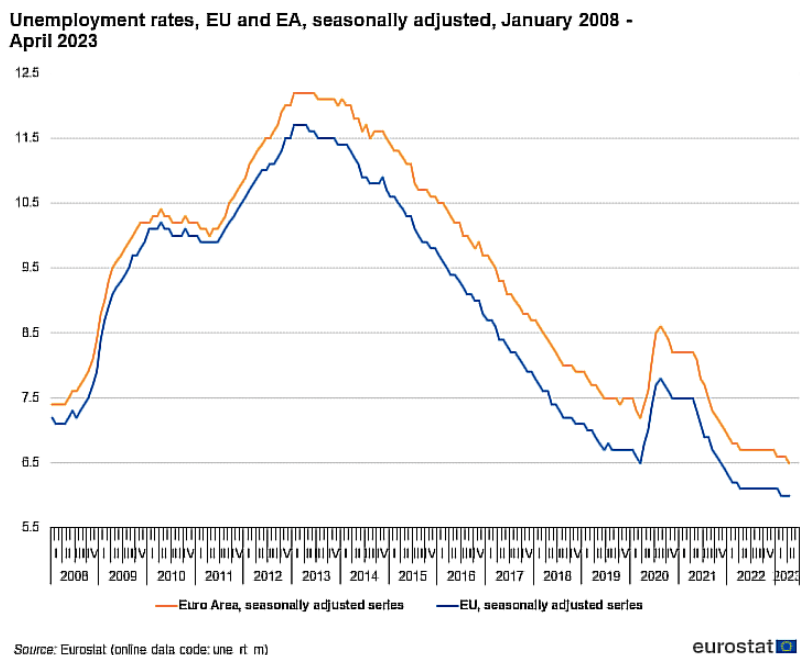
A járványhelyzet kezelése több szempontból is fontos megoldandó kérdésekkel állította szembe mind a munkáltatókat, mind a munkavállalókat. Az egyik legfontosabb dilemma, hogy miként lehet fenntartani, működtetni a szolgáltatást, elvégezni az adott munkákat, és hogyan lehet a lehető legkisebbre mérsékelni a megfertőződés kockázatát a munkatársak között. Ennek az alapdilemmának a megoldását olyan egyéb tényezők is nehezítették, mint a munkahelyekre is begyűrűző **félelmek és szorongások**. A félelem egy valós vagy vélt fenyegetésre reagáló érzelmi állapotnak tekinthető (Kalat-Shiota 2007), egy adaptív válasz a veszélyhelyzetre (Mertens et al. 2020), „mely akkor válik szorongássá, ha a fenyegetéssel való megbirkózási kísérletek nem járnak sikerrel, és a félelem továbbra is fennáll. E kettő együttesen még jelentősebb hatást fejthet ki az egyén állapotára, teljesítményére” (Varga-Csiszárík-Kocsir 2022:311). A félelem egyéni és társadalmi szinten is hátráltató, problémákat okozó állapot. Ezek a szorongások egyrészt a megfertőződéstől való félelemérzetből eredtek, hiszen a betegség sokaknál szinte tünetmentesen folyt le (Liu et al. 2020). Ez azt eredményezte, hogy nem lehetett tudni, ki fertőződött meg, és az is stresszt okozott, hogy sokszor maga az egyén sem tudta, ő maga beteg-e vagy sem. A bizonytalanságot az is tetézte, hogy nem lehetett azt sem pontosan tudni, kinél milyen lefolyású és milyen kimenetelű lesz a betegség. A családtagok féltése, az idősek, a gyerekek, a betegek megóvására való törekvés összefonódott a munkavégzés során történő megfertőződéstől való félelemmel. A személyes interakciót igénylő tevékenységeket végzők körében ez hatványozottan jelentkezett.

Járványhelyzet a munkahelyeken

A járvány kitörése jelentős változásokat eredményezett a munkaerőpiacon: csökkent és sok szempontból átalakult a foglalkoztatás. A munkahelyek egyrészt gazdasági megfontolásból abban voltak érdekeltek, hogy az általuk végzett tevékenységek, nyújtott szolgáltatások valamilyen formában fennmaradjanak, ugyanakkor ennek biztosítása miatt újfajta intézkedések kialakításával, meghozatalával igyekeztek alkalmazkodni a váratlan és bizonytalan kimenetelű helyzethez. Voltak olyan ágazatok, ahol a részmunkaidő vagy a fizetés nélküli szabadság jelentett megoldást az első időszakban, és voltak olyanok is, ahol egyből az otthoni munkavégzés kereteit és feltételeit kellett kialakítani. Ezek mellett olyan stratégiák jelentettek megoldást az első hullám idején (mint a ledolgozott munkaórák vagy éppen a költségek csökkentése), melyek célja alapvetően a munkahelyek megőrzése volt. A foglalkoztatottsági szint megőrzésére minden ország törekedett, ami azt eredményezte, hogy nem növekedett jelentősen a munkanélküliségi ráta (1. ábra).

Hazai viszonylatban viszont ennek ellenére sokan veszítették el állásukat, főleg a megbízási szerződéssel, egyszerűsített munkaviszonnyal rendelkezők, továbbá a külföldön dolgozók és a pályakezdő fiatalok. A munkahelyek megszűnése, instabillá válása különböző alkalmazkodási módokat alakított ki: voltak például olyan alkalmazottak, akik egyéni vállalkozóvá válva vészelték át a válsághelyzetet, majd tértek vissza esetenként

1. ábra
Munkanélküliségi ráta alakulása

Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Unemployment_rates,_EU_and_EA,_seasonally_adjusted,_January_2008_-_April_2023_update.png

eredeti munkahelyükre. Az egyéni megoldásokon kívül voltak olyan kormányzati intézkedések is, melyek a járványhelyzet okozta munkahelyi változások miatt megjelenő károkat igyekeztek tompítani: munkahelymegtartó támogatások (melyek meglehetősen szűkmarkúak voltak), közmunka (bár ennek mértéke a járvány időszakában jelentősen csökkent) és a távmunka biztosítása. Ez utóbbi alkalmazkodási formát főleg a magasabb kvalifikált, diplomás, jobb körülmények között élők tudták kihasználni. Az érettséginel alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében a járvány egész időszaka alatt nagyon alacsony (1-2%) volt azok aránya, akik otthonról tudták munkájukat végezni, és az érettségizettek közül is csak minden tizedik tudott távmunkát végezni (Köllő 2022).

A korábbi recessziókkal ellentétben, amikor a férfiak nagyobb valószínűséggel veszítették el munkahelyüket (Alon et al. 2020a; Hout-Levanon-Cumberworth 2011, Villarreal-Yu 2022), a Covid-19-járvány a nők foglalkoztatására nagyobb hatással volt, mint a férfiakéra, mind a munkaerő-keresleti, mind a kínálati tényezők miatt (Alon et al. 2020b, Villarreal-Yu 2022). A keresleti oldalon a járvány kitörése nagyobb mértékű munkahelyvesztést eredményezett a szolgáltatási szektorban (Alon et al. 2020b, Villarreal-Yu 2022), amely általában több nőt foglalkoztat (Charles-Grusky 2004). Sok óvodát bezártak, az iskolák áttértek az online oktatásra (Dingel-Patterson-Vavra 2020). Az iskolabezárások jelentős hatással voltak a nők munkavégző képességére, hiszen a gyermekeik ellátásáról továbbra is gondoskodniuk kellett (Alon et al. 2020a; Bianchi 2000; Bianchi et al. 2012, Villarreal-Yu 2022). Az otthoni munkavégzéssel csak tovább nőtt a munka és a család összeegyeztetésével járó mindennapos dilemma: hogyan lehet egyszerre elvégezni a napi munkát és gondoskodni a családtagokról, ami jelenthette egyrészt a gyerekekről, másrészt pedig az idősebb vagy beteg hozzátartozókról való gondoskodást is. A háztartási teendők ellátása mellett általában a nők segítettek a gyerekeknek a tanulásban, és igyekeztek a szabadidős tevékenységekről is gondoskodni. Ezzel szemben pl. a férfiak aránytalanul nagy részét foglalkoztató feldolgozóiparban a foglalkoztatás kisebb mértékben csökkent (Cajner et al. 2020; U. S. Bureau of Labor Statistics 2020, Villarreal-Yu 2022). Ausztráliában például a Covid-19-hez köthető gazdasági visszaesést „rózsaszín recesszióknak” nevezték, mivel a munkahelyüket elvesztők több mint fele nő volt (Crabb 2020).

A járvány első hulláma során, 2020 májusában végzett hazai kutatás eredményei szerint (Fodor et al. 2020), a munkavállalók negyede volt *home office*-ban, negyede volt kényszerszabadságon, míg a munkavállalók

fele továbbra is bejárt a munkahelyére. Azok, akik kimaradtak az otthoni munkavégzés lehetőségéből, általában alacsony iskolai végzettséggel, alacsony keresettel rendelkeznek, részmunkaidőben foglalkoztatottak, voltak már munkanélküliek, 50 évesnél idősebbek, kis településeken, főleg községekben, falvakban élnek, a háztartásban van eltartott, rokkantnyugdíjas, és jellemző, hogy sokan kisebbségi identitással rendelkeznek. Ágazatonként is eltérő képet mutat, mely foglalkozásokat lehet inkább otthonról (is) végezni. A személyes interakciót és a fizikai jelenléte igénylő foglalkozások esetén, mint pl. a szálláshely-vendéglátás területén dolgozók, a mezőgazdaságban, halgazdaságokban dolgozók, az egészségügyi szektor, a feldolgozóipar, építőipar, a kereskedelem, a szállítás, távközlés, közigazgatás alkalmazottai, vezetői voltak azok, akik a legkevésbé tudták tevékenységüket távmunkában végezni (Pető 2021).

A munkavállalók egy része meg tudta oldani, hogy otthonról dolgozzon, és elkerülje a társas érintkezést. Voltak azonban olyanok is, akiknek kényszerszabadságra kellett menni, míg másokat elbocsájtottak a termelés csökkenése, a munkavégzés ellehetetlenülése miatt. Maga a megbetegedés, annak elhúzódó lefolyása, az esetleges maradandó egészségkárosodás miatti munkahelyi távollét növelte a munkahely elvesztésének a kockázatát, és az új munkahely keresését is nehezítette. A munkanélkülivé válás, de a várható munkahelyvesztés is negatív hatással van a mentális egészségre, növelheti a szorongást, aggodalmat, mely tovább rontotta a járvány idején egyébként is jelentős bizonytalan helyzetből származó mentális következményeket (Lee 2020).

A járványhelyzet miatt átalakultak a munkahelyi kapcsolatok is. Egy – szociális munkások körében végzett – kvalitatív kutatás eredményei azt mutatták, hogy a több helyszínen végzett munka (multilocation of work), a vírustól való félelem és a járványhoz való különböző attitűdök befolyásolták a munkatársak közötti interakciókat a járvány első szakaszában. Növekedett a munkahelyi feszültség és a társadalmi távolságtartás igénye is a munkatársak között. Az eredmények szerint a távmunka nem tudta helyettesíteni azokat a személyes kapcsolatokat, melyek a munkahelyi közösségek társadalmi tőkéjét jelentik. Az alkalmazottak a munkahelyi közösségektől ugyanis többféle támogatást is kapnak: érzelmi, információ, tanács stb., és a munkatársak felől érkező támogatás erősíti a rezilienciát is. A face-to-face informális munkahelyi interakciók (pl. közös kávézás) mobilizálják a munkahelyi támogató erőforrásokat (Saraniemi et al. 2022). Ezért is érdemes megvizsgálni, hogyan alakították át a járványügyi korlátozások a munkahelyi kapcsolatokat főleg azokon a munkahelyeken, ahol egyáltalán nem vagy csak részben lehetett megoldani az otthonról végezhető munkát. A megfertőződés veszélye és a védekezésre vonatkozó megfelelő információk hiánya miatt a fizikai kapcsolattól való félelem is jelen volt a munkahelyeken. Ez a kliensmunkában is megmutatkozott. A vírustól való eltérő félelemszint, a korlátozások betartása vagy negligálása – főleg az első időszakban – komoly feszültségekhez vezetett. A kollégák közti bizalom, a csoportokban való munkavégzés azonban megvédte a dolgozókat a kiegészítől. A munkahelyek távmunkában dolgozó munkatársai egy idő után szinte "láthatatlanná" váltak. Azok a munkahelyi csoportok tudtak jobban működni a járványidőszak elején, akik már előtte jól összeszokott csapatként, egymás bizalmát élvezve tudtak működni és ez a munkahelyi társadalmi tőke fontosságát támasztja alá. A face-to-face találkozások korlátozása a munkahelyeken, a megfelelő digitális eszközök hiánya, a félelem a megbetegedéstől társadalmi távolságot teremtett, és súlyosan érintette a társadalmi tőke központi elemét: a kollégák közötti rendszeres és informális interakciókat és találkozásokat. Az eredmények szerint az olyan magától értetődő mindennapi struktúrák és gyakorlatok, mint a közös terek és az összehangolt munkaritmus, amelyek lehetővé teszik az ad hoc típusú találkozásokat, a társadalmi tőke fenntartásának döntő tényezőivé váltak (Saraniemi et al. 2022). Egy 2020 májusában készült hazai nagymintás (N=1001) kutatás eredményei azt mutatták, hogy azok, akik a lezárások idején is kénytelenek voltak bejárni a munkahelyükre, több kapcsolattal rendelkeztek, mint azok, akik home office-ban dolgoztak (napi 5 vs. 2 kapcsolat/nap). A többletet a munkahelyi kapcsolatok jelentették (Dávid et al. 2023).

A Covid-19 hatására átalakuló normák, értékek és attitűdök a munkahelyen

A járványhelyzet hatására megváltoztak az addig működő szervezeti normák: a munkahelyeken mind a vezetői, mind az alkalmazotti oldalon új alkalmazkodási stratégiákat kellett kialakítani: „Új Normális” (Ling et al. 2023) helyzet alakult ki.

Általánosságban elmondható, hogy az egyének viselkedését több tényező is befolyásolja, és ahogyan azt korábbi kutatási eredményekből tudjuk, a társak szerepe meghatározó ebben (lásd pl. S. Asch konformitással kapcsolatos vizsgálatait). A viselkedést meghatározzák a társas normák. „Egyes kutatók szerint a norma bizonyos viselkedések elfogadhatóságára vonatkozó hit, elképzelés, amely a vélt elfogadhatóság tekintetében alakítja az adott személy viselkedését a csoportban (Huesmann–Guerra 1997)” (Sóki et al. 2021:54). Bizonytalan helyzetben az addigi normák megkérdőjeleződhetnek, zavart és további bizonytalanságot okozva, hiszen a korábbi együttműködések meghatározó szabályok megváltozása miatt a közösség tagjainak magatartása kiszámíthatatlanná válik (Miklós 2020). Járványhelyzetben az új normák elfogadását (pl. járványügyi szabályok betartását) olyan tényezők befolyásolják, mint például az, mit lát a közvetlen környezetében az egyén (felveszik-e a maszkot, beoltatják-e magukat stb.), illetve mennyire érzékelik fenyegetésként az új helyzetet az egyének. Ezekben a helyzetekben is fontos a társak, a csoport szerepe, hozzáállása: ha a csoport nagy része fenyegetésként észleli a megváltozott helyzetet, akkor a tagok hajlamosabbak betartani az új szabályokat (Fritsche et al. 2010), és növekszik a szolidaritás mértéke (Sóki et al. 2021). A szabályok betartásának esélyét növeli, ha az egyéni kockázatok mellett elfogadott a járvány társadalmi kockázata is. A normák tartalmát a mögöttük, bennük rejlő értékek adják meg. Az értékekben fejeződik ki, hogy egy közösség, a társadalom mit tart fontosnak, jónak vagy éppen nemkívánatosnak, rossznak (Miklós 2020). Az egyének a társadalmilag elfogadott értékekkel különböző mértékben azonosulnak, az internalizálás szintje eltérő: a szankcióktól való félelem miatti elfogadástól a teljes mértékben bensővé tett azonosulásig terjedhet (Spéder 2006). Bár az érték és az attitűd más-más aspektusból közelíti az azonosulást (az érték általános helyzetre, míg az attitűd konkrét helyzetre vonatkozik), általában elmondható, hogy az értékek meghatározzák az attitűdöket (Spéder 2006; Miklós 2020).

Figyelembe véve, hogy a technológiai fejlődésnek köszönhetően manapság már nem minden kommunikáció igényel személyes jelenlétet, egy foglalkozást akkor lehet kommunikációintenzívnek tekinteni, ha a munkavégzéshez heti többszöri személyes kapcsolattartás szükséges, és az e-mail-en vagy egyéb formában való kapcsolattartás mértéke nem haladja meg a face-to-face interakciókét. A gazdasági szervezetek vezető beosztású munkatársai például olyan munkát végeznek, ahol a kommunikáció nagyon fontos. Ezt azonban a modern technológiának köszönhetően már nem szükséges személyes kapcsolat során intézni. A kereskedelemben vagy a vendéglátásban dolgozók munkája azonban személyes kapcsolattartást, fizikai jelenlétet igényel. Vannak olyan foglalkozások is, mint például a szociális szférában, az oktatásban dolgozók munkája, melyek egy részét lehet otthonról végezni (órákra készülés, dolgozatjavítás, adminisztrációs teendők stb.), de a munkavégzéshez elengedhetetlen az olyan minőségű személyes interakció, melyet a technológiai megoldások nem tudnak kiváltani. Kiemelendő, hogy az otthoni munkavégzés egyik alapvető feltétele az a digitális tudás, képesség, amiben a magyar lakosság az EU-átlag alatt teljesít. Alapvető digitális ismeretekkel a lakosság 40%-a (Dániában 80%), ezen felüli képességekkel a lakosság negyede (Dániában fele) rendelkezik. Az otthoni munkavégzéshez a munkavállaló oldalát tekintve nemcsak a tudás, de megfelelő eszközök vagy például a széles sávú internethez való hozzáférés is szükséges. Emellett a lakás, annak adottságai (pl. szobaszám, elrendezés) a háztartásban élők száma, életkora is fontos tényező az otthoni munkavégzés lehetőségét mérlegelve. Munkáltatói, intézményi oldalról is komoly elvárások vannak: alapvető kérdés például a home office (a munkavégzés helyének megváltozása, eseti otthoni munkavégzés) és a távmunka (a munka törvénykönyvében szabályozott atipikus munkaviszony) értelmezése.

Vonatkozó adatok szerint a magyarországi munkák jelentős része (64%) fizikai jelenlétet követel, vagy olyan személyes kapcsolattartást, melyet nem lehet online megoldani. A feladatkörök majdnem harmada (31%) személyes kapcsolattartást és fizikai jelenlétet is igényel, minden ötödik (20%) csak személyes jelenléttel végezhető, 13% esetén pedig fizikailag mindenképpen jelen kell lenni (Pető–Koren 2021).

Home office vagy munkahelyi jelenlét? A munkavégzés helyének hatása a mentális egészségre

A világvilágjárvány első évében, 2020-ban a távmunkában dolgozók száma jelentősen megnövekedett: Finnországban például a munkavállalók negyede (25,1%) dolgozott távmunkában. Ez az arány Magyarországon csupán 3,6% volt (Eurostat 2021).

A távmunka megítélése nem egyértelmű, előnyei (pl. több autonómia, növekedhet a munkával való elégedettség, nem kell utazni) mellett számos hátrány is említhető: a családi kötelezettségek miatt nehéz a munkavégzésre koncentrálni, és ez fordítva is igaz, a munka miatt nehéz ellátni az otthoni teendőket. Ezek a problémák főleg a távmunkában dolgozó nőket érintették jelentős mértékben. A szakemberek a home office mentális, pszichés hatásaira is felhívták a figyelmet. Az otthonról végzett munka ugyanis a munkahelyi kapcsolatok megszüntetését, esetenként elvesztését is jelentette. Ez a fajta fizikai elszigeteltség felerősítette a negatív érzéseket.

A kényszerűségből végzett távmunka, mely a személyes kapcsolatok korlátozásával is járt, sokaknál a mentális jóllét csökkenését idézte elő. Jahoda (1999) már korábbi munkáiban is rámutatott arra, hogy a munka az anyagi biztonság mellett a mentális egészség szempontjából is fontos tényező.

A dolgozói jóllét vizsgálata manapság is egyre inkább előtérbe kerül. Több kutatás (Diener–Lucas–Oishi 2002; Taris 2006; Wright–Cropanzano–Bonett 2007) is azt igazolta, hogy minél magasabb szintű a dolgozói jóllét, annál hatékonyabb a munkavégzés. A dolgozói jóllét akkor magas szintű, „ha a munkahely pozitív érzelmet vált ki a dolgozóból, jó a munkatársak közötti kapcsolat, a munka pedig értelmes, magával ragadó és sikerekhez vezet” (Seligman 2011, Pataki–Bittó–Kun 2021:44).

Kapcsolathálózati szempontból a home office-ban végzett munkának egyrészt hatása van a családi kapcsolatokra, másrészt a munkahelyi kapcsolatokra is. Egyes kutatási eredmények szerint a heti 2,5 napnál több távmunka bár jó hatással van a munka-magánélet egyensúlyra, a munkahelyi kapcsolatokat tekintve viszont romboló (Gajendran–Harrison 2007). Egyetértés van a kutatók szerint abban, hogy a távmunka mind a munkatársi kapcsolatokat, mind a csapatmunkát negatívan érinti. A munkatársaktól való fizikai távollét csökkenti a társas támogatás mértékét, ami rontja a mentális jóllétet. „A társas támogatás hozzájárul a nehéz helyzetekkel való megküzdéshez, így egy jól működő munkahelyi közösség csökkenti a munkahelyi stressz szintjét is (Bailey–Wolfe–Wolfe 1994; Bentley et al. 2016). Lamond és társai (1997) a távmunka egyénre vonatkozatható negatív hatásainak összefoglalásában kiemelte mind a megbecsülés, mind pedig az érzelmi támogatás hiányát, mely a társas izoláció érzéséhez vezethet.” (Pataki–Bittó–Kun 2021:45).

Módszer és minta

A személyes interakcióra és fizikai jelenlétre épülő foglalkozásokban dolgozók tapasztalatait félig strukturált interjúk elemzésével vizsgáltuk (N=40). Az interjúk több kutatási dimenzióra fókuszáltak: 1. Félelem és bizonytalanság; 2. Veszteségek és következményeik; 3. Életmód, életstílus, életritmus változásai. Ezen belül 3.a. A társadalmilag kötött idejű tevékenységek (munka és karrier, tanulás, családellátó és háztartási tevékenységek, közlekedés); 3.b. Fiziológiai szükségletek kielégítése (alvás, étkezés, testi higiénia, öltözködés, passzív pihenés); 3.c. Szabadon végzett tevékenységek (aktív és passzív szabadidős tevékenységek); 3.d. Kapcsolatok és szolidaritás (családi, baráti kapcsolatok, bizalom); 4. A veszélyhelyzetben kialakított kockázatkezelési stratégiák és ezek tartóssá váló, tovább élő elemei.

Az interjúk az ország több megyéjében, különböző nagyságú településeken készültek, így Budapesten (10 darab), megyeszékhelyeken (10 darab), kisvárosokban (10 darab) és községekben (10 darab).

Az interjúk olyan szakemberekkel, kulcsemberekkel készültek, akik egyrészt munkájuk miatt napi szinten vannak kapcsolatban más emberekkel, így munkakörükből, ismertségükből adódóan jó rálátással bírnak a település vagy településrész történéseire, másrészt pedig a járványhelyzet idején munkájukat személyes interakciók és fizikai jelenlét során végezték. Az interjúalanyok körében jellemző foglalkozások: polgármester, alpolgármester; szociális és kulturális intézmények vezetői, helyetteseik, szakmai vezetők, koordinátorok, szervezők; házi orvos, tanár, óvodapedagógus, nevelőtanár, üzletvezető, boltvezető, adminisztrátor, postai

középvezető, biciklis futár. Az általuk elmondottakon keresztül megismerhettük az egészségügyben, a szociális szférában, az oktatásban, a közigazgatásban, a közszolgáltatásban, a kereskedelemben, a vállalkozásban dolgozók mindennapjait, a nehézségeket és problémákat, illetve a veszélyhelyzetben született megoldási módokat a Covid-19-járvány idején. Az interjúalanyok különböző foglalkoztatási pozícióból (vezető, középvezető, beosztott, alkalmazott, önálló) mutatták be azokat a kihívásokat, melyekkel szembe kellett nézniük a járvány első időszakában, majd annak elhúzódása miatt a későbbiek folyamán.

Az interjúalanyok között 15 fő nő és 25 fő férfi válaszadó szerepel. Kor tekintetében is vegyes volt az összetétel: voltak huszonévesek és hatvan év felettek is a mintában.

Az interjúk 2022 nyarától 2023 januárjáig készültek, azaz a válaszadók visszaemlékezéseiből tudjuk rekonstruálni a járvány kitörése idején, illetve a második és harmadik járványhullám során átélteket, tapasztaltakat. Mindezt azért fontos szem előtt tartani, mert a járványhelyzet elejére jellemző bizonytalanság, az ismeretlenről való félelem, az ezzel összefüggő szorongás, stressz, az élet minden területére kiterjedő korlátozások, majd az enyhülő és újra szigorúbbá váló rendelkezések, az időben való tartós elhúzódás meghatározta az embereknek az adott helyzethez való viszonyulását, az éppen megoldásra váró problémákat és az azokhoz való alkalmazkodási módokat.

Kutatási kérdések

A rendelkezésre álló interjúk elbeszéléseiből a következő kutatási kérdésekre keressük a választ:

1. Hogyan reagáltak, és miként alkalmazkodtak a személyes interakciókra és fizikai jelenlétre épülő foglalkozásokban dolgozók a Covid-19 munkaerőpiaci kihívásaihoz?
2. Milyen normák, értékek érvényesültek a munkahelyi közösségben a veszélyhelyzeti időszakban?
3. Hogyan kapcsolódnak a foglalkozásokból származó kihívásokhoz a családi-magánéleti és közösségi színtereken megjelenő félelmek, bizonytalanságok?

Eredmények

Mielőtt a kutatási kérdések megválaszolására térnénk, érdemes bemutatnunk a járványhelyzet elrendelésének, az első komolyabb korlátozások bevezetésének megélését. Az új helyzet érzékelése, a veszélyhelyzet mértékének értelmezése, kockázati tényezőnek való minősítése egyénenként eltérő volt. Mégis a visszaemlékezésekből az látható, hogy a bizonytalanság, az ismeretlen helyzettől való félelem és szorongás közös mintázat volt.

„Egészen döbbenetes volt kimenni az utcára, az üres utcákra. Egyébként hihetetlen verőfényes március volt, emlékszem, gyönyörű idő volt, és egészen megdöbbenő volt. A nemzeti ünnep például, tehát március 15. megünneplése akkor úgy zajlott, hogy üres utcákon a városvezetés koszorúzott. [...] ljesztő volt. A boltok üressége és így tovább. [...] Szóval az élet, amitől pulzál, lüktet egy kisváros élete, teljes egészében megszűnt. A nagy kulturális összejövetelek, a Művelődési Központban működő csoportok, ahogy átmentek az online térbe, iskolák, óvodák mozdulatlanok voltak, az óvó nénik mentek be egyedül. Hihetetlen volt megélni.” (alpolgármester, kisváros)

Az első napokat, a járványhelyzet elrendelését, az iskolák, munkahelyek bezárását, az üzletek nyitvatartásának korlátozását, a kijárási tilalom kihirdetését szinte mindenki fel tudta idézni. Ehhez kapcsolódóan a felelős munkakörben dolgozóknak már a helyzet okozta problémák megoldásán is el kellett gondolkozni.

„Ami nekem egy ilyen nagyon meghatározó élmény volt, hogy akkor vasárnap jöttem haza Budapestről a vonattal, és már a vonaton azt kellett megszerveznem, hogy a gyerekeknek az ellátását a következő héten, és hogy ki igényel ügyeletet, hányan maradnak otthon. Nem tudtunk rá szerintem lelkiekben felkészülni. Mindenkiben nagy volt a félelem, de nem tudtuk, hogy tudjuk ezt igazából kordában tartani, ami nekem nagyon fontos volt, hogy vezetőként nekem kell és kellett volna irányt mutatnom, de bennünk is nagy bizonytalanság volt. Igazából nagyon fontos volt az, hogy össze tudjuk fogni a kolleganőket, és hogy mi ott az óvoda világában egy biztos pontot tudjunk nyújtani a körülöttünk lévőknek.” (óvodavezető, Pécs/nagyváros)

1. Alkalmazkodás a Covid–19 munkaerőpiaci kihívásaihoz

A munkahelyeket ugyanolyan mértékben érintette a járvány és a megfékezése érdekében hozott intézkedések, mint a családokat vagy a szűkebb és tágabb közösségeket. Azokon a munkahelyeken, ahol nem volt megoldható az otthoni munkavégzés, ahol a napi feladatok végzése megkívánta a személyes interakciót és a fizikai jelenléteket, az első járványhullám idején egyik napról a másikra kellett kitalálni, felépíteni, újjászervezni a mindennapos tevékenységet, munkavégzést, szem előtt tartva egymás védelmét, ugyanakkor a munka minőségi elvégzését, a szolgáltatások biztosítását is. Ennek során többféle problémával, kihívással néztek szembe a szakemberek, a munkáltatók és a munkavállalók is. Az elmondások alapján megállapítható, hogy a mezőgazdaságban vagy az iparban a szalag mellett végzett munkaköröket betöltőket másképpen érintették a járványügyi rendelkezések, mint az alapvetően irodai munkakörben vagy a szellemi munkát végző, de folyamatos személyes kapcsolattartást igénylő munkakörökben dolgozókat. Az interjúalanyok szerint ezekre a tevékenységekre továbbra is szükség volt, így a munkáltatók abban voltak érdekeltek mind a fizikai, mind a szellemi munkát tekintve, hogy a feladatok, amennyire lehetett, zavartalanul el legyenek végezve. A személyes és fizikai jelenléteket igénylő munkát végzők körében is, főleg a kezdeti időszakban, jelen volt a megbetegedéstől félelem és az, hogy a munkahelyen fertőződnek meg, és viszik azt haza családtagjaiknak. Ugyanakkor a munkahely megtartása, az anyagi biztonságra való törekvés is jellemző volt.

Az 1. táblázatban foglaltuk össze az interjúk alapján azonosított, a járvány miatt kialakult munkahelyi problémákat és az azokra adott válaszokat, alkalmazkodási módokat. A későbbiekben ezeket a szempontokat ismertetjük részletesen.

1. táblázat
A járvány miatt kialakult munkahelyi problémák és alkalmazkodási módok

	A járvány miatt kialakult problémák	A problémákra adott válaszok, alkalmazkodási módok
1.	A munkavégzés protokolljának hiánya, a szabályozások gyakori változtatása.	Saját protokoll, munkavégzési keret kialakítása. Együttműködések kialakulása, megerősödése.
2.	Új munkahelyi feladatok, megnövekedett terhelés. Szektorok közötti konfliktusok. Szolgáltatók és szolgáltatást igénybe vevők, ellátottak közötti konfliktusok.	A munkahelyi feladatok újratervezése, átszervezése, online lehetőségek megtalálása.
3.	A mindennapos munkavégzés nehézségei.	Pozitív munkaattitűdők, gyors reakció, hivatástudat, felelősségérzet, örömmel végzett munka. Felmondás, táppénz, fizetés nélküli szabadság, munkahely-változtatás.

Az interjúkban megjelenő nehézségekre a válaszadók elmondásai alapján alapvetően problémaorientált megküzdési stratégiákat lehet beazonosítani: a személyes jelenléteket igénylő munkakörben dolgozók cselekvéseinek központjában a járványhelyzet miatt felmerülő problémák leküzdése, azok kezelése, megoldása állt. A válaszadók által elmondottakból az látható, hogy a különböző szférában dolgozók igyekeztek proaktívan, előrelátó és felelősségteljes módon cselekedni. Ez amiatt is lényeges alkalmazkodási stratégia, mert a járványhelyzet idején a kormányzati támogatások alapvetően a munkahelyek megmentésére fordítottak viszonylag magas összegeket, de nagyon kevésbé foglalkoztak a munkahelyek minőségének megőrzésével, a munkahelyi kapcsolatok javításával (Czifusz 2021).

A következőkben az interjúkban megfogalmazott, a mindennapi munkavégzés terén megjelenő kihívásokat, nehézségeket tekintjük át az 1. táblázatban azonosított tényezők alapján.

A munkavégzés protokolljának hiánya, a szabályozások gyakori változtatása veszélyhelyzetben

Az interjúalanyok szerint eleinte az egyik legnagyobb problémát a mindennapi munkavégzés protokolljának hiánya, a gyorsan változó szabályalkotás és az információáramlás hiányosságai okozták. Bár ezek a problémák szinte minden munkakör esetén fennálltak, mégis főleg az első időszakban, leginkább az egészségügy területén dolgozók, háziorvosok, szakorvosok, mentőtisztek munkáját nehezítették meg.

„[...] a háziorvosoknak a tájékoztatása az katasztrofális volt. Azt kell mondjam. [...] És amikor kaptunk információkat, azok is itt-ott-amott hiányosak, átgondolatlanok, szakmailag több helyen kifogásolhatóak voltak.” (háziorvos, főváros)

„Mi mint háziorvosok minden nap kaptuk a körleveleket reggelente, hogy miket kell csinálni, meg hogyan. És akkor először ugye nagyon sok minden volt, aminek nem volt értelme, akkor rájöttek, hogy annak nincs értelme, akkor megváltoztatták [...]. Úgyhogy én minden reggel azzal kezdtem, hogy elolvastam, hogy na, akkor a mai napra mi vonatkozik. Mert az, ami tegnap volt, az már aznap nem volt jó.” (háziorvos, kisváros)

Mind a vezetői, mind a középvezetői beosztásban dolgozó válaszadók arról számoltak be, hogy főleg a szabályozások időbeli elcsúszása miatt sokszor maguknak kellett kitalálni a munkavégzés kereteit, pl. szociális területen a munkatársak egészségének védelmében kialakítani az új munkarendet (váltott műszak, adminisztratív feladatok home office-ban), a kliensekkel való kapcsolattartás módját, helyét, a higiéniai szabályok betartását a munkahelyen, illetve a kliensekkel való munka során.

„Elég gyorsan kellett új megoldásokat kitalálnunk, úgyhogy ügyeleti rendet, egy új ügyeleti rendet csináltunk, ahol különválasztottuk a kollégákat, hogy ne legyen érintkezés, hogyha valahol a betegség felüti a fejét, akkor az a csapat kerül karanténba, de a másik csapat tud dolgozni gond nélkül, illetve kialakítottuk az otthoni munkavégzésnek is a hátterét, [...] magunknak találtunk ki úgy feladatokat vagy inkább megoldási módokat, merthogy ugye több hónapos csúszással kaptunk akár az ágazatból vagy innen-onnan különféle protokollokat, hogy mit hogy kéne csinálni, amikor már rég túl voltunk rajta, de hát mindegy, úgyhogy magunk találtuk ki a megoldási, megsegítési formákat.” (gyermekjóléti szakember, főváros)

Ezek a megoldandó problémák a mezőgazdasági munkát végzők és az iparban dolgozók esetén is jelen voltak. Másképpen kellett szervezni a munkacsoportokat, más időbeosztást kellett kialakítani annak érdekében, hogy a lehető legkisebbre szorítsák a fizikai kontaktusok létrejöttének esélyét.

Külön nehézséget jelentett, ha egy munkacsoport tagja igazoltan fertőzött lett, ugyanis ilyen esetekben az adott csoport minden tagját, kezdetben azok családtagjait is karanténba kellett tenni, ami befolyásolta a munkaidőt és így a havi jövedelmet is.

A járványkezeléssel kapcsolatos konfliktusok, nézeteltérések a munkahelyen belül is felülötték a fejüket, ezeket ugyanis protokoll hiányában ugyancsak a vezetőknek kellett megoldani. Eleinte a fentebb említett karanténhelyzet elrendelése, később pedig az oltással kapcsolatos véleménykülönbségek néha még a munkavégzést is nehezítették.

„De azok a hirtelen intézkedések, azok azért stresszhelyzettel bőven jártak, amikor kiderült, hogy ki covidos éppen, és próbáltuk a kontaktutatást végigfutni. És az aggodalom, hogy megfertőztünk-e más, vittük-e tovább, az mindenképpen nagyon nyomasztó volt a dolgozóknál is. [...] (szociális intézmény igazgatója, nagyváros)

„Az intézményen belül ez megjelent. Megjelent az, amikor nem ültek be egy autóba. Nem ültek be, mert hogyha ő nem szűreti le magát, tehát nem tudni, hogy covidos vagy nem. Ugye volt a dolgozóknak a szűrése, akkor mondta, hogy ő leprással nem ül egy autóba [...]” (családsegítő és gyermekjóléti központ igazgatója, kisváros)

Az első időszakban az ismeretlen és bizonytalan helyzet nem feltétlenül kedvezett a munkahelyi szolidaritásnak. A félelmek eleinte ellenségeskedést is kiválthattak a munkatársak között, hiszen a személyesen megtapasztalt bizonytalanságérzet hatással van az emberek viselkedésére, szubjektív reakcióira. A munkahelyi protokoll kialakítása, a helyzethez leginkább alkalmazkodó, a munkatársak védelmét biztosító, a termelést, a szolgáltatást továbbra is biztosító intézkedések azonban a munkahelyi reziliencia növekedését idézték elő. Az adott munka, munkakör, tevékenység új kereteinek kialakítása minden szektorban biztonságosabbá, kiszámíthatóbbá tette a munkavégzést, így csökkentették az egyéni bizonytalanságérzetet, és növelték a hatékonyságot.

A munkatársak védelme, a munkavégzés zavartalan biztosítása mellett az élelmiszerboltoknak – főleg a járvány kitörésének első időszakában – a pánikvásárlás következményeivel is számolniuk kellett. Az alapélelmiszerek, egyes tartós fogyasztási cikkek tömeges felvásárlása hiányt eredményezett, amit nem mindig tudtak pótolni. Egyes boltok már a hivatalos elrendelés előtt is bevezettek korlátozásokat egyes árucikkek vásárlására. A pánikvásárlás egy idő után elmúlt, hiszen az emberek észrevették, hogy a beszállítás és az árusítás viszonylag zavartalanul működött. A következő nagyobb problémát az időszávok bevezetése jelentette, amikor a fiatalok és az idősebbek külön időszakokban vásárolhattak. Ez mind az egyéneknek, mind a vállalkozásoknak komoly problémákat okozott. Ehhez járult még hozzá az egy helyiségben és bizonyos területen tartózkodó emberek létszámának szabályozása is. Ez a rendelkezés még súlyosabb gondokat okozott.

„Az, hogy létszámkorlátozás volt, meg az, hogy időbeli korlátozás, az, hogy ki mikor jöhetett, az teljes felfordulást okozott nálunk, az nagyon sok mindenben, tehát negatívan érintett minket leginkább, tehát forgalomban.”
(élelmiszerbolt-tulajdonos, üzletvezető, falu)

Együtműködések kialakulása, megerősödése

A veszélyhelyzetben kialakuló problémamegoldásra törekvő cselekvéseknek pozitív hozadéka is volt. Egyrészt az egyes szakmákon belül, másrészt a szakmák között is megnövekedett az információáramlás, gyakoribbá vált a telefonos vagy online kapcsolattartás. A bizonytalan helyzet tehát az együtműködéssel, a másik tapasztalatainak, véleményének megismerésére való törekvéssel növelte a társas támogatásokat, így a munkahelyi szolidaritásra épülő munkahelyi tőkét is. A kialakuló, megerősödő munkahelyi tőke minden bizonnyal pozitív hatással van a rezilienciára is, ami fontos lehet egy hasonló, bizonytalan helyzet sikeres megoldásában is.

„[...] valakinek egy szakmai nyitott kérdése, amire nem tud saját maga választ, megoldást találni, akkor igenis szoktunk e-mailen körbeküldeni kérdéseket egymásnak, és ez jelentősen felerősödött a Covid alatt. Tehát tulajdonképpen [...] az információszegénység, hadd szabadjon így fogalmaznom, ellentételezésére vagy ellensúlyozására például az egy nagyon jó megoldás volt, hogy kollégák egymás között megosztottuk az információkat, és nagyon sokszor ki tudtuk segíteni egymást ebben a helyzetben.” (házi orvos, főváros)

„Amikor felreppent egy hír, mert azért volt egy ilyen forró drót a színházak között, hogy úristen, úgy hallottam, hogy mostantól, nem tudom, csak 100 fő alatti nézőtérre lehet a nem tudom. Jézusom, ne már! És akkor utána mindenki várta a közlönyt, hogy tényleg így van-e, és tényleg úgy volt.” (programkoordinátor, főváros)

„A kormányrendelet is volt arról, hogy a 65 év feletti idősök ellátására egy ilyen krízisellátást kell, bevásárlást, gyógyszerbeszerzést megszervezni. És ebben, mivel az intézménynek volt leginkább tapasztalata a területi ellátásban, az otthonközeli ellátásban, a mi intézményünk együtműködve a családsegítő szolgálattal szervezte meg az éppen, hogy mondjam, bezárt vagy szünetelő intézmények dolgozóival ezt a szolgáltatást. Ebben benne voltak kezdetben az óvodai dolgozók, később pedig a bölcsődei dolgozókkal működtünk együtt, vagy az ő részvételükkel szerveztük meg a munkát, dolgoztuk ki a logisztikát.” (szociális intézmény igazgatója, nagyváros)

Új munkahelyi feladatok, megnövekedett terhelés, szektorok közötti, valamint szolgáltatók és ellátottak közötti konfliktusok

A járványhelyzet miatt több szakterületen is pluszfeladatok keletkeztek. A leginkább megfelelő és kivitelezhető megoldásokat a munkáltatóknak kellett kitalálni. Ez történhetett a belső munkahelyi erőforrások átszervezésével, külső segítség igénybevételével vagy akár az online megoldások alkalmazásával is.

A házi orvosok megnövekedett adminisztrációs terheit például nemegyszer a védőnői munka átszervezésével vagy önkormányzati munkatársak segítségével oldották meg. Ezeknek a tevékenységeknek az átvállalása, felvállalása akár önként is létrejöhetett.

„[...] vállaltuk azt, hogy a házi orvosoknak a különféle bejelentkezéseket, egyebeket, az oltásra való jelentkezést például mi koordináltuk. [...] Tehát ilyenekkel is próbáltuk meg segíteni a házi orvosok munkáját, meg magát azt, hogy valahogy jobban túléljék a Covid hatását.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

„A pedagógusoknak arra nem volt lehetőség, hogy délután például nem érti a gyermek az adott nyelvtani példát, akkor az én kollégám, akinek rugalmas munkaideje van, ő azt felvállalta, hogy ő Messengeren korrepetál-

ja. Tehát hogy nyilvánvaló, hogy nekik is nehéz volt így oktatni, de az én kollégáimnak ez egy kihívás volt, nem ez a feltétlen feladatkörük nekik, max. van itt pedagógus végzettségem, vagy olyan pedagógusi vénája, és ezzel nagyon sok gyereknek, én úgy gondolom, hogy tudtak segíteni. Akár idegen nyelvből, akár matematikából. Tehát hogy volt egy ilyen feladat, amit nem feltétlenül, de szívesen tettek meg. Ezeket mind-mind pluszpénzek és ellenszolgáltatás nélkül.” (családsegítő és gyermekjóléti központ igazgatója, kisváros)

Az átszervezések azonban esetenként konfliktusokat idéztek elő az eltérő szektorokban dolgozók között. A válaszadók több esetben is úgy emlékeztek vissza, hogy a szociális és egészségügyi szektorban dolgozók között jelentek meg leginkább ezek a nézeteltérések, melyek elsősorban az eltérően érzékelt társadalmi megbecsültségből és az eltérő leterheltségből, pluszfeladatokból adódott. A szociális szolgáltatásban dolgozók nemegyszer számoltak be arról, hogy sok esetben segítettek az egészségügyi ellátás működtetésében, vettek át feladatokat a háziorvosoktól, kórházaktól, de ezeket a feladatátvállalásokat semmilyen módon (anyagiai, pluszszabadság stb.) nem honorálta senki. A feszültség még inkább érzékelhető volt azokon a munkahelyeken, ahol egyszerre volt jelen mindkét szféra dolgozói köre.

„Ami viszont nagyon rossz visszhangot szült, az az, hogy a mi intézményünknel van egészségügyi ellátás is és szociális is. És az egészségügyi ellátáson lévő dolgozók megkapták ezt az 500 ezer forintos rendkívüli pénzt a feladatellátásért akkor is, ha nem dolgoztak, akik pedig gondozói munkakörben nagyon hasonló feladatot láttak el, ők pedig nem kaptak. Tehát ez rendkívül rosszul sült el. [...] Az is rosszul esett a dolgozóknak, hogy az egészségügyi ellátás, ami pedig nyilván rendkívül fontos, meg ebben az időszakban különösen mekkora figyelmet és tapsot kapott, ők pedig ilyen kis szürke munkásokként néha még meg is bántva, nem kapták meg azt a kellő elismerést.” (szociális intézmény igazgatója, nagyváros)

A különböző szektorokban dolgozóknak a járványhelyzet különböző szakaszaiban eltérő problémákkal kellett szembenézni. A szociális szektorban az volt az egyik leginkább megterhelő helyzet, főleg a járványidőszak elején, hogy nagyon sok pluszfeladat hárult rájuk.

„Mindennel megtaláltak minket, hiszen ugye a legtöbb társintézmény vagy egyéb önkormányzati, tehát mindenki más bezárt úgy teljesen, vagy hát első körben teljesen.” (gyermekjóléti szakember, főváros)

Az egészségügyben eleinte a betegekkel való kapcsolattartás, majd az oltás megszervezése, az ezzel járó megnövekedett adminisztráció okozott megoldandó problémákat.

„Elképesztően sok adminisztráció volt az oltásokkal kapcsolatban, töménytelen mennyiségű pluszmunka.” (háziorvos, főváros)

Kulturális területen eleinte a járványhelyzet átvészélése, a nézők, a látogatók, a szolgáltatást igénybe vevők megtartása, majd azok visszatérése, ezzel együtt az éppen hatályban lévő szabályok betartatása okozott problémákat.

„A nézőkkel sok konfliktus amiatt volt, amikor a maszkhasználat kötelező volt, és valakivel ezt egyszerűen nem lehetett megértetni, és annyira nehezen képviseli azt az ember így egy színház ajtajában, hogy de vegye fel, különben nem engedem be, de ő kifizette a jegyet. De ez a szabály, addig nem engedhetem be.” (programkoordinátor, főváros)

„Voltak azért ilyen kis félreértések, meg megmondom őszintén, például volt olyan, hogy amikor már a csoportok jöhettek, hogy akkor a csoport tagjainak védettségi igazolvánnyal kellett rendelkezni, de a csoportvezető bejöhett védettségi igazolvány nélkül is. Ez most megint fölvetett olyan kérdéseket, na de hát ha a csoportvezető covidos, és nincs védettségi igazolványa, akkor hogy jöhet be, akkor csoporttagok miért nem jöhetnek be anélkül stb.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

A munkahelyi feladatok újratervezése, átszervezése, online lehetőségek

A munkahelyek megtartása és a szolgáltatás elérhetőségének biztosítása érdekében a munkahelyi feladatok átszervezése jelenthette az online megoldások alkalmazását. A kulturális szférában, a mindennapos ügyn-tézés során, de akár a szociális ellátás, még az idősellátás terén is az online megoldásokra való áttérés, azok gyakoribb, célirányosabb használata sokat segített már eleinte is.

„[...] talán egy pozitívum van, hogy rájöttünk, hogy az online tér használata mennyire fontos. Tartottuk a kapcsolatot nyilván a klubjainkkal, a csoportjainkkal, különösen odafigyeltünk az idősebb korosztályra, nyilván ott, akivel tudtuk online, akivel tudtuk telefonon keresztül, postán keresztül. [...] Nyilvánvalóan próbáltuk pótolni például advent kapcsán, az adventi hétvégékre készítettünk egy videós programot, amit föltettünk a honlapra, Facebookra, YouTube-ra, mindenhová.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

A munka újraszervezése, átszervezése folyamatos tervezést, újratervezést és egyeztetést igényelt. A munkaadók, a vezetők próbálták az éppen érvényben lévő rendelkezésekre reagálva szervezni a mindennapi munkát.

„Természetesen készítettünk pandémiás tervet is, folyamatosan az önkormányzat felé jeleztük a dolgokat. A kollégák, akik home office-ban dolgoztak, azok egy ilyen munkanaplót kellett, hogy vezessenek, hogy mit csinálnak, hogy csinálják. Ezeket heti rendszerességgel szintén beküldtük a fenntartónak, tehát folyamatosan kapcsolatban voltunk velük. A technikai részét is megoldottuk, tehát a fertőtlenítési lehetőségeket és a többi és a többi, tehát ezekre mindig odafigyeltünk, és hát igyekeztünk minél komfortosabb körülményeket biztosítani.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

„És mi is nagyon komolyan rákészültünk, hogy mi lesz akkor, ha ABC 1000 alternatívánk volt, mindenféle, hisz itt azért van nekünk ilyen bentlakásos is, mint ahogy említettem, tehát ahogy családok, gyerekek, csecsemők élnek, mi van akkor, hogyha az egyik behozza, hova rakjuk, mit csinálunk. Tehát nagyon komolyan átgondoltuk. [...] Folyamatosan, ahogy jöttek az új helyzetek, meg új infók, igazgattuk hozzá a mi, tehát a saját kis életünket.” (családsegítő igazgatója, kisváros)

Az újabb és újabb helyzetekhez való folyamatos alkalmazkodás nagy ellenálló képességet kívánt meg a munkahelyi vezetőktől, de a beosztottaktól is. A problémamegoldásra való törekvés, az új és váratlan kihívásokkal való gyakori szembekerülés arra motiválta a dolgozókat, hogy a megküzdési stratégiák közül a helyzethez leginkább megfelelőt tanulják meg kiválasztani. Ehhez, ahogyan a védelmi motivációs modell is mutatja, folyamatos költség-haszon elemzést kellett végezni annak érdekében, hogy a választott cselekvés haszna a legnagyobb, költsége pedig a legkisebb legyen.

A munkahelyi átszervezések nemegyszer munkahelymentő megoldásnak is tekinthetőek. Több terület szakemberei is arról számoltak be, hogy nem akartak leépítéseket végrehajtani a járvány miatt, hiszen az amúgy is jelentős terhet rótt mindenkire. Az érvényes szabályozások keretein belül igyekeztek úgy szervezni a munkát, hogy ne kelljen senkit elbocsátani. A társas támogatás, így a társadalmi szolidaritás is megnyilvánult ezekben a lépésekben.

„Nem, nem, erre személy szerint én magam is nagyon vigyáztam, hogy ezt valamilyen módon kikerüljük, inkább átcsoportosítással. Tehát azok a kollégák, akik tudtak home office-ban dolgozni, azok dolgozhattak home office-ban, azok a kollégák, akiknek erre nem volt lehetősége: technikai személyzet, parkolószok, takarítók és a többi és a többi pedig olyan feladatokat kaptak, amik már évtizedek óta elmaradtak: festés, mázolás, pakolás, lomtalanítás és a többi. Tehát mindenkinek megvolt a feladata, ezt dokumentáltuk is, és hát emiatt hála istennek nem kellett senkitől megválni.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

„És akkor valóban úgy történt, hogy ahogy az egyes területeken, például az óvodánkban, ugye az még városi szintű fenntartás, óvodákban, bölcsődékben megszűntek az ellátások, hogy akkor azt hogyan lehetett átcsoportosítani például arra, hogy ne az én három kollégám hordjon ezer emberhez kaját, hanem akkor próbáljuk már azt megoldani, hogy párokban, hogy lehet, hogy 4-5 embert vegyen fel egy-egy óvó néni, és akkor úgy lássuk, meg szervezzük meg a városi ellátást, hogy azért ne legyen nagyon nagy veszélynek az sem kitéve, aki csinálja, meg ne pusztuljunk bele, tehát elég jól meglett ez így, így akkor városi szinten szervezve, meg tényleg azt mondta a polgi, hogy arra nagyon akar ügyelni, hogy munkaerőt ne kelljen elbocsátani.” (családsegítő vezetője, kisváros)

Az üzletek, boltok, éttermek, kávézók, sörözők esetében is jellemző volt a napi munkavégzés és beosztás olyan típusú átszervezése, ami lehetőleg nem vezet munkanélküliséghez.

„Akkor napi bejelentések nem voltak, szóval nem kellett, hanem az állandóságokkal megoldottuk. Ugye szűkebb volt a nyitvatartási rendünk, mert normál esetben leginkább 6 órakor nyitunk a kávézók miatt. Akkor

nem nyitottunk, csak 10 órákor, hogy az ebéd menjen, és akkor, mondjuk, 8 órákor bezártunk, mert már feleslegesnek tartottuk tovább nyitva lenni. És akkor elegendő voltunk így, hogy az állandós kisegítőkre nem volt akkor szükség. De szerencsére állandóstól nem kellett megválni.” (sörözőtulajdonos, üzletvezető, falu)

A munkahelyek jelentős része a járványhelyzetben is működött, és természetes elvárás volt, hogy a szolgáltatások egy adott színvonalon biztosítva legyenek. A munkahelyek egy másik részének viszont a bezárással vagy a korlátozott működéssel, továbbá a szigorú járványügyi szabályok betartásával és betartatásával kellett szembenéznie, valamint jelentős problémát okozott a megbetegedés és annak tömegessé válása a munkahelyeken.

„Az üzlet szempontjából be kellett zárni. Ugye azt engedték, hogy ételt szállítsunk ki, vagy vehessenek át. Illetve ugye, mivel nekünk lottózónk is van, szerencsejátékokat adtak fel. Szóval helyben nem lehetett fogyasztani semmit, mert ugye akkor még eleinte nem lehetett árulni, és lassan elvitelre sem kávé, utána megengedték [...]” (sörözőtulajdonos, üzletvezető, falu)

„Ez, mondjuk, szegmensfüggő volt, mert mi például, aki leginkább gasztronómiára dolgozunk, mi földbe álltunk teljesen, szóval az éttermek bezárásával.” (borászat-birtokigazgató, falu)

„És inkább ott az volt a probléma azon az oldalon, hogy a kieséseket hogyan fogják tudni megoldani, mert egyik napról a másikra leállt egy sor, mert az a tizenkét ember, aki egy kupacban dolgozott, azok közül volt egy érintett, és tizenkettő hopp, és szerintem itt ez volt a probléma, hogy ezért volt nehéz ezeknél a nagy cégnél dolgozni vagy dolgoztatni, mert ilyen következményei voltak a Covidnak.” (élelmiszerbolt-tulajdonos, üzletvezető, falu)

„Mindig problémamegoldók voltunk...”

A mindennapos munkavégzés nehézségei veszélyhelyzetben

Mivel az interjúalanyok a járványhelyzet idején is személyes interakciókban és fizikai jelenléttel végezték munkájukat, a mindennapos munkavégzés során a fentiek mellett még számos nehézséggel kellett megküzdeniük. Az interjú narratívákból az állapítható meg, hogy az új és bizonytalan helyzethez válaszóink általában gyorsan alkalmazkodtak, valamint kiemelendő, hogy a kutatás interjúalanyainak többsége feladatait, munkáját a járványhelyzet idején is lelkesen, örömmel, önfeláldozó módon és szinte panaszkodás nélkül végezte. A munkahelyeken és a munkahelyek között kialakuló közös feladatvállalás, az összefogás többletenergiát adott a munkájukat személyesen végzők többségének.

„Tehát attól, hogy krízishelyzeteket kezelünk a hétköznapokban, és ebben dolgozunk, vagy krízishelyzet-közeli dolgokkal. Így mi szerintem nagyon gyorsan és jól tudunk reagálni. Sok mindenkivel ellentétben. Tehát hogy ez nekünk annyira nem dobtá meg az adrenalinunkat, mint esetleg más munkakörben dolgozóknak. És mindig problémamegoldók voltunk, vagy hát az hajt előre, úgyhogy csak saját, azt tudtuk, de hogy ez megerősített minket, hogy csak saját magunkra számíthatunk, és hogy össze kell dolgoznunk, ahogy eddig is, és a szférán belül kell összefognunk egymással az adott szinteken. Tehát hogy nem kell semmit fölfele, mert felesleges.” (gyermekjóléti szakember, főváros)

„Ez egy rémálomidőszak volt, és azt kell mondjam, hogy nyilván mi is emberekként, egészségügyi ellátóként mi is szorongtunk a Covidtól, és egyértelműen pluszmunkát jelentett az, hogy az oltásokba ilyen mértékben bekapcsolódtunk, de ezt mindenki örömmel csinálta, és jó szívet csinálta.” (házi orvos, főváros)

Pozitív munkaattitűdők, gyors reakció, hivatástudat, felelősségérzet, örömmel végzett munka

A szakma szeretete, az örömmel végzett munka sokaknak adott erőt a bizonytalan helyzetben is. Emellett a hivatástudat, a felelősség- és kötelességérzet is domináns tényező volt a mindennapi munkavégzés során.

„Tulajdonképpen önként vállaltuk, de örömmel tettük, hiszen éreztük, hogy valamilyen módon nekünk ez egy kötelezettség vagy kötelesség, mert hát ugye arra szegődtünk, hogy itt az embereknek és a közösségeknek az életét próbáljuk meg megkönnyíteni, meg szebbé, jobbá tenni a normál időszakban is, hát itt a covidos időszakban ilyen módon tudtuk ezt valamilyen módon segíteni. [...] Az, hogy egymást mennyire tudtuk segíteni, mennyire összetartó a csapat, azt hiszem, ez is egy tanulsága a dolognak. Megint nagy szavakat nem akarok használni, de küldetésünk van tulajdonképpen, hiszen azzal, hogy mi bármit is próbálunk tenni a magunk

széreny módján a közösségekért, az emberekért, azért az most derült ki, hogy mennyire fontos és mennyire nélkülözhetetlen.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

„A kollégák, nem tudom, pont azért talán, mert hivatástudat, vagy azért, mert ez egyértelmű volt, hogy dolgozni kell, olyan retentő pánikhangulatot én nem éreztem, mint általában a lakosság körében. Ez abból is látszódott, hogy nagyon kevesen mentek el akár ilyen nem feltétlenül indokolt táppénzre.” (szociális intézmény igazgatója, nagyváros)

Azokban a szakmákban dolgozók, ahol a tolerancia, a megértés, a szolidaritás a szakmai értékrend részei, melyeket a szakemberek alkalmaznak, gyakorolnak a mindennapi feladataik elvégzése közben (pl. a kliensekkel való munka során), a munkatársak felé is képesek ezeket a társas támogatásformákat (emocionális, információs, tanácsadás stb.) áramoltatni, melyek segítenek, és pozitív energiát biztosítanak a problémás és nehéz helyzetekben.

Felmondás, táppénz, fizetés nélküli szabadság, munkahely megváltoztatása

Egyes interjúalanyok arra világítottak rá, hogy voltak olyan helyzetek, főleg eleinte és főként a vírustól való félelem miatt, hogy az egyén inkább a munkavégzést hagyta abba, számára ez jelentette a helyzet megoldását.

„[...] inkább azt tapasztaltam, hogy volt, aki beáldozta a munkahelyét. Tehát őt nem érdekli. Őt rúgják ki, ő biztos ki nem mozdul a házból, mert Covid van.” (szociális, családsegítő és gyermekvédelmi központ igazgatója, kisváros)

A bizonytalan helyzet kezelése olyan szubjektív megoldási módokat is aktivizált (pl. munkahely megváltoztatása, táppénz), melyek inkább érzelmi döntések voltak, és az egyéni szorongás feloldását szolgálták. A védelmi motivációs modellben szereplő költség-haszon elemzés ezekben az esetekben a nagyobb mentális hasznosság felé billent még akkor is, ha ennek a döntésnek komoly anyagi költségei is voltak (pl. jövedelem kiesése, csökkenése).

Normák és értékek a munkahelyi közösségben a veszélyhelyzeti időszakban – bizonytalanság és félelem

A munkahelyi közösségek vizsgálata során fontos szót ejteni a munkahelyi társadalmi tőkéről is, ugyanis azt a normák és a bizalom határozza meg (Putnam 2004). Azt, hogy miként alkalmazkodtak a munkahelyek, a munkahelyi közösségek a veszélyhelyzetben megjelenő kihívásokra, alapvetően meghatározta, hogy a járványhelyzet előtt milyen normák, szabályok voltak jellemzőek, s azok milyen értékek alapján alakultak ki. Az „Új Normális” (Ling et al. 2023) helyzetet ezekre a korábban meglévő szokásokra, értékekre alapozva kellett kiépíteni.

A munkáltató, illetve a munkatársak veszélyérzékelése, a járvány miatt kialakuló helyzet komolyságának értékelése hatással volt az egyénekre is. A munkájukat továbbra is személyesen és fizikai jelenléttel végzők esetében ez még inkább jellemző volt, hiszen ők nap mint nap tapasztalhatták ezeket a benyomásokat, vélekedéseket, melyek alapján kialakították saját alkalmazkodási stratégiáikat, véleményüket a helyzet értékelésével kapcsolatban. A munkahelyi vezető, a csoportvezető viselkedése, a munkatársaknak a vezető felé korábban kialakult bizalma, tisztelete meghatározta ezekben az időszakokban, hogyan fogadta el a munkahelyi kollektíva az új szabályokat, hogyan tudott azonosulni az „Új Normális” helyzettel.

A járvány miatt kialakult új és szokatlan helyzetben, a bizonytalanság és félelem megjelenésével a munkahelyi normák és értékek is változtak, melyek érzékeltették hatásukat mind munkáltatói, mind pedig munkavállalói szinten és jellemezték a munkahelyi közösségeket is (2. táblázat).

2. táblázat
Munkahelyi közösségeket érintő problémák és az arra adott válaszok

	A járvány miatt kialakult problémák	A problémákra adott válaszok
1.	Vezetői szinten megjelenő munkaszervezési problémák.	Felelős döntések a munkahelyi közösség érdekeinek szem előtt tartásával. „Szürke” megoldások
2.	A feladatvégzés nehézségei, mentális túlterheltség.	A közös cselekvés mint érték: szakmai és szektorközi együttműködések. Jó kezdeményezések a munkatársi kapcsolatok ápolására, megőrzésére.

Vezetői szinten megjelenő munkaszervezési problémák

Felelős döntések a munkahelyi közösség érdekeinek szem előtt tartásával

Azok az interjúalanyok, akik a járványhelyzet idején vezető beosztásban dolgoztak, komoly dilemmákat fogalmaztak meg, melyek a szabályozatlan, ismeretlen helyzetben léptek fel. A munkatársakért, az ellátottakért, a kliensekért, a szolgáltatás biztosításáért érzett felelősség tetten érhető volt a kezdeti időszakban. A közösség védelme érdekében az egyént előtérbe helyező normák veszíthettek jelentőségükből. A munka végzésének biztosításához, a körülmények és a lehetőségek szem előtt tartásával a szükséges döntéseket úgy kellett meghozni, hogy prioritást élvezzenek a közösség érdekei. A maszkviselés, majd az oltás felvétele melletti érvek is leginkább a közösség védelmére fókuszáltak.

„[...] én nem tehetem kötelezővé, sőt, talán azt hiszem, meg se kérdezhetem, hogy van-e oltása, vagy nincs oltása, mert ez személyiségi jog. Nem tettem kötelezővé az oltást, de nyilvánvalóan én is próbáltam amellel agítani, hogy mindenki, aki tudja, vegye fel, mert hát azért itt emberekkel találkozunk, kollégákon kívül azért sokan járnak be csoportokba akárkik, tehát itt azért ezt meg kell oldani.” (kulturális központ igazgatója, nagyváros)

A munkahelyeken külön problémát jelentett, hogy pl. az idősebb munkatársakra, valamint a kisgyerekesekre külön tekintettel kellett lenni, hiszen a megfertőződés veszélye körükben komoly egészségi kockázattal járt. A munkahelyek egy része az új normázási folyamat egyik lépéseként azt preferálta, hogy a többletmunkát inkább az egyedülálló, fiatalabb munkatársak végezzék. Az érintetteknek ezzel azonosulniuk kellett, el kellett fogadni az új helyzetben kialakuló új normát.

További dilemmát, megoldandó problémát jelentett a karanténszabályozások betartása, betartatása, a betegség felvállalása a munkavégzés, így a bevétel kiesésének terhére. Eleinte a szégyenérzet is megjelent a munkahelyeken, sokan nem merték felvállalni betegségüket, kockáztatva ezzel mások egészségét is.

„Kezdetben nem volt ez kérdés, hogy a betegséget jelezzék, és azonnal tudjuk szűrni. Később már, amikor már pár dolgozó ugye a táppénz miatt, meg a kontakt miatti hiányzás miatt a béréből is veszteséget szenvedett, akkor már nem vált annyira biztonságossá az, hogy jelezzenek, hogy betegek, vagy beteg van a családban, és ez megint csak egy ilyen veszélyeztetett helyzetet jelentett. Ma már egyáltalán nem jellemző. [...] Hát már ezt megőrzésnek élték meg. Megőrzésnek élték meg. A dolgozónál nyilván a keresetkiesés. Tehát hogy igazán a betegségnél nem, de hogy a kontaktnál már nem jeleztek. Illetve nyilván nagyobb tünetekkel nem tud dolgozni, de hogy nagyon kellett figyelniük, hogy tünetekkel dolgozó ne jöjjön be, tehát intézményi intézkedéseket is kellett hoznunk, nemcsak azért, mert protokollba raktuk, hanem tényleg végre kellett hajtani, mert érzékeltük azt, hogy aggódnak a megélhetésük miatt, és benne van a pakliban, hogy inkább betegen dolgoznak, és nem szűnnek.” (szociális intézmény igazgatója, nagyváros)

„Szürke” megoldások – a legalitás határán...

A társas támogatás, a munkahelyi társadalmi tőke meglétét jól mutatják azok a cselekvések, melyek célja alapvetően a szolgáltatások biztosítása, a feladatok elvégzése volt, ezért esetenként az írott és íratlan szabályok be nem tartását is maguk után vonták. A kollegiális összetartás, egymás segítése, a munkahely biztonságának megőrzése néha kivételes szükségmegoldásokat szült. Az egyik említett terület a gyermekelhelyezések problémája volt, amelyben a munkáltatók próbáltak megoldást találni a gyermekes munkavállalók számára.

„Mi a munkahelyen szerveztünk pont azért, hogy a dolgozók tudjanak dolgozni, gyerekfelügyeletet is, ami egyrészt segítette a munkánkat, egy kicsit a dolgozók közötti összetartást is segítette. [...] Tehát hogy megoldottuk munkahelyi szinten, hogy a dolgozók tudjanak dolgozni, és be voltak zárva, hogy átmenetileg gyermekmegőrzést is megoldottunk. Különbözőn megállt volna a munka.” (szociális intézmény igazgatója, nagyváros)

„És akkor a közösségi teret kinyitottuk a saját dolgozók gyerekeinek úgy, hogy akkor saját dolgozót odaraktunk gyerekfelügyelőnek, és akkor hát, próbáltuk úgy azért nagyjából, amennyire tudtuk elkülöníteni a gyerekeket, vagy mit tudom én, vittünk oda laptopot, akkor az iskolások ott tudtak online-ozni, az óvodások meg, mit tudom én. Szóval saját módon megoldottuk úgy, ahogy.” (családsegítő vezetője, kisváros)

„Itt mi a Városházán úgy próbáltuk és az intézményeinknél is megoldani, hogy be lehetett hozni a gyerekeket. Az se teljesen normális, hogy egy működő hivatalba szaladgálnak a gyerekek körbe-körbe, mert erre is volt példa itt.” (polgármester, kisváros)

A kávézók és bulihelyek világában, ahol a foglalkoztatottak zöme fiatal, a megoldandó nehézségeket az okozta, hogy a bezárás a munkahely elvesztését is eredményezhette. Emiatt többen álláskereső támogatást vettek igénybe, néhányan biciklis futárnak álltak.

“Na igen, és akkor az első hullám alatt nagyon szigorúan vettük azt, hogy akkor ezt éreztük így a társadalmi felelősségvállalásnak, szóval hogy így kell felelősen viselkedni, hogy teljesen bezárunk, és nem keresünk kiskapukat, hanem akkor így kész, megvárjuk, amíg ez elül. És a második hullámnál meg már nem éreztük ezt. [...] Ott teljesen kikapuztunk, tehát ott, amit lehetett, különösebb kockázat nélkül, azt csináltuk.” (kávézótulajdonos, főváros)

A kritikus helyzetet a törzsközönség is érezte, szolidaritásukkal, segítőkészségükkel gesztusokat gyakoroltak a hely számára.

„Ez még az első hullámban volt, hogy egy csoport törzsvendég, akik nagyon sokat jártak hozzánk inni, ők találkoztak a M. téren, mikor mi zárva voltunk akkor is, és vettek sört a boltban, és ott iszogatták, és minden nap összedobtak annyi pénzt, amennyit elköltöttek volna egyébként a L.-ben, és akkor ezt a végén odaadták. Ez nagyon kedves gesztus volt. Szétszórtuk a kollégák között.” (kávézótulajdonos, főváros)

A feladatvégzés nehézségei, mentális túlterheltség

Közös cselekvés mint érték: szakmai és szektorközi együttműködések

A járvány kezdetén kialakult helyzetre gyors és hatékony összefogással, egymás támogatásával, segítségével reagáltak a helyi közösségek. Ezeknek a tevékenységeknek egy részét hivatalból, kötelező feladatként látták el a szakemberek, de jelentős volt az alulról jövő kezdeményezések száma és az önkéntesen végzett segítő munka is. Külön hozadéka volt az első időszaknak a különböző szektorok (önkormányzat, civil, magán) és szakmák (szociális, egészségügyi stb.) összefogása, egymás munkájának támogatása, hatékonyabbá tétele.

„Meg hát ugye, az önkormányzat is ugye nagyon sok helyen hirdette, hogy milyen segítségi formákban hova lehet fordulni, és akkor sok civil szervezet is, több civil szervezettel lett kontaktja az önkorinak, és így együtt, és akár tényleg ezek a szomszédi segítségék is.” (gyermekjóléti szakember, főváros)

„Hát én azt gondolom, hogy ami ott az elején, és tényleg egy pozitív változás, kimondhatom, hogy megmutatkozott itt a társadalmi összefogás, hogy tényleg kialakult egy olyan segítő mechanizmus, mint az önkormányzat, mint a civil szervezetek, de a lakosság és a dolgozók között is, hogy segítsünk a másikon [...]. Óhatatlanul egy ilyen kis odafigyelés kialakult. És például, amikor az óvodák bezártak, óvónők nem mehettek be dolgozni,

átmentek a segítő szférába, és mentek a másik intézménynek segíteni bevásárolni az időseknek. Tehát azt gondolom, hogy ilyen nagyon nagy empátia azért előjött. Hogy tudunk összefogni és segíteni a másíknak, akinek szüksége van rá.” (főosztályvezető, nagyváros)

Jó kezdeményezések a munkatársi kapcsolatok ápolására, megőrzésére

A munkahelyi közösségekben meglévő társadalmi tőke az egymáshoz való odafordulásban, egymás lelki támogatásában is megnyilvánult. Ahogyan a munkahelyi vezetők, úgy a munkahelyi kollektívák is igyekeztek egymásra odafigyelni. A közösen átélt nehézségek, kihívások bizonyos munkahelyi közösségeket még inkább összekovácsoltak.

„Például esténként online jógaórákat is tartottunk, hogy egy kicsit lássuk is egymást, meg egy kicsit együtt is csináljunk valamit.” (óvodavezető, nagyváros)

„Vannak olyan közösségek, akiket jobban összehozott. Például én a szűk baráti társasággal, akik ugyanúgy futárok, és emiatt napi szinten nagyon sokat találkoztunk, mi kicsit jobban összekovácsolódtunk, hisz mással nem találkoztunk, csak egymással.” (biciklis futár, nagyváros)

A veszélyhelyzeti munkavégzés és a családi élet összeegyeztetése. A közösségi színtereken megjelenő félelmek, bizonytalanságok mint nehezítő tényezők

A járvány elejétől, főként az első lezárásoktól külön terhet rótt az egyénekre a home office, az otthoni munkavégzés, az online oktatás és a családtagokkal (közös tanulás, játék, szabadidős programok) és a családért végzett tevékenységek (főzés, takarítás, stb.) összehangolása. Bár interjúalanyaink munkakörükből adódóan feladataikat továbbra is főleg személyes interakciókon keresztül, fizikai jelenléttel teljesítették, így a teljes munkaidőben történő otthonról végzett munka nem volt jellemző rájuk, mégis az interjú elbeszélések alapján a munkavégzés és a magánszféra összemosódó kihívásai őket is érintették.

„Ilyen minden mindegy állapotba sokszor kerültem, hogy ó, [...] ráérek még. Nem volt ez jó hatással mindenkire. Összefolyt a munka és a magánélet helyszíne is, mert gyakorlatilag mindent egy térben csináltunk.” (kulturális szervező, nagyváros)

Az oktatási szférában dolgozók például az első időszakban, majd a második és harmadik hullámban elrendelt online oktatás miatt nagyon nehéz időszakot éltek meg.

„Tehát egyszerűen én is azt éltem meg, hogy nincs nyugalom, tiszta idegességben töltöttem az időmet, mert hogy nem vagyok képes rendesen beosztani az időt. A magánélet összemosódása a munkával vagy a gyermek tanításával. Tehát hogy nincsenek meghúzva ezek a határok [...]” (tanár, főváros)

Az otthoni oktatásra rendelt gyermekek, fiatalok ellátása, a róluk való gondoskodás külön kihívás volt azok számára is, akik munkájukat továbbra is a munkahelyre bejárva végezték.

3. táblázat

A munkavégzés és az otthoni feladatok összehangolásából adódó problémák és az azokra adott válaszok

	A járvány miatt kialakult problémák	A problémákra adott válaszok
1.	Összemosódó otthon és munkahely/iskola, ebből adódó félelem és bizonytalanság.	Új szabályok otthon, új napirend kialakítása, munkavégzés összehangolása.

Összemosódó otthon és munkahely/iskola, ebből adódó félelem és bizonytalanság

A járványhelyzet kapcsán született rendelkezések hatására gyökeresen megváltozott a családok napi rutinja. A családtagok sokkal több időt töltöttek együtt, egymással, egymás mellett, amiben kihívást jelentett a munka és a családi teendők összehangolása. Ez jelen volt azok életében is, akik távmunkában végezhettk napi feladataikat, de azokéban is, akiknek el kellett járniuk a munkahelyükre.

„És akkor jöttek a különböző élesebb konfliktushelyzetek az otthoni palettán, ami abból adódott, hogy most össze vagyunk [zárva], nem azért, mert ezt szeretnénk, hanem kötelezően vagyunk összezárva. És akkor ahol

még volt egy bevételkiesés, netán ebből adódóan, vagy a munkahely elvesztése akár.” (család- és gyermekjóléti központ igazgatója, kisváros)

A munka és az otthoni teendők összehangolásából adódó teher eltérően jelentkezett attól függően, hogy a családnak volt-e gyermeke, hány gyermek volt, és milyen korú gyermeket nevelt. Más feladatok, plusztévékenységek, megoldandó helyzetek hárultak a kisgyermekesekre vagy a kamaszokat, egyetemista korú gyermekeket nevelő családokra.

„Meg nehéz úgy, hogy az egyik gyereknek ilyen órája van, az egyik gépen a másik ül a másik szobában, akinek amolyan órája van, és akkor a szülő még online dolgozzon. Vagy akár mindkét szülő. Egyrészt ez egy sima hétköznapi háztartásban még ha nincsenek anyagi problémáik, akkor sem feltétlenül biztos, hogy négy ilyen eszköz van otthon, vagy van egy olyan net, ami mindegyiket elbírja, vagy van annyi helyiség a lakásban, hogy ennyi felé külön lehessen vonulni, és ne zavarják egymást.” (gyermekjóléti szakember, főváros)

A félelem és a bizonytalanság ebben a kontextusban is megjelent: az emberek féltek attól, hogy elveszítik megélhetésüket, hogy nem tudják összehangolni a családi és munkahelyi teendőket.

„Tehát ez átment, gyakorlatilag átpördült ez a vírustól való félelem [...], ami a vírustól való félelem megmaradt, de mellé bejött gyakorlatilag egy ilyen létbizonytalanság is, hogy lesz-e munkahelyem, ha megmarad a munkahelyem, ott kapok-e fizetést, hiszen nem tudok bejárni dolgozni, mert bezárt az intézményem, és még akinek bölcsődés, óvodás, kisiskolás korú gyermeke volt, neki is a felügyeletét, sőt, gyakorlatilag az oktatásáról szinte gondoskodnia kellett így az online oktatás mellett, mert egy egytől negyedik osztályos gyermeket nehéz ott tartani egy számítógép előtt.” (főosztályvezető, nagyváros)

Új szabályok otthon, új napirend kialakítása, munkavégzés összehangolása

A családi béke megőrzésének, fenntartásának egyik sarkalatos pontja a mindenki számára megfelelő napirend kialakítása volt: ki mikor kivel és hol tanul, dolgozik vagy játszik stb. Az egymásra való odafigyelés, a türelem, a feladatok összehangolása, a családtagok együttműködése segítette a munkahely és az otthonlét kihívásainak megoldását.

„Nyilván ez nagyon nagy toleranciát és mindenkitől türelmet igényelt, hogy együtt lenni összezárván otthon, mindenki dolgozzon, és tanuljon is, tehát ez nem egyszerű, egy nagyon nagy családi úgymond összefogás és türelem kellett hozzá, hogy ez egy működőképes dolog legyen, és hosszú heteken, hónapokon keresztül ezt működtetni lehessen úgymond egy családot, mint egy ilyen szervezetet.” (főosztályvezető, nagyváros)

Az „Új Normális” helyzet az iskolákban és a munkahelyeken, a családi szintéren is „Új Normális” helyzetek kialakítását generálta. A családban megjelenő kihívások megoldását ugyanúgy meghatározta a korábban jelen lévő szolidaritás, a család értékei, normái, a családi szabályok, mint a munkahelyeken meglévő társadalmi tőke. A járványhelyzetben kialakuló bizonytalanságot az egyéneknek több szintéren is meg kellett oldani, ezeket a megoldásokat össze kellett hangolni. A bizonytalan helyzet által generált szubjektív stratégiákat össze kellett hangolni a családi közösség, a munkahelyi közösség és a lokális közösség stratégiáival, ami nem mindenki számára ment könnyen.

Összegzés

Félig strukturált interjúk készítésével olyan szakemberek szemüvegén keresztül vizsgáltuk meg a munkahelyekhez kötődő, a munkavégzéshez kapcsolatos új helyzeteket, kihívásokat és az azokra adott válaszokat, akik foglalkozásukból adódóan a lezárások és a korlátozások idején is emberekkel, családokkal, közösségekkel foglalkoztak, nekik nyújtottak szolgáltatásokat, felelősek voltak a járványhelyzet minél hatékonyabb kezeléséért. Interjúalanyaink a járványhelyzet idején is személyes interakciókon keresztül, fizikai jelenléttel végezték munkájukat, és széles rálátással rendelkeztek az egyének, a kisebb-nagyobb csoportok (családok), a (munkahelyi, baráti, szomszédsági, lokális) közösségek mindennapjaira, sok esetben élték meg az új, ismeretlen helyzetek kialakulását, és vettek részt azok megoldásában.

A válaszadók narratíváiból úgy tűnik, hogy azok a munkavállalók, akik munkájukat a járványhelyzet idején is többnyire a munkahelyre bejárva végezték, nem voltak annyira kitéve a társas támogatás csökkenésének és az ezzel együtt járó mentális egészségi állapot romlásának. Továbbá a munkahelyi kapcsolatok pozitív hatással voltak a munkahelyi közösségek ellenálló képességének növelésére, ezáltal a bizonytalan helyzet megoldásában a proaktív és problémamegoldó stratégia volt jellemző. Az ismeretlen helyzethez való gyors és rugalmas adaptációban segítséget jelentett a munkahelyi társadalmi tőke, mely a bizalomra, a szolidaritásra, a közös tevékenység során szerzett tapasztalatokra, az így kialakuló normákra és értékekre épült.

A munkahelyi szolidaritás – csakúgy, mint a társadalom egyéb színterein megjelenő szolidaritás – a járvány első időszakában világosan feltárható volt az interjúk narratíváiban. A munkáltatók részéről a szürke megoldások, a munkaszervezés során az egyéni élethelyzetek figyelembevétele mind a magas szintű odafigyelést, egymás segítségének értékét mutatta. A felelősség, az örömmel végzett munka, a nehéz helyzetben megélt közös sikerek növelték a rezilienciaszintet.

A személyes jelenléttel végzett munkakörökben dolgozóknak a munkahelyen, a munkavégzés során, valamint a családi szinten kialakított alkalmazkodási stratégiáit, a munkáltatóként tapasztalt egyéni munkavállalói stratégiákat az eddigi kutatások kevésbé tárták fel, így tanulmányunk egyrészt értékes információval szolgálhat erről a területről, másrészt rámutat azokra az erősségekre, lehetőségekre, melyek a bizonytalan helyzetek megoldását segítik elő.

A munkahelyükre bejáró dolgozóktól ugyanúgy többletalkalmazkodást kívánt meg a mindennapos munkavégzés és a családi teendők elvégzése az új helyzetben, nekik is gondoskodniuk kellett gyermekeikről, idősebb hozzátartozóikról, mint azoknak, akik távmunkában végezheték feladataikat. A munkahelyre bejárók számára azonban a munkatársak által nyújtott társas támogatás hozzájárult a helyzethez való könnyebb alkalmazkodáshoz, a mentális egészség megőrzéséhez.

Hivatkozások

- Alon, T. – Doepke, M. – Olmstead-Rumsey, J. – Tertilt, M. (2020a) *This time it's different: The role of women's employment in a pandemic recession*. NBER Working Paper 27660. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27660>.
- Alon, T. – Doepke, M. – Olmstead-Rumsey, J. – Tertilt, M. (2020b) *The impact of COVID-19 on gender equality*. NBER Working Paper 26947. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w26947>.
- Bailey, D. – Wolfe, D. M. – Wolfe, C. R. (1994) With a Little Help from Our Friends: Social Support as a Source of Well-being and of Coping with Stress. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 21(2), 127–152. <https://doi.org/10.15453/0191-5096.2137>.
- Bartal A. M. – Lukács J. Á. – László T. (2021) A COVID-19-járvány hatása a rezilienciára. In: Horn D. – Bartal A. M. (szerk.) *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 70–100. Elérhető: <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/05/FeherKonyv.pdf> [Letöltve: 2023-09-05].
- Bentley, T. A. – Teo, S. T. T. – Mcleod, L. – Tan, F. – Bosua, R. – Gloet, M. (2016) The role of organisational support in teleworker wellbeing: A socio-technical systems approach. *Applied Ergonomics*, 52, 207–215. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2015.07.019>.
- Bianchi, S. M. (2000) Maternal employment and time with children: Dramatic change or surprising continuity? *Demography*, 37, 401–414. <https://doi.org/10.1353/dem.2000.0001>.
- Bianchi, S. M. – Sayer, L. C. – Milkie, M. A. – Robinson, J. P. (2012) Housework: Who did, does or will do it, and how much does it matter? *Social Forces*, 91, 55–63. <https://doi.org/10.1093/sf/sos120>.
- Bíró-Nagy A. – Szászi Á. (2021) *Koronavírus és válságkezelés: A magyarok tapasztalatai egy év után*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung. Elérhető: https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy_Solutions_Koronavirus_es_valsgkezeles.pdf [Letöltve: 2023-09-06].
- Cajner, T. – Crane, L. D. – Decker, R. A. – Hamins-Puertolas, A. – Kurz, C. (2020) *Tracking labor market developments during the COVID-19 pandemic: A preliminary assessment* (Finance and Economics Discussion Series 2020-030). Washington, DC: Board of Governors of the Federal Reserve System. <https://doi.org/10.17016/FEDS.2020.030>.
- Charles, M. – Grusky, D. B. (2004) *Occupational ghettos: The worldwide segregation of women and men*. Stanford, CA: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503618183>.
- Codagnone, C. – Bogliacino, F. – Gómez, C. – Folkvord, F. – Liva, G. – Charris, R. – Montealegre, F. – Villanueva, F. L. – Veltri, G. A. (2021) Restarting "Normal" Life after Covid-19 and the Lockdown: Evidence from Spain, The United Kingdom and Italy. *Social Indicators Research*, 158, 241–265. <https://doi.org/10.1007/s11205-021-02697-5>.
- Crabb, A. (2020) 'Coronavirus Has Left Australian Women Anxious, Overworked, Insecure – and Worse Off Than Men Again'. *ABC News* 24 May, URL (consulted 26 May 2020). Elérhető: <https://mobile.abc.net.au/news/2020-05-24/coronavirus-has-set-back-progress-for-women-workplace-equality/12268742> [Letöltve: 2023-09-06].
- Czírpusz M. (2021) *A Covid-19-válságkezelés és a dolgozók helyzetének átalakulása a magyarországi feldolgozóiparban*. Budapest: Periféria – Közpolitikai és Kutatóközpont. Elérhető: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/18779.pdf> [Letöltve: 2023-09-06].
- Dávid, B. – Herke, B. – Huszti, É. – Tóth, G. – Túry-Angyal, E. – Albert, F. (2023) Reshaping Social Capital During the Pandemic Crisis: Age Group Differences in Face-to-Face Contact Network Structures. *Social Inclusion*, 11(1), 295–309. <https://doi.org/10.17645/si.v11i1.6002>.
- Diener, E. – Lucas, R. E. – Oishi, S. (2002) Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In Snyder, C. R. – Lopez, J. (szerk.) *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 463–473.

- Dingel, J. I. – Patterson, C. – Vavra, J. (2020) *Childcare obligations will constrain many workers when reopening the US economy* (BFI Working Paper No. 2020–46). Chicago, IL: Becker Friedman Institute for Economics at the University of Chicago. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3579711>.
- Dryhurst, S. – Schneider, C. R. – Kerr, J. – Freeman, A. L. J. – Recchia, G. – van der Bles, A. M. – Spiegelhalter, D. – van der Linden, S. (2020) Risk perceptions of COVID-19 around the world. *Journal of Risk Research*, 23(7–8), 994–1006. <https://doi.org/10.1080/13669877.2020.1758193>.
- Duan, L. – Zhu, G. (2020) Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), 300–302. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30073-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30073-0).
- Durkheim, É. (2002 [1897]) *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge.
- Távmunka, fizetetlen gondozási munka és mentális egészség a Covid19 idején. Eurostat 2021. Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20220303STO24641/tavmunka-fizetetlen-gondozasi-munka-es-mentalis-egeszseg-a-covid19-idejen> [Letöltve: 2023-09-06].
- Floyd, D. L. – Prentice-Dunn, S. – Rogers, R. W. (2000) A Meta-Analysis of Research on Protection Motivation Theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(2), 407–429. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2000.tb02323.x>.
- Fodor É. – Gregor A. – Koltai J. – Kovács E. (2020) *Az egyenlőtlenségek alakulása a koronajárvány idején Magyarországon*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung. Elérhető: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/16606.pdf> [Letöltve: 2023-09-06].
- Fritsche, I., – Jonas, E. – Kayser, D. N. – Koranyi, N. (2010) Existential threat and compliance with pro-environmental norms. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 67–79. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.08.007>.
- Gajendran, R. S. – Harrison, D. A. (2007) The Good, the Bad, and the Unknown About Telecommuting: Meta- Analysis of Psychological Mediators and Individual Consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92(6), 1524–1541. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1524>.
- Hogg, M. A. (2009) Managing self-uncertainty through group identification. *Psychological Inquiry*, 20(4), 221–224. <https://doi.org/10.1080/10478400903333452>.
- Hout, M. – Levanon, A. – Cumberworth, E. (2011) Job loss and unemployment. In Grusky, D. B. – Western, B. – Wimer, C. (szerk.) *The Great Recession*. New York, NY: Russell Sage Foundation, 59–81.
- Huesmann, L. R. – Guerra, N. G. (1997) Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(2), 408–419. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.2.408>.
- Jahoda, M. – Lazarsfeld, P. F. – Zeisel, H. (1999) *Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kalat, J. W. – Shiota, M. N. (2007) *Emotion*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
- Köllő J. (2022) Munkaerőpiaci következmények. In Horn D. – Bartal A. M (szerk.): *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 154–177.
- Kutsar, D. – Kurvet-Käosaar, L. (2021) The impact of the COVID-19 pandemic on families: young people's experiences in Estonia. *Frontiers in Sociology*, 6, 25 August 2021. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.732984>.
- Lamond, D. – Daniels, K. – Standen, P. (1997) Defining Telework: What is it Exactly? In Jackson, P. J. & Van der Wielen, J. M. (szerk.) *Proceedings of Second International Workshop on Telework: "Building Actions on Ideas"*, 177–187.
- Lawlor, E. – Kersley, H. – Steed, S. (2009) *A Bit Rich: Calculating the Real Value to Society of Different Professions*. London: New Economics Foundation. Elérhető: https://neweconomics.org/uploads/files/8c16eabdbadf83ca79_ojm6bofzh.pdf [Letöltve: 2020-04-24].
- Lazarus, R. S. – Folkman, R. S. (1984) *Stress, Appraisal, and Coping*. New York, NY: Springer Publishing Company.

- Lee, S. A. (2020) Coronavirus Anxiety Scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety. *Death Studies*, 44(7), 393–401. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1748481>.
- Ling, H. W. H. – Shum, M. – Kwan, C. K. – Xu, M. (2023) Social workers' adaptation in times of pandemic crisis: A Hong Kong case. *International Social Work*, 66(1), 181–192. <https://doi.org/10.1177/00208728211064581>.
- Liu Y. – Gayle A. A. – Wilder-Smith, A. – Rocklöv, J. (2020) The reproductive number of COVID-19 is higher compared to SARS coronavirus. *Journal of Travel Medicine*, 27(2), 1–4. <https://doi.org/10.1093/jtm/taaa021>.
- Long, E. – Patterson, S. – Maxwell, K. – Blake, C. – Bosó Pérez, R. – Lewis, R. – McCann, M. – Riddell, J. – Skivington, K. – Wilson-Lowe, R. – Mitchell, K. R. (2022) COVID-19 pandemic and its impact on social relationships and health. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 76, 128–132. <https://doi.org/10.1136/jech-2021-216690>.
- Matthewman, S. (2015) *Disasters, Risks and Revelation: Making Sense of Our Times*. Houndmills: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137294265>.
- Mertens, G. – Gerritsen, L. – Duijndam, S. – Salemink, E. – Engelhard, I. M. (2020) Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March 2020. *Journal of Anxiety Disorders*, 74, August 2020, 102258. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102258>.
- Miklós I. (2020) Koronavírus és a rugalmas alkalmazkodás, járvány értékek mentén. *Acta Periodica*, 20, 64–84. <https://doi.org/10.47273/AP.2020.20.64-84>.
- Pataki-Bittó F. – Kun Á. (2021) Az otthoni munkavégzés és a jóllét. *Új Munkaügyi Szemle*, 2(4), 43–54. Elérhető: <http://real.mtak.hu/154580/1/PatakiBitto.pdf> [Letöltve: 2023-09-06].
- Pető R. (2021) Az otthoni munkavégzés lehetőségei Magyarországon. In Horn D. – Bartal A. M. (szerk.) *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 206–214. Elérhető: <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/05/FeherKonyv.pdf> [Letöltve: 2023-09-06].
- Pető R. – Koren M. (2021) Mely iparágakban és régiókban van lehetőség hosszú távon is távmunkára? In *Munkaerőpiaci tükrök, 2020*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 158–168. Elérhető: http://real.mtak.hu/136469/1/mt_2020_hun_158-168.pdf [Letöltve: 2023-09-06].
- Pfefferbaum, B. – North, C. S. (2020) Mental health and the Covid-19 pandemic. *New England Journal of Medicine*, 383, 510–512. <https://doi.org/10.1056/NEJMp2008017>.
- Putnam, R. D. (szerk.) (2004) *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York, NY: Oxford University Press Inc.
- Robinson, E. – Sutin, A. R. – Daly, M. – Jones, A. (2022) A systematic review and meta-analysis of longitudinal cohort studies comparing mental health before versus during the COVID-19 pandemic in 2020. *Journal of Affective Disorders*, 296, 567–576. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.09.098>.
- Saraniemi, S. – Harrikari, T. – Fiorentino, V. – Romakkaniemi, M. – Tiitinen, L. (2022) Silenced Coffee Rooms – The Changes in Social Capital within Social Workers' Work Communities during the First Wave of the COVID-19 Pandemic. *Challenges*, 13, 8, 1–13. <https://doi.org/10.3390/challe13010008>.
- Seligman, M. E. P. (2011) *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. New York: Free Press.
- Sik D. – Zakariás I. (2021) A szolidaritási mező – járvány idején. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(1), 1–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.1>.
- Sóki Z. – Hallgató E. – Volosin M. – Kóródi K. – Jagodics B. (2021) A társas normák változása a Covid-19-járvány egyes szakaszaiban. *Alkalmazott Pszichológia*, 21(2), 53–77. <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2021.2.53>.
- Spéder Zs. (2006) Kultúra, értékek, normák, szocializáció (Változások az ezredfordulón). In Andorka R. – Spéder Zs. (szerk.) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó, 558–597.

- Taris, T. W. (2006) Is there a relationship between burnout and objective performance? A critical review of 16 studies. *Work & Stress*, 20(4), 316–334. <https://doi.org/10.1080/02678370601065893>.
- U.S. Bureau of Labor Statistics (2020, May 8). *The employment situation – April 2020* [News release]. Washington, DC: U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics.
Elérhető: https://www.bls.gov/news.release/archives/empsit_05082020.pdf [Letöltve: 2023-09-06].
- Van den Bos, K. (2009) Making Sense of Life: The Existential Self Trying to Deal with Personal Uncertainty. *Psychological Inquiry*, 20(4), 197–217. <https://doi.org/10.1080/10478400903333411>.
- Van den Bos, K. – Lind, E. A. (2002) Uncertainty management by means of fairness judgments. *Advances in Experimental Social Psychology*, 34, 1–60. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(02\)80003-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(02)80003-X).
- Varga, J. – Csiszárík-Kocsir, Á. (2022) Várakozások, félelmek és a pandémia következményei – avagy hogyan éltük meg a válság mindennapjait. In Csiszárík-Kocsir Á. – Varga J. – Garai-Fodor M. (szerk.) *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században 2022/2.: Globális reakciók, lokális akciók a gazdaság rezilienciájának erősítéséhez*. Budapest: Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar, 321–335.
- Villarreal, A. – Yu, W. (2022) Research Note: Gender Differences in Employment During the COVID-19 Epidemic. *Demography*, 59(1), 13–26. <https://doi.org/10.1215/00703370-9710353>.
- Voicu, B. – Peral, E. B. – Rusu, H. – Rosta, G. – Comşa, M. – Vasile, O.-M. et al. (2021) COVID-19 and orientations towards solidarity: the cases of Spain, Hungary, and Romania. *European Societies*, 23(1), S887–S904. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1852439>.
- Wright, T. A. – Cropanzano, R. – Bonett, D. G. (2007) The moderating role of employee positive well being on the relation between job satisfaction and job performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(2), 93–104. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.12.2.93>.

A jogérzékelés és a szabálykövetés narratívái a Covid-19-járvány idején

Csurgó Bernadett – Fekete Balázs

Bevezetés

A jogszociológiai kutatások egyik klasszikus témája annak vizsgálata, hogy az állampolgárok honnan ismerik meg a jogszabályokat, hogyan szereznek azokról tudomást (Kulcsár 1967, Kutchinsky 1973, Podgorecki et al. 1973, White 2002, Riles 2007, Gajduschek–Fekete 2018, Hollán–Venczel 2021, Schultz 2023). A hagyományos, jogszabály- és dogmatikaorientált jogtudomány a jogalkotó és a jogkövető állampolgár között egyenes, direkt kapcsolatot tételez fel, azaz úgy véli, hogy a jogszabályokat a jogalanyok leginkább a jogszabályok olvasásán keresztül ismerik meg. E megközelítés nyilvánvalóan nem több mint fikció – ahogy erre már többen is rámutattak –, hiszen a valóságban a jogi ismeretek közvetítése összetett és többcsatornás folyamat, melyben számos szereplő is részt vehet (Griffiths 2000). A Covid-19 kapcsán készített interjúk kiváló lehetőségeket kínálnak e problematika közelebbi vizsgálatára, különösen azért, mert a Covid-19 közpolitikai „kezelése” szorosán összekapcsolódott különféle jogi eszközök felhasználásával, egyes esetekben egyik napról a másikra történő bevezetésével, a vészhelyzettől kezdve a vásárlási sáv kihirdetéséig (Rácz 2020, 2021). Azaz egy olyan atipikus szituációt tudunk most tanulmányozni, ahol nagyobb számú, a lakosságra közvetlen hatással bíró szabályhoz kellett a társadalomnak gyorsan – egyes esetekben napról-napra – alkalmazkodnia.

A Covid-19-járványhelyzet különlegessége, hogy a jogalkotó és az állampolgárok is egy teljesen új és ismeretlen helyzettel kerültek szembe rendkívül rövid idő alatt. Emiatt sem a szabályalkotás, sem a szabálykövetés számára nem álltak rendelkezésre már korábban bevált, a gyakorlat tapasztalatát beépítő gyakorlati minták. Emiatt a járványhelyzetre adott jogi válaszok nem támaszkodhattak korábbi tapasztalatokra, és az állampolgárok sem alapozhatták az ezekkel kapcsolatos cselekedeteiket személyes vagy közösségi élményekre és megtapasztalásokra. Eugen Ehrlich (1982) híres fogalmát („*az élő jog*”) (Hertogh 2009) parafrázálva a hatóságoknak és az állampolgároknak együtt kellett e szabálytömeget „*élővé tennie*”, azaz hozzáalakítania a gazdag és sokszínű társadalmi valósághoz (Kurkchiyan 2005). A járványügyi szabályok élő joggá válása nyilvánvalóan azok részleges gyakorlati átformálódásához és a velük kapcsolatos attitűdök folyamatos változásához is vezetett.

A tanulmány jogszociológiai keretben elemzi a pandémia alatti korlátozásokra, jogszabályváltozásokra adott társadalmi reakciókat és azok térbeli-társadalmi különbségeit. 2020 tavaszán a pandémia miatt elrendelt lezárások a rendszerváltást követő évtizedek legjelentősebb „jogszociológiai szituációját” is eredményezték. Olyan jogszabályváltozások és ezen belül korlátozások léptek életbe, amelyek az emberek mindennapi életére is rendkívüli hatást gyakoroltak. Új szokások, minták születtek az erős, majd egyre lazuló korlátozások mentén (maszkviselés, vásárlási sáv).

A tanulmány során különböző térbeli-társadalmi közegekben (falu, kisváros, nagyváros) a helyi társadalom különböző területén (oktatás, szociális szféra, egészségügy, szolgáltatás, turizmus stb.) érintett szereplőivel készített interjúk alapján elemezzük a jogismeret kialakulását, a szabálykövetés és a szabályszegés motívációs bázisait. A kutatás területi fókuszából adódóan elemzésünk kiterjed a jogszociológiában kevésbé hangsúlyos térbeli különbségek, azaz a területiség hatásának vizsgálatára is. Elemzésünk tárgyát képezik a szabályokkal kapcsolatos attitűdök változásai térben és időben egyaránt. Célunk feltárni, hogyan hatott

a Covid-szabályozás a mindennapi életre a különböző társadalmi terekben, milyen hatással voltak a különböző közösségek, társadalmi közegek a szabályok működtetésében, hogyan érzékelték és értékelték a megkérdőjeleztek különböző csoportjai a korlátozásokat, milyen narratívák fogalmazódtak meg, és ezekből mi maradt fenn a poszt-covid időszakára.

A tanulmány első felében áttekintjük, hogyan jelenik meg a településtípus mint magyarázó változó a hazai empirikus jogszociológiában. Ezt követően bemutatjuk az elemzés módszerét, majd az elemzés során először a szabálykövetést befolyásoló tényezőket vizsgáljuk, majd részletesen elemezzük az interjúk során kibontakozó jogszociológia-dimenziókat.

Eredményeink alapján az látszik, hogy alapvetően három narratíva bontakozott ki a jogérzékelés és a szabálykövetés mentén. Az első a normalitás narratívája, amikor az elbeszélő a szabályokat a normális élet részeként értelmezi, és ezzel igazolja a szabálykövetés létjogosultságát. A második a szabadság narratívája, amely egy kritikai megközelítés, melynek mentén az elbeszélő a szabályokat az egyéni szabadság korlátozásának keretében értelmezi. A két fenti, egymással szembenálló narratíva mellett az elemzés során kibontakozott még egy harmadik, a szabályokat a vidék sajátosságai (közösség, mezőgazdaság) mentén értelmező narratíva, a vidéki jogi tér narratívája is.¹

Térbeliség a jogszociológiában

A 90-es évek közepén egy, az akkori Európai Közösség jogi kultúráinak összehasonlításával és elemzésével foglalkozó tanulmány arra hívta fel a figyelmet, hogy a jogi jelenségek kvantitatív kutatásánál általánosságban kevésbé használhatóak fel a szociodemográfiai változók, mint egyéb társadalmi jelenségek vizsgálatánál (Gibson–Caldeira 1996). Azaz a jogi kultúrák jellegzetességeinek statisztikai szintű magyarázatánál ritkábban lehet elfogadható szignifikanciaszinteket megállapítani egyes bevett magyarázó változókkal (pl. nem, iskolázottsági szint, jövedelem, vallás).

Talán a fentiek is magyarázhatják, hogy noha a településtípus vagy lakóhely a kérdőíves felmérések egyik bevett eleme, az elmúlt évtized felívelő kutatási hulláma körében született elemzésekben e magyarázó változó csak nagyon korlátozott szerepet játszott. E tendencia alól kivétel Gajdusчек György és Fekete Balázs 2013-ban² elvégzett nagymintás reprezentatív kutatása (N=1000), melynek célja a Kulcsár Kálmán nevéhez kötődő, 1965-ben készített első magyar jogismereti kutatás megismérlése volt annak érdekében, hogy statisztikai alapon képet kapjunk arról, hogyan változott a jogismeret az elmúlt ötven évben.

Kulcsár egyik fontos megállapítása 1965-ben az volt, hogy a falvak jogismereti szintje alacsonyabb az országos átlagnál. Az adatfelvételt három egyetemi városban és négy környékbeli községben végezték, így nem volt reprezentatív a településszerkezet szempontjából. Ezt Kulcsár azzal magyarázta, hogy a falusi emberek hátrányos helyzetben vannak, mivel nehezebben tudnak jogi információkat szerezni, és ennek oka az alacsonyabb végzettség, valamint az elmaradottabb kulturális szint (Kulcsár 1967). Azaz a hatvanas években a falu mint településtípus egyértelműen negatívan korrelált a jogismeret szintjével. A 2013-as kutatás adatainak elemzése alapján azonban meg lehet állapítani, hogy ez az összefüggés napjaink Magyarországon már nem áll fenn. Gajdusчек és Fekete megállapította, hogy a jogismeret szintjében mért különbség szinte teljesen eltűnt a településtípus-bontásban (Budapest, város, falu) – összesen 3% század –, és az ANOVA elemzés is azt mutatta, hogy nincs szignifikáns összefüggés a teljes jogismeret és a településtípusok között (Gajdusчек–Fekete 2018).

A jogi kultúra egy másik „szeletének” (jogi attitűdök) vizsgálatánál az emberek „perlési attitűdjeit” vizsgálva egy esetben sikerült egy olyan összefüggést felfedezni, melyben releváns a településtípus. Róbert Péter és Fekete Balázs egy 2015-ös nagymintás (N=1000) és reprezentatív kutatás részeként arra a kérdésre kereste a választ, hogy kikkel és milyen intézményekkel szemben érzi úgy egy polgár, hogy reális esélye van pert nyerni abban az esetben, ha igaz van egy ügyben. A kutatás legfontosabb általános megállapítása, hogy a

1 A tanulmány írása idején Csurgó Bernadett a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az ÚNKP Bolyai+ Felsőoktatási Fiatal Oktatói, Kutatói Ösztöndíj keretében támogatásban részesült.

2 OTKA 105552 sz. projekt (2012–2016) A magyar lakosság jogtudata – elméleti és empirikus elemzés

válaszadók gondolkodását e témában egyfajta „perlési pesszimizmus” hatja át, azonban az megállapítható, hogy a budapesti lakosok szignifikánsan kedvezőbben látják „pernyerési esélyeiket”, mint a vidéki lakosság (Róbert–Fekete 2016). Az adatok tehát azt mutatják, hogy a budapesti lakhely – amelyet kiegészít a magasabb végzettség és jövedelmi szint, illetve az erősebb intézményi bizalom – egyike azoknak a szociodemográfiai változóknak, amelyek arra hajlamosítanak, hogy az emberek a jogrendszer működését kedvezőbben ítélik meg. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy e megállapításnál nem a budapesti lakóhely a kizárólagos döntő elem.

Az elmúlt évek talán legrészletesebb kérdőíves kutatása H. Szilágyi István és Kelemen László nagymintás (N=1000) reprezentatív kérdőíves kutatása 2018-ban, mely szintén a budapesti lakóhely és a többi településtípus közötti különbség hatását emeli ki a jogi attitűdök finomabb eltérései kapcsán (H. Szilágyi–Kelemen–Hall 2021). A szerzők az elemzésben az igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatban például arra mutatnak rá, hogy a budapestiek és a városlakók a falusi lakossággal szemben kevésbé gondolják, hogy befolyásolni lehetne az igazságszolgáltatást akár politikai, akár más módon, és a bíróságok előtti jogegyenlőség megvalósulásában is leginkább a budapestiek hisznek (H. Szilágyi–Kelemen–Hall 2021: 75–76). Ezek a meggyőződések valószínűleg nem függetlenek attól, hogy a budapestiek a leginkább hajlamosak azzal egyetérteni, hogy a minket körülvevő világ igazságos – belief in a just world –, és az igazságosság képes felülírni az igazságtalanságot (H. Szilágyi–Kelemen–Hall 2021: 81–82). Azaz az adatok azt mutatják, hogy a budapesti lakóhelynek – szembeállítva a falusi vagy a kisvárosi lakóhellyel – lehet hatása a jogi attitűdökre, azonban a szerzők nem tisztázzák azt a kérdést, hogy ez vajon pusztán csak a budapesti lakosság eltérő szociodemográfiai összetételéből következik – pl. az általánosnál magasabb jövedelmi státuszából és iskolai végzettségéből –, vagy pedig áll mögötte valamilyen sui generis, az előbbiektől független ok.

A kortárs hazai kvantitatív jogszociológiai kutatások tehát azt mutatják, hogy a településtípus általában véve nem releváns a jogszociológiai jelenségek – pl. jogismeret, jogi attitűdök –változásainak értékelésénél és magyarázatánál. Egyes attitűdöknél lehet jelentősége a budapesti lakóhelynek, és így talán felfedezhető egy Budapest–vidék tengely a jelenségek eltéréseinek magyarázatánál, de ez inkább kivételnek tekinthető, és erősen kérdéses, hogy ezek a finomabb „Budapest–vidék” eltérések a jogi attitűdökben nem inkább a budapesti lakosság eltérő szociodemográfiai jellemzőire vezethetők-e vissza. Mindezek alapján e kutatás szempontjából célszerű abból kiindulni, hogy a településtípus „hatásának” hiányát feltételezzük a kvalitatív adatok elemzése során, és ha mégis valamilyen szempontból érzékelhető hatásra bukkanunk, akkor azt ebben a kontextusban magyarázzuk.

Elemzésünk középpontjában tehát alapvetően nem a településtípusok közötti eltérés áll, bár azt is vizsgáljuk, vannak-e különbségek a települések között a jogérzékelésben és a szabálykövetésben. A településtípusokhoz köthető, azaz a vidék és a város eltérő reprezentációinak és ezek hatásának (Wirth 1973, Tönnies 2004, Bell 2006, DuPuis 2006, Halfacree 2007, Csurgó–Megyesi 2016), valamint a mindennapi társadalmi gyakorlatok és a közösség szerepének, illetve ezek reprezentációjának vizsgálata a térbeli folyamatokat vizsgáló szociológiai megközelítésekben meglehetősen elterjedt megközelítés. Ezek bevonása a jogszociológiai kérdések elemzésbe új szempontokat kínálhat a településtípusok hatásának megértéséhez a jogszociológia témákban, jelen esetben a szabályokhoz való viszony és a szabályokhoz kapcsolódó narratívák esetében is.

Elemzésünk központi fogalma a szabályokhoz való viszonyulás. A szabályok betartása a tágan értelmezett jogszociológia egy kulcstémája, szakirodalma pedig rendkívül szerteágazó. A klasszikus felfogás szerint a szabályok betartását két nagy érvcsoporttal szokták magyarázni. Egyrészt komoly magyarázó erővel bír a szankció – hivatalosan: a jogkövetkezmény; a köznyelvben: a büntetés – intézménye, és többen is amellett érvelnek, hogy a szabályok betartására a legjobban a hatékony szankciók motiválják az állampolgárokat (Gajduscheck 2018). Másrészt – amint erre az amerikai társadalmi-jogi kutatások egyik kiemelkedő személyisége, Tom R. Tyler (2006) rámutat – a szabályok legitimitációjáról alkotott képzeteknek, különösen hogy azok mennyire kezelik fair módon az eljárásokat, szintén komoly szerepe lehet a szabálykövetés biztosításában. Azaz ebben mindkét nézetrendszer összecseng, a szabályokhoz társított, nagyon gyakran nem a szabály konkrét jogi tartalmára vonatkozó képzeteknek – „komoly büntetésre számíthatok” vagy „fair módon működnek mindenkivel szemben” – van döntő jelentősége a szabályok betartása szempontjából.

Izgalmas kérdés, hogy milyen narratívák jelennek meg a jogi szabályokról való gondolkodás hátterében. E narratívák azért rendkívül fontosak, mert ezek végzik el az értelemadás feladatát a jog társadalmi gya-

korlattá válása során, azaz e narratívák segítségével válik a betűsorok egymásutánosságából kialakuló jogi szöveg valóban egyéni és ezen keresztül társadalmi cselekvéseket alakító gyakorlattá. Továbbá a hétköznapi életben a jog sosem jelenik meg a szabályszerűség vegyítettségében, hanem mindig az ilyen értelemadó narratívák által teremtett elbeszélői környezetbe ágyazódik be (Cover 1983). Elemzésünk középpontjában ezért a szabályokkal kapcsolatos narratívák is állnak (Fleck et al. 2017).

Az elemzés módszere

A tanulmány alapját képező kvalitatív szociológiai kutatás 2022-ben zajlott. A kutatás keretében 80 interjú készült. Az interjúalanyok kiválasztása területi alapon történt. A kutatás során készített interjúk esetében elsődleges szempont volt a településkategóriák arányos elosztása, így 20 falusi, 20 kisvárosi, 20 nagyvárosi és 20 budapesti interjú készült. A kutatás helyszínéül választott települések az ország több térségében helyezkednek el: regionális bontásban vannak tehát észak-alföldi, észak-magyarországi, dél-dunántúli, nyugat-dunántúli és közép-magyarországi interjúk. A településkategóriákon belül egységesen mindenhol azokra a szférákra fókuszáltunk az interjúalanyok kiválasztása során, amelyeket a Covid-19-járvány leginkább érintett. Ilyenek voltak az oktatási, egészségügyi, szociális, kulturális és gazdasági szférák. Az interjúalanyok között 53 nő és 27 férfi szerepelt. Ez az arány a vizsgált szférák sajátosságaival hozható összefüggésbe. A legtöbb interjú minden településkategóriában a szociális területen dolgozókkal készült: a 80 interjúból 21 sorolható ide, ezek között többségében szociális központokat, időotthonokat és bölcsődéket találunk. Mennyiségi szempontból ezt követik a gazdasági szférához köthető interjúk (15), amelyek között vállalkozásokat találunk a vendéglátástól kezdve a mezőgazdaságig. Oktatási területen a válaszadók közül 13-an, míg kulturális területen 12-en dolgoznak. Az egészségügyben dolgozó interjúalanyok száma 9 volt. Mivel az egészségügyi intézmények döntően a városokban találhatóak, ezért többségében kisvárosi és nagyvárosi interjúalanyok voltak a jellemzőek, a falvakban az egészségügyi szférát leginkább a védőnők képviselték. Végezetül a legtöbb településen az interjúalanyok között megtaláljuk a helyi politika képviselőit is, így polgármesterek, alpolgármesterek, osztályvezetők szerepelnek a kérdezettek között (8 fő). Az alanyok kiválasztása a szakértői mintavétel és a „*hólabda*” mintavétel kombinációjával történt. A kutatás helyszínein először azokat a(z) (oktatási, szociális stb.) intézményeket kerestük fel, amelyek az előzetes tudásunk alapján mindenhol rendelkeztek tapasztalattal a Covid-járvány kezelésében. Ezt követően a felkeresett interjúalanyokat arra kértük, ajánljanak olyan interjúalanyokat, akik a helyi Covid-19-tapasztalatok vonatkozásában fontos információkkal, tapasztalatokkal rendelkeznek.

Az elemzéshez az ATLAS.ti szövegelemző szoftvert használtuk. Az elemzés során a szabályozásokkal és a korlátozásokkal kapcsolatos elbeszélésekre fókuszáltunk minden interjú tekintetében. Az interjúszövegekben a jogszociológiai vonatkozásban releváns részeket és azok kontextusát a szövegen belül kódoltuk. Összesen 10 kódot hoztunk létre a szövegek kódolása során.

1. táblázat

Kódok és szövegrészletek száma

Kód	Kapcsolódó szövegrészletek száma
alkalmazkodás, adaptáció	57
félelem, szorongás, bizonytalanság	565
információhoz való hozzáférés	465
a korlátozások és a járványhelyzet hatása	545
oltás, oltásellenesség, vírustagadás	697
rémhír, dezinformáció	53
a szabálykövetés lazulása, a szabályok be nem tartása	51
szabályok	1661
szolidaritás, közösség, család	703
távolságtartás	120

A kódok mutatják, mely témák jelentek meg, azaz milyen kontextusba ágyazva beszéltek az interjúalanyaink a szabályokról, korlátozásokról, jogokról és szankciókról, azaz a Covid-19-járvány idején kialakult jogérzékelés és jogrendszer-tapasztalás hogyan jelenik meg a narratívákban. A kódok között a leghangúlyosabban természetes módon a szabályok jelennek meg. Ehhez a kódhoz tartozik a legtöbb idézet, hisz a témánk szempontjából releváns szövegrészek alapvetően a szabályok témájához kapcsolódnak. Egy-egy idézet több kódhoz is tartozhat, azaz ugyanazon szövegrészletnél több kód is megjelenik. A „szabályok” kód esetében például az látszik, hogy a többi kóddal való együttes előfordulása általánosnak tekinthető, és természetes is, hisz a szabályok álltak az elemzés középpontjában. A „szabályok” témával összekapcsolódó témák (kódok) között kiemelkedik a korlátozások kérdése, az információhoz való hozzáférés, a szabálykövetés lazulása, de a távolságtartás és a félelem, valamint a szorongás is.

2. táblázat

A „szabályok” kód és a többi kód együttes előfordulása a kódolt szövegrészletekben

	„szabályok” kód
alkalmazkodás, adaptáció	33
félelem, szorongás, bizonytalanság	43
információhoz való hozzáférés	77
a korlátozások és a járványhelyzet hatása	506
oltás, oltásellenesség	18
rémhír, dezinformáció	9
a szabálykövetés lazulása, a szabályok be nem tartása	77
szolidaritás, közösség, család	23
távolságtartás	57
vírustagadás	3

A kialakított kódokat témájuk alapján kódcsoportokba soroltuk: három kódcsoportot hoztunk létre. A központi és a témánk szempontjából legjelentősebb a jogszociológiai elemek kódcsoportja, ahova (1) a „korlátozások és a járványhelyzet hatása”, (2) a „szabályok”, (3) a „szabálykövetés lazulása, szabályok be nem tartása” és (4) a „távolságtartás” kódok kerültek. A másik két csoportban a jogszociológiai elemek kontextusát jelentő, az értelmezést és a magyarázatot segítő témák vannak. A második kódcsoportot tehát az információs elemek, azaz (1) az „információhoz való hozzáférés” és (2) a „rémhír, dezinformáció” kódok alkotják. Harmadik kódcsoport pedig a mentális és az érzelmi elemek kódcsoportja, ahová (1) az „alkalmazkodás és adaptáció”, (2) a „félelem, szorongás, bizonytalanság”, (3) az „oltás, oltásellenesség, vírustagadás” és (4) a „szolidaritás, közösség, család” tartozik. A továbbiakban a jogszociológiai elemek vizsgálatát középpontba állítva mutatjuk be az interjúk elemzésének eredményeit.

Jogszociológiai elemek elemzése

A jog megismerésének csatornái

Az interjúk elemzése azt mutatja, hogy a jogszabályok megismerésében kiemelkedő szerepet játszott az információhoz való hozzáférés minősége és mennyisége egyaránt. A járvány idején (is) a médianak központi szerepe volt az információ közvetítésében és interpretációjában. Az Operatív Törzs sajtótájékoztatóinak közvetítését – akár földi sugárzású, akár online felületeken keresztül – viszonylag nagy rendszerességgel követte az interjúalanyok többsége, és ezek jelentősen hozzájárultak az új szabályok lakossági megismertetéséhez. Az interjúalanyok számára e tájékoztatók kvázi hiteles forrást jelentettek, és ezért jelentősebb tekintéllyel bírtak.

„Az operatív törzsre. Igen, meg hát nyilván az internetről amúgy mindenféle cikket olvastunk. Nyilván jöttek az információk a barátoktól, ismerősektől, mindenféle álhírek, hogy éppen ki mit hallott meg, meg mi történt,

de amúgy mi akkor elég sokat néztük a tévében a híreket még a legelején. Utána már annyira nem, de a legelején igen.” (szociális intézmény dolgozója, nagyváros)

Az Operatív Törzs tájékoztatóinak közvetítése mellett a második legfontosabb információforrás az új szabályokról a közösségi média, különösen a Facebook volt. Nagyon gyakran az egyes önkormányzatok Facebook-oldalairól ismerték meg az új szabályokat, és az ott található esetleges magyarázatokon keresztül értették meg azokat. Az önkormányzati Facebook-oldalak ilyen értelemben a hivatalos közvetítő közeg kvázi hivatalos „meghosszabbításaként” értékelhetőek, és nem túlzás azt állítani, hogy igen jelentős szerepet játszottak a jogalkotó és az állampolgárok közötti kommunikációban. Más esetekben a különféle – leginkább lakóhely szerinti – „nem hivatalos” Facebook-oldalak vagy csoportok is hasonló tájékoztató szerepet kaptak, szintén segítve a tájékozódást.

„Facebook. Facebook, hát nem lehetett menni sehova, Facebook.” (gazdasági szféra, kisváros)

„Szóval Facebookról lehetett tájékozódni ismerősök által, tehát hogy akik megkapták ezt a betegséget, ők írták ki, hogy covidosak lettek, és hogy milyen tünetek vannak. Tehát hogy valahogy így került bele a köztudatba ez az egész, tehát hogy a média annyira nem volt tele.” (civil szervezet, kisváros)

Érdeemes megemlíteni: egyes interjúalanyok utaltak arra is, hogy közvetlenül a jogszabályokból tájékoztódtak. Gyakran ezt azzal egészítették ki, hogy a jogszabályok „kézbevétele” leginkább – kiemelve a Magyar Közlönyt – a munkájukkal kapcsolatban történt meg, például a vendéglátósok vagy a szociális dolgozók esetében.

„Én folyamatosan figyeltem a Közlönyt. Én amíg, mai napig az van, hogy ha van valami törvénymódosítás vagy valami szarukodás, addig én azt szoktam mondani, hogy jó, oké, várjuk meg, mi lesz, aztán majd utána lehet gondolkozni, hogy mit csináljunk.” (gazdasági szféra, nagyváros)

„Én olvastam a Közlönyöket is egy darabig, egy idő után meguntam. Azt hiszem, egy évig még viszonylag intenzíven, de utána már egyszerűen nem bírtam felfogni.” (civil szervezet, nagyváros)

Azaz, noha a jogszabályok olvasása – a korábbi kutatási tapasztalatok alapján – talán a legkevésbé elvárt az állampolgároktól, a járványhelyzet egyedisége – különös tekintettel a szabályok kifejezetten gyors, akár napról-napra történő változására – egyes válaszadókat a jogszabályok közvetlen megismerésére sarkallt.

A fentiekén túl, ami tehát az összes településtípusban készült interjú esetében általánosnak látszik, a falvakban találtunk egyedi sajátosságokat a járványtapasztalatokban. A falvakban lakók számoltak be arról, hogy számukra – a korábbiakban bemutatott információs csatornák mellett – a helyi önkormányzatok hirdetőtáblája is lényeges információforrás volt. A falvakban készített interjúkból az derül ki, hogy egyes településeken bevett gyakorlat volt, hogy az önkormányzatok dolgozói kifüggesztették a legfontosabb változásokat, és az interjúalanyok egy része ezekről is értesült az új szabályokról. Ezt kiegészíthette a hangosbemondón való tájékoztatás, amire egy interjúalany utalt. E ponton – a falvaknak a többi településtípussal összehasonlítva szorosabb közösségisége miatt – az információáramlás egy hagyományosabb módját is megfigyelhettük, mely igen hatékonyan működhetett az adott közösségben.

A jogszabályokkal kapcsolatos információhoz való hozzáférés szempontjából kiemelten fontos a közlő hitelessége, hisz ez meghatározza a szabályok megítélését és ezen keresztül a betartását is. Ez jól látszik például a maszkviselés esetében. Az Operatív Törzs alapvetően hiteles forrásként jelent meg, és a tudományos szereplők, pl. Karikó Katalin is fontos és hiteles közlőnek bizonyult a többség számára, és ezzel hozzájárulhatott a szabályok betartásához is. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy mind az Operatív Törzsben vezető szerepet betöltő Müller Cecília, mind a tudományos megszólalók nem kevés esetben váltak hiteltelenné vagy akár neveltség tárgyává is a közösségi médiában megjelenő információs torzító eszközök, pl. mémek hatására.

„...hogy már a Karikó Katalin sem megbízható. Mondjuk, szerintem egyébként jól mutatja a helyzetet a kommunikációban meg a híradásban, mondjuk, a Karikó Katalin szerepének a megítélése, hogy amilyen hírek lejöttek vele kapcsolatban [...]. De például az ő alakja szerintem ilyen szempontból is megosztó. Vagy például az Operatív Törzsnek a Cili nénije, őrá is kivetítettünk mindent.” (kulturális intézmény, nagyváros)

A fentiekhez szorosan kapcsolódik az információáramlás és az információhoz való hozzáférés esetében a dezinformáció és a rémhír terjedésének jelensége, ami jelentősen befolyásolhatja a jogszabályok megítélését és a betartására való hajlandóságot is.

„Hát, pletykákból, egymás ijesztgetéséből, dezinformációkból én ilyen nagyon torzult dolgokkal találkoztam. Tehát hogy mindenki bóklászta az internetet, és ki milyen kormányoldali vagy ellen politikai híreket olvasott, azok így összementek, és egymásnak mentek, hogy most akkor helyes-e ez a stratégia, helyes-e az a döntés, amit az aktuális kormány meghozott, vagy nem helyes. És sajnos ezek a dezinformációk vagy ez a szintén politikai megosztottság a pandémiában a saját egészségünk kapcsán is megosztotta az embereket, és talán ki is élesítette ezeket a politikai ellentéteket az emberek között is.” (kulturális intézmény, nagyváros)

Az interjúalanyok elmondásából kiderül, hogy az információhoz való hozzáférés mennyisége és az információcsatornák egyaránt hatással voltak a Covid-19-hez kapcsolódó új szabályok megismerésére és azok betartására is. Ugyanakkor az is látszik, hogy a közösség – különösen a falvakban és a kisvárosokban – szintén fontos szerepet töltött be az információátadásban és a szabályok megítélésében, valamint betartásában.

A félelem mint a jogkövetés motivációs bázisa és ennek ellenhatásai

Az információk biztosítása az emberek számára a jogszabályok betartatásának szükséges, de nem elégséges feltétele egy olyan váratlan helyzetben, mint amilyen a Covid-19-járvány volt. Ugyanakkor az is fontos kérdés, mi motiválja a lakosságot a jogkövetésre.

Az interjúk során az interjúkészítők kifejezetten rákérdeztek arra, mi motiválhatta az embereket a szabályok betartására a válaszadók szerint.

Az interjúk elemzése egyértelműen rámutat, hogy a különféle Covid-szabályok betartásának elsődleges motivációja a félelem volt. Az állampolgárok tehát általánosságban úgy vélték, hogy a járványhelyzet kapcsán megjelenő félelmek motiválják őket az új szabályok követésére, mivel e szabályok alkalmasak lehetnek a betegséggel kapcsolatos kockázatok csökkentésére. Az egyes válaszok azt is mutatták, hogy e félelmek szélesebb spektrumot fognak át. A legtöbb ember számára az ismeretlen betegségtől való félelem motiválta a szabályok betartását, de voltak olyanok, akik pusztán a kórházba kerüléstől való félelem miatt is már a szabályok betartása mellett döntöttek. E félelem típusban a hazai egészségügyi rendszerről és ellátásról alkotott erősen negatív kép is kifejeződik. Ezek mellett sokakat motivált az idősebb hozzátartozóik féltése, különös tekintettel az idősebb szülőkre és nagyszülőkre. E félelmek több esetben összekapcsolódtak az egzisztenciális félelmekkel, elsősorban a munkahely elvesztésével. A félelem tehát nem korlátozódott kizárólag önmaguk féltésére egy ismeretlen betegségtől, hanem az idősebb családtagok féltését is magában foglalta, illetve kiterjedt a munka világára is.

„Hát félték attól, nehogy megfertőződjének vagy ugye a TV is mutatta, vagy a rádióban is erről szóltak. Mindig ugye bementek, hogy hányan hunytak el, hányan vannak lélegeztetőgépen, hányan vannak kórházi kezeléssel, és ugye ez azért sokkolta is őket.” (egészségügy, falu)

Izgalmas kérdés, hogy ezt az általános és széles körben uralkodó lelki helyzetet – félelem az ismeretlen betegségtől és az ismeretlen helyzet következményeitől – milyen motivációk tudták felülírni, azaz milyen egyéb motivációk tudták azt semlegesíteni, és a szabályok megszegése felé terelni a megkérdezetteket. Amikor a válaszadók a szabályszegésről beszélnek – egyes esetekben meglepő őszinteséggel –, akkor megjelenik a szabályokkal kapcsolatos kritikai attitűd. Ezek a meglátások sem nem kiforrottak, sem nem rendszerezettek, hanem sokkal inkább a szabályok általános értelmét kérdőjelezzik meg, például azt, hogy egy kisvárosban, ha csak hárman-négyen vannak az utcán, vajon értelmes elvárás-e előírni a maszk viselését. Azaz a kritika alapja egyfajta józan ésszel alapuló megfontolás, mely a teljesen általános előírást tartalmazó szabályt a helyi – például kisvárosi – élet sajátosságaival veti össze, és annak életidegenségét fogalmazza meg.

„Megmondom őszintén, hogy sokan átszegtük ezt a szabályt, ezt a 8 órás szabályt, egyszer el is kapott a rendőr, de persze, tehát ugye a nagy számok törvénye alapján most kellett hozni egy ilyen szabályt. Most nem gondolnám, hogy én bárkit veszélyeztettem este 11-kor, amikor a barátaimtól hazaindulok a város egyik végéből a másikba gyalog, hogy én most bárkit veszélyeztettem volna.” (gazdasági szféra, kisváros)

De fontos jelezni, e kritikai megközelítés csak a válaszadók kis részénél jelenik meg, a nagy többség szemében a félelem és annak különféle árnyalatai általában legitímálják a szabályok betartását.

A büntetés lehetősége csak esetlegesen jelenik meg a válaszadók gondolkodásában. Általában a rendőr testesíti meg ezt a lehetőséget, és több interjúalany is jelzi, hogy a járványidőszak alatt került olyan helyzetbe,

hogy rendőrök szabályszerűen érték, azonban ez nem szükségszerűen jelentette azt, hogy megbüntették őket. Az e helyzetbe kerülő interjúalanyok a legtöbb esetben kész válaszokkal készültek az esetleges rendőrségi intézkedésre, azaz már előre megpróbálták önmaguk számára legitimálni a szabályszerűséget, és ezzel elnyerni az intézkedő rendőrök szimpátiáját.

„Volt olyan, hogy 11-kor elkapott a rendőr hazafelé menet. [...] Megvolt rá a történet egyébként, hogy ugye itt van a kávézó, onnan jöttünk, arra mentünk, jöttünk át a piactéren, megvolt a történet, hogy megszólalt a riasztó, bejöttünk megnézni, hogy mi a történet. Ennyi. A rendőrnek nem annyira tetszett, jó, nekiálltak kicsit feszengeni, hogy tudják, hogy bírsággal is járhat, kijárási tilalom. Ja, és akkor persze maszk nem volt rajtunk az utcán, mert hát most éjjel 11-kor kinek vegyek fel maszkot, a feleségemnek?” (gazdasági szféra, kisváros)

A félelem alapvetően a szabályok betartására motiválta az embereket a járvány idején. Ezzel szemben az is látszik, hogy egy másik alapvetően érzelmi alapú jelenség, a vírustagadás és oltásellenesség, tehát egyfajta nagyon erősen érzelmoreorientált szkepticizmus jelentős mértékben a szabályok be nem tartására ösztönözte az embereket. Ez például abban nyilvánult meg, hogy aki nem hitte el a vírus és a veszély létezését, az nem volt hajlandó a korlátozásokat (pl. távolságtartás, kijárási tilalom) vagy az új szabályokat (pl. maszkviselés) sem betartani vagy alkalmazkodni az új helyzethez (pl. otthoni munkavégzés).

„Főleg azok a szülők, akik, mondjuk, nem hittek a járványban, mert volt arra is példa, és hát alig várták, hogy ügyeletet tudjunk biztosítani, és hát végig jöttek a gyerekek. Úgyhogy ők annyira azért nem foglalkoztak [ezzel]. Általában volt egy olyan 5 fős létszámunk azért az ügyelet alatt mindig.” (oktatási intézmény, falu)

Településspecifikus jelenség a szabályokhoz való viszonyban, hogy a falvakban és a kisvárosokban élő interjúalanyoknál többször is megjelenik „a papírra” történő hivatkozás a gyakorlati szabályszerűség igazolásaként. A különféle korlátozásoknál fontos elem volt, hogy bizonyos esetekben engedéllyel lehetett a korlátozás megszűnését igazolni, legtipikusabban az esti kijárási tilalom esetében. Az interjúalanyok egy része kifejezetten hivatkozik arra, hogy a munkája vagy a falvak közötti mozgás miatt készített vagy készítettett magának ilyen engedélyt, hogy ezzel is alátámassza: az adott szabályt legitim okból (munkavégzés) szegi meg.

„És nekem engedély kellett, hogy kimehessek. Hogyha a rendőr megállított, akkor igazolnom kellett, hogy én azért járok át erre a településre, mert dolgozni járok.

És volt például, hogy ellenőriztek is?

Áh, nem, egyébként nem találkoztam [rendőrrel], de jó volt, hogy volt róla papír.” (oktatási intézmény, falu)

Ez a fajta érvelési mintázat véleményünk szerint azt mutatja, hogy a kisebb településeken talán erőteljesebben működnek a bürokratikus és formális igazoláshoz kapcsolódó beidegződések, melyek a jogszabálysértés következményeivel szembeni legfontosabb védelmet a hatóságok aktusaiban – jelen esetben az engedély – látják (Kurkchyan 2003).

A tapasztalatok szerepe a helyzet értékelésében az egyes „hullámok” kontextusában

A szabályokhoz való tapasztalati viszonyulás több ponton megjelenik az interjúalanyok érvelésében, és ezek számos kérdés kapcsán egybevágóak. Az az általános mintázat rajzolódik ki, hogy az első hullám idején, amikor még szinte semmilyen információ sem állt rendelkezésre a járványról, és a szabályok is teljesen újak voltak, az interjúalanyok igyekeztek tőlük telhetően legjobban megfelelni a szabályok elvárásainak, azaz igyekeztek tartani a távolságot, törekedtek az idősek számára fenntartott vásárlási sáv tiszteletben tartására, és a maszkot is hordták. Azonban a második hullám során ez a hozzáállás finoman átalakult, majd a következő hullámnál már a kezdetitől igencsak eltérő attitűdökkel szembesülhetünk. Az interjúban megszapornak a bevallott szabályszerűségek, és megjelennek a szabályok szigorúságával és az életidegenségével kapcsolatos kritikai meglátások is. A szabálykövetési attitűdök ilyen típusú, longitudinális átalakulását az első hullámtól kezdve átélt tapasztalatok magyarázzák. Az interjúalanyok egyre több információt szereznek a járvány természetéről, és ezzel párhuzamosan a minisztériumi írászatokon megszületett szabályok is a mindennapi élet és az „élő jog” részévé kezdenek válni. E folyamat – a jogi szabály beépülése a társadalmi gyakorlatba – pedig tapasztalatokkal látja el az interjúalanyokat, melynek birtokában önmaguk számára megalapozott döntéseket tudnak hozni arról, be kell-e ténylegesen tartani a maszkviselési rendelkezéseket, és emellett rá is tudnak azok értelmére kérdezni.

„Az első lezárásra megijedt mindenki, nagyon komolyan vették. Utána észrevették, hogy ez végső soron annyira nem, tehát én úgy gondolom, nem csak én gondolom így, hanem az emberek nagy része, hogy ez egy idiótaság volt, ezek a lezárások. [...] És utána az emberek elvesztették ennek a, hogy mondjam, tehát magát az egész helyzetet, komolytalanná vált az egész szerintem. És ez az emberek többségében is így van, így érzi mindenki.” (gazdasági szféra, falu)

Az interjúk elemzése tehát arra mutat rá, hogy ahogy fokozatosan elkezdene az absztrakt szabályok valódi, életbeli tapasztalatokkal „feltöltődni”, úgy alakul át a hozzájuk kapcsolódó állampolgári viszony, és így válik a kezdetben gépies szabálykövetés lépésről lépésre a mindennapi viszonyokhoz alkalmazkodó egyéni cselekvéssé. E folyamatban nyilvánvalóan nagy szerepe van a járványhoz kapcsolódó ismeretek folyamatos bővülésének, és ez is jelentősen hozzájárul a kezdetben igen szigorú szabálykövetés lassú oldódásához, így életközelibb, helyspecifikusabb viselkedési minták kialakulásához.

Az interjúalanyok arról is beszámoltak, hogy bizonyos új, a Covid-19-járvány idején született szabályok fennmaradtak a vizsgálat időpontjában, 2022-ben is, amikor alapvetően ezek hivatalosan már nem voltak kötelező érvényűek.

„Azóta is megmaradt ez sok szülőnél, látom a kolleganőnél is, meg én is szoktam a kézfertőtlenítőt használni, tehát ez. A maszk az nem, az ugye lekerült, de az még a mai napig megmaradt valahogy. Többször fertőtlenítünk.” (oktatási intézmény, falu)

A szabályokhoz kapcsolódó narratívák

Az interjúk elemzése során három narratívát lehet azonosítani, melyek az interjúalanyok járványügyi szabályokról történő megnyilatkozásainak hátterében megjelennek. E nagy narratívák jelenlétének intenzitása nyilvánvalóan eltérő, egyes esetekben nagyon erőteljesen is kifejeződnek, máskor csak finoman, a vélemény hátterét adják, de biztos referenciapontként szolgálnak a beszélők számára. Az egyik ilyen narratívát a „normalitás” narratívájának nevezhetjük. Az interjúalanyok sok esetben hajlamosak úgy beszélni a szabályokról, melyek jelentős és érzékelhető változásokat hoztak mindennapjaikba, mintha mindez a normalitás része lenne. Azaz elfogadják a változásokat – pl. a vásárlási időszávot –, azokat nem kérdőjelezik meg, hanem a normális élet részeként látják és láttatják. E narratíva egyik fontos megnyilvánulása, hogy az interjúalanyok viszonylag kevés és csekély jelentőségű olyan konfliktusról számolnak be, mely hátterében a szabályok által kiváltott viták állnak, sőt, vannak olyan interjúalanyok, akik nem is képesek ilyen konfliktusokra visszaemlékezni. E narratívában az új szabályok tehát a normális, mindennapi élet fontos garanciáivá válnak, és így a mindennapi cselekvés kérdőjel nélküli mércéi lesznek.

„Aztán mikor, tavaly tavasszal volt, meg ugye ezelőtt ősszel kezdődött a kijárási korlátozás, és a többi. Olyan könnyen beletörődtünk amúgy, olyan könnyen elfogadtuk, annyira evidens volt, hogy nyolcig haza kellett térni, hogy mikor tavaly májusban vagy áprilisban volt, hogy azt megszüntették, rendesen furcsa volt, hogy nyolc után ki lehetett menni.” (szociális intézmény, nagyváros)

A szabályokról való közlések mögött – kevesebb esetben, de azokban sokkal jobban érzékelhetően – megjelent egy másik narratíva is, amely egy teljesen más narratív környezetet teremtett a szabályokról történő megnyilatkozásoknak. Ezt a narratívát a „szabadság” narratívájának nevezhetjük, és leginkább a kritikai vélemények keretét biztosította.

„Nyilván a szabadságunkat fel kellett adni. Tehát az, hogy nem lehetett nem tudom mikortól bemenni a boltba, csak le volt korlátozva, hogy ekkor csak idősek mehetnek be, akkor az mehet. De rengeteg-rengeteg, nekem nagyon, én nehezen éltem meg. Biztos van, aki ezt könnyebben, de én nehezen.” (gazdasági szféra, nagyváros)

A járványügyi szabályokat e narratívába ágyazva magyarázó és értékelő interjúalanyok alapvető érvelési mintája a szabályokat mint a szabadságot korlátozó jelenséget tekintette. Azaz a szabályokhoz kapcsolódó új magatartási elvárásokat nem az új helyzethez magától értetődően hozzátartozó, szükséges változásoknak fogták fel, hanem azokban az egyéni szabadságot korlátozó, kívülről érkező elvárásokat látták. E narratívában tehát az egyén és az ő szabadságelvárásai kerülnek előtérbe – pl. a boltba járás szabadsága – szemben a normalitás narratívájának alapvetően a járványhelyzetet és az ahhoz kapcsolódó félelmeket kiindulópontnak

tekintő megközelítésével. Természetesen ezeket a narratívákat nem lehet hermetikusan és logikai precizitással elválasztani egymástól, hanem az emberi gondolkodás esetlegességeihez alkalmazkodva, gyakran egymással összeszöve hatottak az egyes interjúalanyoknak a szabályokról alkotott véleményére.

A kistelepüléseken készült interjúkat tanulmányozva érdekes következtetést fogalmazhatunk meg a konkrét válaszoknak háttérrel adó narratívákról. A „normalitás” és a „szabadság” makronarratívái (azaz az összes interjú átfogó és értelmileg szervező narratívái) mellett érzékelhető egy, csak a kistelepülésekre, falvakra és kisvárosokra jellemző további, nem általános érvényű narratíva is. Ezt a narratívát a „vidéki jogi tér” narratívájának lehet a legtalálóbban nevezni. Két fő elem köré szerveződik, és jellemző rá, hogy erőteljes hatást gyakorol a válaszadók narrációjára. Egyik eleme, amely szinte minden interjúban feltűnik, hogy a kisebb településeken, azaz vidéken erősebb a közösségre való hivatkozás és az események vagy történések közösségi kontextusból történő magyarázata. Az interjúk kiemelik egymás segítségét és támogatását, azt, hogy pontosan tudják a többiekéről, mi a viszonyuk az oltáshoz, és azt is jelzik, hogy a szabályszegések esetében nagyon hatékonyan működik az egyszerű közösségi kontroll, például a rászólás formájában. Azaz az élő közösség szövetén keresztül mérik meg az új szabályok és korlátozások értelmét, és ez a közösségi kapcsolat erősen visszahat az ezekre adott egyéni válaszokra.

„Szerintem összetartás is volt, mert ugye mindenki próbált odafigyelni, hogy ugye betartsa a szabályokat, de volt ugye egy-két helyen kis széthúzás is, de lényegében most a települési képen ugye nem látok olyan változást, ami olyan nagyon szembetűnő lenne.” (gazdasági szféra, falu)

A másik elem az erősebb közösségiséggel szemben nehezebben megfogható, azonban mégis érzékelhető nyomot hagy a legtöbb vidéki interjúban. Az interjúalanyok hol közvetett, hol kifejezett módon utalnak arra, hogy a vidéki életnek mások a fizikai keretei és dinamikái is, mint amit egy ideáltipikus átlagos urbanizáltabb nézőpontból annak tartunk. Például nagyobb az egyéni tér, kisebb a népsűrűség, és ezért a maszkhordáshoz való hozzáállás engedékenyebb lehet; a különféle állattartással és növénytermesztéssel kapcsolatos munkák szélesebb időszámban történnek, mint a kijárási korlátozásoknál kitűzött este 8 óra, és ezért a szabályok ellenére is ki kell menni az állatokhoz; az állattartás ritmusa sem igazodik a budapesti minisztériumi asztalon elképzelt napi rendszerhez. Ezekben a narratívákban tehát erőteljesen megjelenik a klasszikus vidék-város szembeállítás (Tönnies 2004, Csurgó-Megyesi 2016).

„Hogyan és mennyire? Hát a saját magam példáját veszem, akkor az én mindennapjaimat annyira nem befolyásolta, hogy én észre sem vettem. Engem még az éjszakai, hogy engem nem érintett még az éjszakai kijárási tilalom sem, mert ez pont mikor bejött, február volt, a jószágok ellettek. Engem megállított a rendőr, mondtam, hogy megyek a birkához elleni. Nekem mondatott akármit, én akkor is otthagytam volna.” (gazdasági szféra, falu)

Összegzés

Elemzésünk azt mutatja, hogy a jogszabályok betartását jelentős mértékben befolyásolja az információhoz való hozzáférés, az informátor hitelességének megítélése. A korlátozások betartását és új szabályok elfogadását az interjúk tanúsága szerint alapvetően nem a szankciók lehetősége (Gajdushek 2018), hanem sokkal inkább a félelem motiválta, és a szabályszegés mögött is legtöbbször a szkepticizmus vagy a vírustagadás figyelhető meg. A Covid-19-járvány és a hozzá kapcsolódó bizonytalan és váratlan helyzet a joghoz és a szabályokhoz való viszonyban is sajátos helyzetet eredményezett. Az idő előrehaladtával az ismeretek bővültek, és a mindennapi tapasztalatok mentén a szabályok értelmezése és követése a mindennapi gyakorlatok részévé vált, és ennek mentén újraértelmezve a félelem szerepe is csökkent. A Covid-19-hez köthető szabályok fokozatosan az élő jog (Ehrlich 1982) részévé váltak, és bizonyos elemei máig fennmaradtak.

A korábbi jogszociológiai kutatások alapján az látszott, hogy a településtípus a legkevesebb magyarázó erővel rendelkező szociodemográfiai változó, hatása eltörpül a többi hasonló változó mellett. Ezekkel a döntően kvantitatív kutatási eredményekkel szemben jelen kvalitatív, a narratívákra fókuszáló vizsgálatunkban azt találtuk, hogy a Covid-19-járvány idején a jogérzékelésnek az általános – a normalitás és a szabadság egymással szembenálló – narratívájának településfüggetlen megélésén és narratíváján túl létezik egy sajátos vidéki narratíva, erősen kapcsolódva a vidék reprezentációjának bizonyos elemeihez, úgy mint közösség,

mezőgazdaság, természetközelség, biztonság stb. Az elemzett interjúk tehát azt mutatják, hogy a falusi élet sajátosságai – különösen az erősebb közösségi lét és a mezőgazdasági tevékenységek – olyan közeget tudtak teremteni, melyek érdemben befolyásolták az interjúalanyok viszonyát a korlátozásokhoz, és azok értelmezéséhez sajátos narratívát is – „vidéki jogi tér” – teremtettek.

Hivatkozások

- Bell, D. (2006) Variations on the Rural Idyll. In Marsden, T. – Mooney, P. – Cloke, P. (szerk.) *The Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, 149–160. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n10>.
- Cover, R. M. (1983) The Supreme Court: 1982 Term. Foreword: Nomos and Narrative. *Harvard Law Review*, 97(1), 1–68. <https://doi.org/10.2307/1340787>.
- Csurgó B. – Megyesi B. (2016) Képzelt különbségek: A városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata. *Socio.hu*, 6(3), 48–65. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.48>.
- DuPuis, E. M. (2006) Landscapes of desires? In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.) *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, 124–132. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n8>.
- Ehrlich, E. (1982) Az élő jog kutatása. In Szilágyi P. (szerk.) *Szemelvénygyűjtemény a jogszociológia tanulmányozásához*. Budapest: Tankönyvkiadó, 29–43.
- Fleck Z. – Kiss V – Tóth F – Neumann L. – Kenéz A. – Bajnok D. (2017) *A jogtudat narratív elemzése*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Gajduscek G. (2018) Miért engedelmeskednek az emberek a dohányzást tiltó jognak? In H. Szilágyi I. (szerk.) *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017*. Budapest: Pázmány Press, 279–302.
- Gajduscek G. – Fekete B. (2018) A jogismeret változása az elmúlt közel fél évszázadban. In H. Szilágyi I. (szerk.) *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017*. Budapest: Pázmány Press, 173–220.
- Gibson, J. L. – Caldeira, G. A. (1996) The Legal Cultures of Europe. *Law & Society Review*, 30(1), 55–86. <https://doi.org/10.2307/3054034>.
- Griffiths, J. (2000) A jogalkotás társadalmi működése. In H. Szilágyi I. (szerk.) *Jog és antropológia*. Budapest: Osiris, 239–271.
- H. Szilágyi, I. – Kelemen, L. – Hall, S. G. (2021) *Changing Legal and Civic Culture in an Illiberal Democracy: A Social Psychological Survey of the Hungarian Legal System*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003188926>.
- Halfacree, K. (2007) Trial by space for a 'radical rural': Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23(2), 125–141. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.10.002>.
- Hollán M. – Venczel T. (2021) A hivatali vesztegetés büntetendősége a jogtudatban: ismeretek és vélemények. *Pro Futuro*, 10(3), 9–29. <https://doi.org/10.26521/PROFUTURO/2020/3/8920>.
- Kulcsár K. (1967) *A jogismeret vizsgálata*. Budapest: MTA JTI.
- Kurkchian, M. (2003) The Illegitimacy of Law in Post-Soviet Societies. In Galligan, D. J. – Kurkchian, M. (szerk.) *Law and Informal Practices: The Post-Communist Experience*. Oxford: Oxford University Press, 26–46. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199259366.003.0002>.
- Kurkchian, M. (2005) Researching Legal Culture in Russia: From Asking the Question to Gathering Evidence. In Banakar, R. – Tarvers, M. (szerk.) *Theory and Method in Socio-Legal Research*. Oxford: Hart Publishing, 259–277.
- Kutchinsky, B. (1973) The Legal Consciousness: A Survey of Research on Knowledge and Opinion about Law. In Podgorecki, A. – Kaupen, W. – Van Houtte, J. – Vinke, P. – Kutchinsky, B. (szerk.) *Knowledge and Opinion about Law*. London: Martin Robertson, 101–138.
- Hertogh, M. (szerk.) (2009) *Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford; Portland, Or: Hart Publishing.
- Podgorecki, A. – Kaupen, W. – Van Houtte, J. – Vinke, P. – Kutchinsky, B. (1973) *Knowledge and Opinion About Law*. London: Martin Robertson.
- Rácz L. (2020) Rendeleti kormányzás a különleges jogrendben. A koronavírus-járvány első hulláma alatt Magyarországon hozott vészhelyzeti kormányrendeletek rendszerezése és rövid bemutatása (2020. március 11 [15. óra] – 2020 június 18.). In Gárdos-Orosz F. – Lőrincz V. O. (szerk.) *Jogi diagnózisok. A COVID-19-világjárvány*

hatásai a jogrendszerre. Budapest: L'Harmattan Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 323–371.

Rácz L. (2021) Rendeleti kormányzás Magyarországon járványügyi készültség és a második veszélyhelyzeti kormányzás idején (2020. június 18. – 2021. február 8.): Függelék. In Gárdos-Orosz F. – Lőrincz V. O. (szerk.) *Jogi diagnózisok. A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 435–488.

Riles, A. (2007) Knowledge about Law. *Cornell Legal Studies Research Paper*, 05-034, 885–888.

Elérhető: <https://papers.ssrn.com/abstract=851885> [Letöltve: 2023-08-02].

Róbert P. – Fekete B. (2016) Ki ellen nyerne meg Ön egy pert? *MTA Law Working Papers*, 10, 1–17.

Schultz, U. (2023) Knowledge and Opinion about Law – The Importance of Law-related Education. In Hydén, H. – Cotterrell, R. – Nelken, D. – Schultz, U. (szerk.) *Combining the Legal and the Social in Sociology of Law: An Homage to Reza Banakar.* Oxford: Hart Publishing, 161–172. <https://doi.org/10.5040/9781509959419.ch-012>.

Tönnies, F. (2004) *Közösség és társadalom.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Tyler, T. R. (2006) *Why People Obey the Law.* New Jersey: Princeton University Press.

<https://doi.org/10.1515/9781400828609>.

White, J. B. (2002) Legal Knowledge. *Harvard Law Review*, 115(5), 1396–1431.

Elérhető: <https://repository.law.umich.edu/articles/2100> [Letöltve: 2023-09-17].

Wirth, L. (1973) Az urbanizmus mint életmód. In Szelényi I. (szerk.) *Városszociológia.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 41–64.